

İKTİSAT DERGİSİ

AYLIK DERGİ

ARALIK 1982

SAYI - 217

100 LIRA

İ.Ü.İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

Sahibi

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Şeref ÖZGENCİL

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet C. ÖZKAN

Haber ve Röportaj Sorumlusu
Nilgün UYSAL

Teknik Sorumlu
Nermin SUNGUR

Ankara Temsilcisi
Taner BERKSOY

ABONE KOŞULLARI
6 aylık 600 TL. 1 yıllık 1200 TL.

REKLAM TARİFESİ

Arka Kapak 25 bin TL.
Kapak içleri 20 bin TL.
İç Sayfalar (tam) 15 bin TL.

YÖNETİM YERİ

Cumhuriyet Cad. No: 27/6 Taksim
İSTANBUL
Tel: 49 89 03 - 44 04 36 - 45 17 52

Dergideki yazılar kaynak gösterilerek
yayınlanabilir.

Basıldığı Yer

YENİLİK BASIMEVİ

Tel : 43 55 72

İÇİNDEKİLER :

GÖRÜŞME I

Erol MANİSALI 4

GÖRÜŞME II

Doğan KARGÜL 7

AÇIK OTURUM 13

Öztn AKGÜÇ

Güngör URAS

MAKALELER

Dolaysız Yabancı Yatırımlar
ve Gelişmekte Olan Ülkeler 25

AET'nin Yeni Turizm
Politikası 36

Serbest Bölgeler Sorunu 42

Alternatif Büyüme
Stratejisi 51

Toplumsal-Ekonomik Yapılar
Kıskacında Birey-Erich Fromm'da
Özgürlük Sorunsalı - I 95

Türkiye'de ve bütün dünyada

İhracat ve ithalat işlemlerinizi,
döviz, mevduat ve kredi hesaplarınız ve
diğer bütün bankacılık işleriniz için
Akbank'ı tercih ediniz.

Akbank, bütün dünyadaki
birinci sınıf muhabirleri ile
işbirliği yapmak suretiyle emrinizdedir.

Dış Temsilcilikler

NEWYORK

FRANKFURT

LONDRA

Essen, Batı Berlin,
Münih, Hamburg

AKBANK

güveninizin eseri

İKTİSAT DERGİSİ'nden

Çağımız, dünyadan kopuk yaşamaya izin vermiyor. Türkiye ise, böyle bir çağda uzun yıllar dışa kapalı kalmış yapısını değiştirmeye çalışan bir ülke.

İhracatı yasaklı kılan Osmanlı'dan, ihracatı çekici duruma getirmeye çalışan Cumhuriyet Türkiye'sine doğru gidişin macerası bu... İşte bu maceranın 1982 sonlarına doğru vardığı aşamanın enine boyuna tartışmasını sizler için yapmaya çalıştık bu sayımızda. Güngör Uras ve Öztin Akgüç «Ekonominin Dış Cephesi» adıyla sunduğumuz oturuma katıldılar. Prof. Erol Manisalı ile «ihracat» üstüne bir söyleşi yaptık. Türk halkının büyük tutkusu «altın»ın içe ve dışa dönük ekonomik etkileri ise, Doğan Kargül'le yaptığımız söyleşinin ana temasını oluşturdu.

Doç. Taner Berksoy'un Dergimiz Ankara temsilciliğini kabul etmesiyle birlikte, Ankara bilim çevrelerinin sesini bu sayımıza yansıtmaya olanağı bulduk. Doç. Bahri Yılmaz'ın «Dolaysız Yabancı Yatırımlar ve Gelişmekte Olan Ülkeler» konulu makalesinin yanında, Prof. Erdinç Tokgöz'e ait «AET'nin yeni turizm politikası» başlıklı makaleyi ve Doç. Taner Berksoy'un «Serbest Bölgeler» üstüne yazdığı makaleyi dergimizde bulacaksınız.

Ayrıca, Araştırma Grubumuzun bir incelemesini de dikkatinize sunuyoruz.

1982 yılının genel değerlendirmesine ayrılan gelecek sayıda buluşuncaya dek en iyi dileklerle...

GÖRÜŞME I

Prof. Dr. EROL MANİSALI (*)

İ. D. : «Sayın Manisalı, Türkiye son yıllarda döviz geliri sağlamaya ayrı bir önem verdi. Bu yeni süreci genelde nasıl değerlendiriyorsunuz?»

MANİSALI : «Türkiye'de ihracata ya da dış gelir sağlayan kalemlere öncelik verilmesi iki nedenden kaynaklanmaktadır :

1. Dış denge açısından. Türkiye yeterli döviz gelirlerine ulaşmadığı sürece iç dengelerini koruyamaz.

2. İç kaynak dağılımının etkinliğini sağlamak açısından da dış gelir sağlamanın Türkiye'de ayrı bir önemi vardır.

Daha somutlaştırırsak...

1982'de ihracatın milli gelire oranı yüzde 7.5 dolayındadır. Bu oran yeterli sayılamaz. Önümüzdeki dört beş yıl içinde söz konusu oranın yüzde 15'in üstüne çıkarılması gerekiyor. Başka bir anlatımla, Türkiye'nin gelecek on yıl içinde bir «tüccar bir ulus» olması zorunluluktur. Yoksa, gelişme sürecinde belli aşamalara kolay gelemeyecektir.

Adeta «tek yol dışsatım» diyen Japonya, ihracatta geniş destek

sağlıyor. İthalatta ise büyük çapta koruyucu... Zaten hammadde mi dışarıdan alıyorum diyor ve sanayiini koruyor. Buna karşın 100 milyonluk nüfusuyla Japonya kendi başına büyük bir piyasa zaten.

Fas-Meksika, Nijerya Yugoslavya ve Güney Kore gibi birçok gelişmekte olan ülkede iç piyasa küçük. Ekonomileri dışa kapalı olursa, tekelci yapılar oluşuyor.

Bu çerçevede bakıldığında ilk aşamada ihracatın ve döviz gelirlerinin arttırılmasına önem verilmesi gerektiği ortaya çıkıyor. O'nun ardından da ithalatı açma düşünülebilir. Şöyle ki: İthalatta öyle gümrük duvarları konur ki, bu hem iç üretimi bir ölçüde korur hem de piyasada fiyatların yükselmesini engeller. Örneğin, tekstil ya da boya alanında bugün Türkiye'de ithal yasağı koymaya gerek yoktur. Bu mallar pekâlâ liberasyona alınabilir. Bir miktar gümrük vergisi ödeme koşuluyla ithal edilebilir duruma getirilebilir.

Bugün Türkiye'de pencere camı fiyatları artmıyor. Çünkü, bu mal liberasyon 1 listesinde yüzde 20 gümrükle korunuyor. İç piyasada fiyatı biraz artarsa, dışarıdan ithali cazip duruma gelebilir.

Böyle bir uygulamayı neden

(*) İst. Üniv. İktisat Fak. Öğ. Üyesi

uygun alanlarda başlatarak yaymayalım?

(X) malı, teşvikle dışa satılabiliyorsa, iç piyasada da belirli bir gümrük koruması altında rekabeti kabullenebilir demektir. Günümüzde, artık lastikçilerin başbakanlıkta pazarlığa oturması anlamsızdır. Lastik fiyatı içeride serbest bırakılıp bir miktar da lastik dışalım imkânı ortaya çıkarılırsa, fiyat kendiliğinden dünya fiyatlarına yakın bir düzeyde ayarlanır duruma gelebilir.»

İ. D. : «Böyle bir uygulama her alanda düşünülebilir mi?»

MANİSALI : «Kuşkusuz hayır. Söz gelişi, elektrik enerjisi THY ve demirçelik gibi alanlarda aynı uygulama düşünülemez.

Normal harcı alem mallarda fiyatların bürokratlarla pazarlığa oturarak belirlenmesi kadar anlamsız bir şey yoktur. Böyle bir yöntemle «İktisat politikaları» saptanması mümkün değildir.

İ. D. : «Türk ekonomisinde ihracata bugün de önem verildiği söylenebilir mi?»

MANİSALI : «Türk ekonomisi 1982 ortalarına kadar (1.5 yılda) ihracata olağanüstü ses verdi. Bunun iki temel nedeni vardır.

1. İç talep kısılmıştı.

2. Kur politikasıyla birlikte ihracatın teşviki olumlu rol oynuyordu.

Ancak, 1982 yılının ikinci yarısında döviz getiren kalemlerin bazı baskı gruplarının etkisi sonucu ikinci plana itildiğini görüyoruz.

İhracat teşviklerinde devletin sübvansiyonu, ihracat çarkından geçirilerek ekonomiye enjekte ediliyordu. Son aylarda uygulama değişti. Sübvansiyonun doğrudan iç piyasaya yapıldığını görüyoruz. Reeskont kredilerindeki gerileme, bunun en tipik örneğidir. İhracata dönük olmayan ve iç piyasa için üretim yapan gruplar böyle bir baskı yaratmışlardır. Ayrıca, banka-banker olaylarının, bu kesime devlet yardımı biçiminde sübvansiyon verilmesine yol açışı da «avantajlı kredi» çarkının ihracat sektöründen geçirilmesini engellemiştir. Çarkları içeride dönmeye başlayan ve iç havuza akan bir fon aktarması ortaya çıkmıştır.

Teşviklerin eski biçimi iki olumlu sonuç ortaya çıkarmıştı :

1. Döviz gelirlerinin artması

2. Dış piyasalara karşı duyarlı bir yapının oluşması...

Günümüzde dışa açık olmayan bir ekonomik yapı, etkinlikten uzaktır.

İ. D. : «İhracatın teşvikinde «bazı mallara» ağırlık veren «seçici» bir uygulama yapılsaydı daha iyi olmaz mıydı?»

MANİSALI : «Planlama, bazı dinamikleri öldürür. Hatalar göre göre düzeltiliecektir. Kaldı ki, vergi iade listeleri, ihracatın teşvikinde büyük çapta seleksiyon yaratıyordu.

Fazla selektivite istismara yol açıyor. Her muamelede bir bürokratla karşılaşmak gibi zorluklar yaratabiliyor. Selektiviteyi sınırlı açıyor. Her muamelede bir bürokrattan kullanmak gerek.

Bunun ötesinde belli kuşkularımı dile getirmek isterim.

İhracatı ikinci plana alan uygulamalar sürerse, yeni yeni düzelmeye başlayan cari işlemler dengesinin tekrar bozulması gündeme gelebilecektir. Üstelik, 1983'ten itibaren dış borç ödemelerinin de yükseleceğini düşünürsek, döviz gereksinimimizin daha da artacağı ortaya çıkar. İyileşmiş gibi gözükən transferler en ufak bir tıkanıklıkta geriye dönüşü başlatır.

Buna karşın «**üretim**» açısından ümitli olabiliriz. Bugün, ihracatımızın yüzde 62'sini sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Sanayide, yüzde 5'lik bir büyüme olursa ve Milli Gelir de yüzde 4-3 oranında artarsa ihracat için gerekli üretim potansiyeli de sağlanabilir. Yeter ki, iç piyasa artan üretimi emmesin. Yoksa, ihracat eski düzeyini korur.

Sanayi malları ihracatımız, Orta Doğu'ya açılmış bulunuyor. Bu bölgede daha girilebilecek birçok pazar var.»

İ. D. : «Son kez Mısır gezisine katıldınız. Bu vesileyle oradaki izlenimlerinizi de aktarır mısınız?»

MANİSALI : «Türkiye'de Mısır'a giden heyette iş adamlarının yüzde 95'i ilk kez ticari amaçla Mısır'a gidiyordu. Bu şunu anlatır. Herkesin ilgi gösterdiği Mısır pazarına Türkiye'den kimse uğramamış. Aynı şey, Ürdün, Tunus, Nijerya ya da Sudan için de sözkonusu.

Unutulmamalıdır ki, Ortadoğu'daki ülkelerin sadece yarısı ile temas kurmak, bugünkü ihracat performansını geliştirmiştir.

Bu ülkelere herkes bir şey satıyor. Eğer ben satamıyorsam suç benim demektir.»

GÖRÜŞME II

DOĞAN KARGÜL (*)

İ. D. : «Dünya kurulduğundan beri altının belli bir talebi olmuş. Düünden bugüne «altın» dünyasında neler değişti sayın Kargül?»

KARGÜL : «Altın standardına genel olarak yapılan itirazlar var. Bu itirazları şu noktalarda toplayabiliriz :

1. Yeterli altın yoktur.

2. Altın standardının tekrar yürürlüğe girmesi halinde SSCB ve Güney Afrika -ki bu ülkeler dünyanın başlıca altın üreten ülkeleridir- çok büyük avantajlar elde edecektir.

3. Altın standardının tekrar yürürlüğe girmesi halinde dünya ekonomisinde yeniden panik ve karışıklıklar ortaya çıkacaktır.

4. Altın standardı enflasyona neden olabilir.

5. Altın standardı istenmeyen spekülasyon etkileri yaratabilir.

Dünyada toplam olarak çeşitli ölçülerde altın talebi var ve bu talep dünya kurulduğundan beri süre gelmekte. Ancak 19. yy'ın ikinci yarısında Londra, altın borsasının başlıca merkezi olarak bulunuyordu ve başta ünlü Rockfield'ler olmak üzere dört firma daha altın satışının yönetimi ile uğraşmaktaydı. Bu böylece sürüp gitti. Ancak 1968 yılında altın piyasasına Zürih ve Cenevre borsalarının girmesiyle Londra'nın bu konudaki tekel durumu değişmiş oldu. Söz konusu değişime bir yerde Amerika'nın Londra altın borsasına yaptığı finansmanı dağıtmaya karar vermesi etkili olmuştur. Başka bir anlatımla, ABD, altın satışlarının Londra yanında Avrupa'nın başka merkezlerinden de yapılmasını is-

(*) Prof. Dr., İ. Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

temiş, bu sırada Zürih ve Cenevre'deki bankacılar bu işe talip olmuşlardır. Özetle, şu anda Avrupa'da Londra, Zürih ve Cenevre altın borsaları üç büyük merkez olma durumlarını sürdürmekte ve altın alım ve satış işlemleri bu merkezlerden yapılmaktadır.

Ortadoğu'da ise, Beyrut önemli bir merkezdi. Ancak son savaşlardan sonra, bu alanda Beyrut'un yerini Bahreyn almıştır. Bunlardan başka Bombay, Tokyo ve Okyanus ötesinde de San Fransisco ve Şikago dünyanın önemli altın borsalarıdır.

1980'li yıllara kadar altın, borsalarda fizik olarak alınıp satılmaktaydı. Ancak bu yıllardan sonra, altın alacak ya da altın talep edecek kimseler altın fiyatlarındaki değişimlerden kendilerini koruyabilmek için «**afivre**» diye adlandırılan satış ve alışlarda bir takım oyunlara girmeye başladılar. 1980'li yıllardan sonra başlayan «**geleceğe yönelik olarak altın alma**» eğiliminin önümüzdeki dönemlerde de artacağı beklenmektedir »

İ. D. : «Altın hangi alanlarda kullanılıyor?»

KARGÜL : «Çeşitli amaçlar için talep edilen altının kullanıldığı alanları şöyle sayabiliriz : Sanayide, diş hekimliğinde ve iddihar amacıyla.

1980 yılında sanayide altın talebi 2.6 milyon ons'tur. (32.150 ons=1 metrik ton) Diş hekimliğinde ise bu sayı 2 milyon ons'tur. Bundan başka altın mobilyacılıkta kaplama ve süsleme amacıyla kullanılmaktadır. Bu kesimde toplam

altın talebi, 2.1 milyon ons'tur. Mücevher talebi ise, 1980 yılında 8.7 milyon ons'tur. Genelde, başta Türkiye olmak üzere Hindistan, Pakistan gibi ülkelerde süs amacıyla altının işlenmesi ve talebi söz konusudur. Bu ülkelerde yılda ortalama 94 ton altın mücevher olarak işlenmektedir.

Sayıdığımız bütün bu kesimlerdeki toplam altın talebi 15.4 milyon ons'tur. Madalyon ve paraların yapımında kullanılan altın miktarını ki burada kullanılan altın miktarı 6.2 milyon ons'tur ve merkezi planlama uygulanan ülkelerdeki altın talebini de bu sayıya katarsak 1980 yılına ait altın talebinin 38.4 milyon ton olduğu ortaya çıkar. Buna karşın, 1980 yılı toplam altın arz miktarı piyasa mekanizmasıyla çalışan ülkelerde 30.7 milyon ons, merkezi planlı ülkelerde 2.9 milyon ons'tur. Bu ikinci veriyi, merkezi planlama uygulayan ülkelere altın satışları olarak kabul edebiliriz. Çünkü, bu ülkelerde ödemeler dengesi açığı verdikleri zaman altın satışıyla açık kapatma yoluna gitmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelere mücevher satışları 4.8 milyon ons, yıllık olarak toplam altın arzı ise 38.4 milyon ons'tur. Öteki kalemlerdeki toplam altın altın arzını da hesaba kattığımızda 1980 yılı dünya altın çıktısı, toplam olarak 42.6 milyon ons'a ulaşmaktadır.

Altın arzı üretimi ve kaynakları itibarıyla 1980 yılı için şöyle verilmektedir. (metrik ton olarak) Doğu bloku ülkeleri dışında, Güney Afrika Birliği 675 metrik ton, diğer Afrika ülkeleri 30 metrik ton, Kanada 49 metrik ton ABD 28

metrik ton, Brezilya 35 metrik ton, diğer Latin Amerika ülkeleri 51 metrik ton, Asya 31 metrik ton, Okyanusta 35 metrik ton, Avrupa 9 metrik ton'dur. Bütün bu saydığımız ülkelerdeki altın arzı üretimi 1980 yılı için toplam olarak 943 metrik tondur. Doğu Bloku ülkelerinin net satışlarını da koyarsak, ki bu rakam 1980 yılı için 90 metrik tondur ve resmi muameleler ve net satışları bundan çıkardığımızda bu sayı 803 metrik tona ulaşmaktadır.

Altının kullanıldığı alanlardaki arz miktarlarını şöyle sıralayabiliriz : mücevherat için 120 ton kullanılmaktadır. Biraz önce Ortadoğu ülkelerinde mücevherat yapımında kullanılan altın miktarının 94 ton olduğunu söylemiştim. Mücevherat olarak kullanılan toplam altın miktarı ile bu sayı karşılaştırıldığında, Ortadoğu'da mücevherat için harcanan altın miktarının büyüklüğü ortaya çıkar. Dişçilik için kullanılan altın miktarı 62 metrik tondur. Elektronik sanayiinde 81 metrik ton, öteki sanayi dallarında ise 65 metrik tondur. Toplam sayı ise 307 metrik tondur.

Gömüleme ve yatırımlar için ise sayılar şöyledir : Gerek SSCB, gerek öteki ülkeler altın paraları 24 ayar altın biçiminde sikke halinde sattıklarında, metal tabaka halinde satılan altından daha fazla prim yapmaktadırlar. Bizdeki Cumhuriyet altını da böyledir. Bu şekilde üretilen altın miktarı yılda 179 metrik tondur. Madalya ve madalyonlar ise 15 metrik tondur. Gelişmekte olan ülkelerde külçe halinde talep edilen altın miktarı 3 metrik ton, gelişmiş ülkelerde ise 280 metrik tondur. Bu

miktar gömüleme, yatırım ve diğer alanlar için altının mas edilmesi miktarı toplam olarak 1980 yılı için 476 metrik tondur. 1979 yılında bu alanda yani gömüleme ve yatırım için kullanılan altın miktarı gelişmekte olan ülkelerde 173 metrik ton olmuştur. 1980 yılı ile 1979 arasında bu kadar büyük fark olması son derece ilginç bir durumdur. Buna neden olarak, dünyada faiz oranlarının yükselmiş olması gösterilebilir.

Doğu Bloku ülkelerinde ise durum şöyledir : Biraz önce de belirttiğim gibi bu ülkelerde ödemeler bilançosu açık verdiği zaman dışarıya altın satmaktadır. Bu ülkelerden net altın çıkışları ise : 1971'de 54 metrik ton, 1972'de 213 metrik ton, 1973'te 275 metrik ton, 1974'de 220 metrik ton, 1975'te 149 metrik ton 1976'da 412 metrik ton 1977'de 41 metrik ton, 1978'de 410 metrik ton, 1979'da 199 metrik ton, 1980'de ise 90 metrik ton olmuştur.

Aşrupa Para Birliği'nin elinde 2664 metrik ton altın bulunduğu öngörülmektedir. Dünyada toplam olarak 96 bin metrik ton civarında altın bulunmaktadır. Bu miktar şimdiye kadar birikmiş olan miktardır. Bunun 300 ton kadarının çeşitli nedenlerle eriyip gittiği tahmin edilmektedir.

İ. D. : «Genel olarak dünya altın arz ve talebini nasıl değerlendiriyorsunuz?».

KARGÜL : «Altın standardının yeniden ihya edilmesi konusunda bazı çalışmalar söz konusudur. Örneğin Federal Rezerve'nin elindeki altının resmi rayıcı 42 dolar olarak değerlendirilmiş bulunmakta

dır. Oysa, altının ons'u yaklaşık 420 \$ dolayındadır.

Eğer Federal Reserve'deki değişimler altın arz ve talebinin fiyatları üstünden yapılacak olursa o zaman ABD'nin tekrar dünya altın piyasasına hakim duruma geçeceğini söylemek mümkündür. SSCB'nin ise, elinde 6000 metrik ton civarında altın bulunduğu ileri sürülmektedir.»

İ. D. : «Türkiye'deki altın ve altın piyasası hakkında da konuşabilir miyiz? Bildiğiniz gibi Türkiye'de doğru dürüst bir altın borsası yok. Hatta bu işi yapanların teleksleri bile yok, buna karşın altın alım satımı da son derece yoğun...»

KARGÜL : «1980'li yılların başından itibaren dünyada geleceğe yönelik altın alış ve satışları son derece hızlandı. Örneğin Tokyo'da kapanan altın borsalarında altının alış ve satış fiyatları San Francisco borsasına bildirilmekte, böylece ip kopmadan gece ve gündüz yeryüzünde altın işlemleri sürmektedir. Biz de ise, resmi bir altın borsası yoktur. Resmi bir altın borsasının varlığı, her şeyden önce o ülkenin altın rezervlerine bağlıdır. Eğer rezervler yeterliyse, altın borsası da açılabilir.

Türkiye'de altınları Türk lirasıyla alamayacağınız ve yeterli miktarda dolar rezervi olmadığı için doğru dürüst bir altın borsası da bir türlü kurulamamaktadır.»

İ. D. : «Bir de Tokyo borsası var değil mi?»

KARGÜL : «Evet, bu borsa Uzakdoğu'da altın arz ve talebini

yöneten bir borsadır ve borsa kapanışları sırasında alivire alış satışlar hızlandığı için biraz önce de söylediğim gibi ekranla Amerika'ya durumu bildiriyorlar. Böylece 24 saat altın piyasası açık kalmış oluyor.

Benim yaptığım bir korelasyon matrisi vardı. Bu korelasyon matrisi «Türkiye'deki altın fiyatları en yakın borsalardan ne kadar etkileniyor?» bunu ölçmek amacıyla yapılmıştır ve Zürih ve Londra borsalarına bağlı olduğumuz ortaya çıkmıştır bu araştırmadan.

İ. D. : «Bazan altın Türkiye'de dünyadan daha yüksek fiyatla satılabiliyor.»

KARGÜL : «Bunun nedeni yurt içi ekonomik nedenlerden ileri gelebilir. Enflasyonun daha da hızlanacağı konusunda bir beklenti, altının dünya fiyatlarının üstünde seyretmesine neden olur. 18 ve özellikle 19. yy'larda Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli kâğıt para uygulamaları olmuştur. Bunların karşılıkları verilememiş ve hükümetler zor durumda kalmışlardır. Dışarıdan altın para almak suretiyle kaymeleri Beyazıt meydanında yakmışlar ve bu kaymeler karşılığında altın ödenmiştir. Halkın altına olan güvencesi bu zamanlardan kalmadığı. Eğer, enflasyon varsa paradan kaçış temel ilkedir bizde. Bu kaçış da altına yönelmeyi getirir. Altını en çabuk paraya çevirilebilecek dayanıklı tüketim malları izlemektedir. Türkiye'deki geçici olarak kabul edilebilecek bu etkiyi böyle açıklayabiliriz, kanımca.»

İ. D. : «Çok teşekkür ederiz.»

1980 YILI İÇİN ÇEŞİTLİ KESİMLERE GÖRE TOPLAM ALTIN TALEBİ (milyon ons olarak)
(32.150 ons = 1 metrik ton)

— Sanayi	2.6
— Dış hekimliği	2.0
— Mobilyacılık	2.1
— Mücevherat	8.7
— Madalyon ve para	6.2
— Toplam	15.4
— Doğu Bloku ülkeleri birlikte toplam	38.4

1980 YILI İÇİN TOPLAM ALTIN ARZI (milyon ons olarak)

— Piyasa mekanizmasıyla çalışan ülkelerde	30.7
— Merkezi planlama ile çalışan ülkelerde	2.9
— Gelişmekte olan ülkelerde (mücevher satışı olarak)	4.8
— Toplam	38.4

**1980 YILI İÇİN ALTIN ARZI
(ÜRETİMİ VE KAYNAKLARI**

İTİBARIYLA)
(metrik ton)

— Güney Afrika Birliği	675
— Öteki Afrika Ülkeleri	30
— Kanada	49
— ABD	28
— Brezilya	35
— Latin Amerika Ülkeleri	51
— Asya Ülkeleri	31
— Okyanusya	35
— Avrupa	9
— Toplam	943

**ALTININ KULLANILDIĞI ALAN-
LARDAKİ ARZ MİKTARI**
(metrik ton olarak)

— Mücevherat	120
— Dişçilik	62
— Diğer sanayi dalları	65
— Toplam	307

**GÖMÜLEME VE YATIRIMLAR
İÇİN KULLANILAN ALTIN MİK-
TARI** (Metrik ton olarak)

— Sikkeler halinde üretilen	179
— Madalya ve madalyon halin- de üretilen	15

**DOĞU BLOKU ÜLKELERİNDEN
NET ALTIN ÇIKIŞ ORANLARI**
(Yıllar itibarıyla)
(metrik ton olarak)

— 1971	54
— 1972	213
— 1973	275
— 1974	220
— 1975	149
— 1976	412
— 1977	401
— 1978	410
— 1979	199
— 1980	90

**ÜLKELERİN RESMİ OLARAK
ELLERİNDE TUTTUKLARI AL-
TIN MİTARLARI (1980 yılı için)**
(metrik ton olarak)

— ABD	8227
— Kanada	657
— Avusturya	657
— Belçika	1063
— Fransa	1546
— Federal Almanya	2961
— İtalya	2074
— Japonya	754
— Hollanda	1367
— Portekiz	689
— Güney Afrika	374
— İngiltere	584
— OPEC Grubu	1207
— Diğer Asya Ülkeleri	1209
— Diğer Orta Doğu Ülkeleri	461
— Diğer Batı Yarımküresinde- ki bazı ülkeler	654
— Dünyanın diğer kalan bölgelerdeki yerler için ...	320
— Belirlenemeyen	113
— TOPLAM	29.110

ACIK OTURUM

EKONOMİNİN DIŞ CEPHESİ

Katılanlar :

Öztiñ AKGÜÇ (*)

Güngör URAS (**)

AKGÜÇ : 1980 yılından bu yana üç yıl içinde Türkiye'nin dış ticaret açığı toplam 12 milyar dolar dolayına yükselmiştir. Bu daha önceki dönemlerle karşılaştığımız zaman oldukça yüksek bir rakamdır ve 24 Ocak kararlarının dış ticaret açıklarını azalttığı tezini büyük çapta zedelemektedir. Türkiye'de ihracat teşvik edilecekse «katma değeri yüksek» olan mallara ağırlık verilmelidir. Türkiye eğer bağımsız bir dış ekonomik politika izlemek istiyorsa dış ödemelerde mutlaka dengeye gelmek zorundadır. Borçlanmayı sürdürerek bu denge sağlanamaz. Ayrıca, belli ölçülerde ithal ikamesini de gözden uzak tutmamak gerekir. Eğer, petrol şokunun yaşandığı 1973'lerde Türkiye dayanıklı ya da dayanıksız tüketim malları üreteceğine enerji yatırımlarına girişseydi bugün enerji alanında kendine yeterli bir ülke durumuna gelmiş olurdu.

URAS : Şunu kabul etmek gerekiyor ki, şöyle ya da böyle ihracatta bir kıpırdanma ortaya çıkmıştır. Bunu görmezlikten gelemeyiz. Geçen üç yıl içinde Türkiye ihracatı öğrenmeye başlamıştır. İhraç edilebilir tarım ve mallarının nitelik ve niceliğinde gerekli düzeltmeler yapılabilirse, uzun sürede karşımıza çıkabilecek darboğazlar bugünden önlenmiş olur. Eğer, biz ihracatçı olma iddiasında isek, hangi malda rekabet gücümüz olduğunu iyi belirlemeli ve o mala

(*) Dr., İ. Ü. İşletme Fak. Öğr. Üyesi

(**) Dr., Aksigorta A. Ş. Yönetim Kurulu Başk.

yoğunluk vermeliyiz. Rakiplerimiz mal bazında bizim ihracatçıya verdiğimiz sübvansiyondan kat kat fazla sübvansiyon verebiliyorlar. Ama, sübvansiyonu, o malda rekabet şansı varsa veriyorlar. Örneğin, Yunanistan, domates satışlarında ihracatçılarına bizim verdiğimiz sübvansiyonun iki katını daha üretimden itibaren veriyor.

İ. D. : «24 Ocak kararlarının önemli bir amacı da Türkiye'nin dış gelirlerini arttırmak özellikle de ihracatta belli hedeflere ulaşabilmektir. Bu doğrultuda o günden bu yana birçok karar alındı o kararların uygulanmalarına geçildi ve sonuçta bugün aşamaya gelindi.

Sayın Öztin Akgüç, gerek 24 Ocak kararlarının uzantısında, gerekse bugünün uluslararası koşulları çerçevesinde Türkiye'nin dış ödemeler dengesi konusundaki değerlendirmelerinizi öğrenebilir miyiz?».

AKGÜÇ : «Dış ödemeler dengesi meselesini üç ayrı bölümde ve üç ayrı soru altında ele almak istiyorum :

1. Dış ticaret dengesi ve bu alandaki gelişme ne yöndedir?
2. Cari ödemeler dengesi ne durumdadır?
3. Sermaye hareketleri Türkiye'de nasıl bir gelişme göstermektedir? Bütün bu konuları ayrı ayrı incelemek ve cevaplamak, sorunun kavranması açısından yararlı olacaktır.

ÜÇ YILDA 12 MİLYAR DOLARLIK AÇIK...

Türkiye'nin dış ticaret açığını 24 Ocak kararları sonrasında ince-

lediğimizde şunu görüyoruz : Açığın yüksek olduğu yıl, 5 milyar dolarla, 1980 yılı olmuştur. 1981 yılında ise, ihracatın daha hızlı bir artış göstermesi sonucu, dış ticaret açığımız 4 milyar dolarlık bir açıkla kapandı. Bu yıl ithalatı duraklatma, buna karşın ihracatta az da olsa bir gelişme olması nedeniyle 3 milyar dolarlık bir açık beklenmektedir. Demek ki, sözkonusu dönem içinde, yani 80'den bu yana dış ticaret açığımız 12 milyar dolar dolayında olmuştur. Bu, daha önceki dönemlerle karşılaştığımızda oldukça yüksek bir rakamdır. 24 Ocak kararlarının dış ticaret açıklarını azalttığı ve en büyük başarının da bu yönde olduğu ifade edilmekle beraber, görüldüğü ki, hedefe ulaşmak şöyle dursun hedeften oldukça uzaktayız.

URAS : «İzin verirsiniz, başka bir konuya geçmeden dış ticaret üstüne ben de bir iki şey söylemek istiyorum. Bir ülke ekonomisinde dış ticaret açığının yüksek olması, ekonominin sağlıklı biçimde işlemediğine delalet eder. Burada yapılması gereken ise, dış ticaret açığını azaltma yönünde tedbirlerin bir an önce alınmasıdır. İthalatı kısmak, alınması gereken önlemlerden bir tanesidir. Ancak, daha çok gelişmiş ülke ekonomilerinde uygulandığında verimli sonuç alınabilen «ithalatı kısma» önlemi

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde uygulandığında, ters bir biçimde yatırımların azalması, üretimin yavaşlaması gibi istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Çünkü, bu gibi ülkelerin ithalatlarının önemli bölümünü, tüketim malı sayılan mallar değil de, enerji maddeleri, sanayide girdi olarak kullanılan mallar ve yatırım malları oluşturmaktadır.

İHRAÇ EDİLEMEYECEK MALLAR BİLE...

Bir başka önlem ise ihracatı arttırmaktır. Türkiye'de ihracatı arttırmak amacıyla 24 Ocak kararları bir takım yeni düzenlemeler getirmiştir: Doların sürekli yeniden değerlendirilmesi ve ihracata verilen sübvansiyonlar gibi... Bu düzenlemeler beklenen sonucu bir ölçüde de olsa vermiş ve ihracatın teşvik edilmesinde önemli rol oynamıştır. Hatta şunu diyebilirim ki, bu kararlardan sonra yalnız ihraç edilebilecek mallar değil, ihraç edilemeyecek mallar bile ihraç konusu olmaya başladı. Örneğin otomobil... Türkiye otomobil ihraç edemez. Ama, verilen teşvikler o derece ileri gitti ki, otomobil ihraç kalemleri arasında görülmeye başladı. Ancak şunu da kabul etmek gerekiyor: ihracatı arttırmak için şimdiye kadar yapılan düzenlemelerin ötesinde -örneğin ihraç edilebilir malların sayısını çoğaltmak gibi- pek bir şey yapılmamıştır. Oysa 24 Ocak kararlarıyla, iç pazar için üretim yapmaya alışmış tarım ve sanayi sektörlerinde yapısal değişiklikler öngörülmüş ve bu sektörler ihracata yönelik üretim yapar hale dönüşürülmek istenmiştir. Geçtiğimiz

üç yıl içinde, ekonomimizde yapılmak istenen bu dönüşüm bir yana bırakılarak, ne varsa onu ihraç etme çabası sürdürülmüştür. Ben de bu dönüşüm gerçekleştirilmedikten sonra, ihracatı arttırmayı bir yere kadar götürebiliriz. Ve sanırım önümüzdeki dönemlerin en önemli sorunu da, ihracatta görülen bu artışın sürüp sürmeyeceğidir.

Fakat bir şey daha var ki, Türkiye bu geçen üç yıl içinde ihracatı da öğrenmeye başladı. 80'den bu yana kurumlarıyla, örgütleriyle, çalışanlarıyla dış pazarlara dönük bir kesim, oluşumunu sürdürmekte. Eğer bu kesim, ihraç edilebilir tarım ve sanayi mallarının nitelik ve niceliğinde gerekli düzeltmeleri sağlayabilirse, uzun vadede karşımıza çıkabilecek darboğazlar bugünden önlenmiş olacaktır.»

ÖNCE... KATMA DEĞERİ YÜKSEK MALLAR...

AKGÜÇ : «İhracatın gerçekten dış ödemeler dengesine olumlu bir etki yapması, aynı zamanda da milli geliri artırıcı bir etki yapması isteniyorsa, katma değeri yüksek olan malları ihraç etmek zorundayız. Türkiye'de bir ihracat patlaması oldu. Ancak, 82 yılı bir yana bırakılacak olursa, buna koşut olarak ithalatta da bir artış oldu. Bazı işletmeler sırf vergi iadesinden ya da düşük faizli ihracat kredisinden yararlanabilmek için katma değeri hiç olmayan ya da çok az olan malları ihraç ettiler. Belki Türkiye'nin bu işlemlerden dolayı net bir döviz kazancı da olmadı. Bu nedenle, eğer Tür-

kiye'de ihracat teşvik edilecek ise, katma değeri yüksek olan, dış girdişi mümkün olduğu kadar az olan mallar ihraç edilmelidir. Yoksa, yapmış olduğumuz işlem, bir yandan ithalatı arttırmak, öte yandan da ihracatı artmış gibi göstermektir. Önemli olan, hence teşviklerin katma değer üstünden verilmesidir. Nitekim öyle bir uygulamaya geçilecekti. Ne yazık ki geniş tepkiler gördü ve ertelendi.

Türkiye eğer ihracat sorununa önem veriyorsa iki şey üstünde durmalıdır :

- Hangi mallarda üstünlüğü vardır?
- Hangi piyasalarda avantajlıdır?

İhracat konusunda iki nokta dikkatimi çekiyor :

● Geçen sene olağanüstü boyutta % 60'lara yaklaşan, bir ihracat artışı vardı. Bu sene % 26 larda, sözkonusu artış oranı. Şu halde ihracat artış hızında bir yavaşlama gözleniyor. Bunu bir yerde doğal karşılayabiliriz. Çok hızlı bir artıştan sonra duraklama olabilir, aynı hız korunamayabilir.

STOK ERİTMESİ MİYDİ...

● Diğerisi ise daha ilginç. Geçen yıl firmalar ellerindeki aşırı stokları ihraç edip paraya çevirdiler. Bu yıl ise, ellerinde daha az stok vardı ya da stok amacıyla üretim yapmadıkları için ihraç edilecek mallarda bir azalma oldu. Geçen yıl ihracatta görülen artış, bir stok eritmesi olayı mıydı? Yoksa, ihracatla üretim arasında ku-

ruhan paralellik sonucu muydu? Bu konu mutlaka çok iyi incelenmelidir.»

İ. D. : «Bir de işin krediler yönü var. İhracatta kredi sorunu giderek başka bir nitelik kazanır hale geldi. İhracatın artışında ya da azalışında «ihracat kredileri» nin etkisi olmadı mı?».

URAS : «Bu konu biraz abartılıyor mu Sayın Akgüç? Yoksa, ihracat kredilerinin gerçekten ihracata çok büyük etkisi var mı?».

AKGÜÇ : «Bunun için elimizde sağlıklı bilgi olması gerek. Yani ne kadar ihracat kredisi talebi olduğunu ve bunun ne kadarının karşılandığını kesin olarak bilmiyoruz. Sadece bazı şikâyetler ve bazı yakınmalar var bu konuda. Fakat büyük firmaların genellikle ihracat kredisi alabildikleri gibi bir genel yargıyı kullanırsak pek de büyük hata yapmış olmayız. Çünkü, bankalar çok büyük ihracat kuruluşlarını destekleme eğilimindedir ve ihracat kredileri konusunda da deneyimli olan firmalara bazı avantajlar tanıyorlar. Bu nedenle, ihracat kredileri alma konusunda büyük ve deneyimli kuruluşların fazla sorunları olmadığı kanısındayım. Ama, orta ve küçük çaplı firmalar sanırım bu konuda güçlüklerle karşılaşılıyorlar.

İHRACAT KREDİSİ NASIL OLMALI?

İhracat kredisinin amaca uygun olarak kullanılması da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Çünkü, bir çok firma, bu kre-

di avantajlarından yararlanarak elde ettikleri fonu uzun süre başka amaçlar için kullanabiliyor. Bilinen, mekanizmaları çalıştırmak ve vadelerini uzatmak suretiyle, krediyi ihracata dönük olarak değil, işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanabiliyorlar ve böylece daha ucuz bir kaynağı kullanmış oluyorlar. İhracat kredilerini daha rasyonel bir esasa oturtsak bu tür sorunlar ortadan kalkmasa bile azalır.»

İ. D. : «Bunun yapılma olasılığı var mı?».

AKGÜÇ : «Bence yapılabilir. Şöyle ki: Özellikle saf ihracatçılara verilen kredilerdeki vadeyi kısaltmak, sanayicilere verilen kredilerde de faizi kademeli duruma getirmek, yani daha kısa sürede geri ödeme yapan sanayiciye daha düşük faiz uygulamak, buna karşın vade uzadıkça faizi de arttırmak ve böylece erken ödemeyi cazip bir hale getirmek gerekmektedir. Ama bu da bir yerde kur politikasıyla bağıntılıdır. Eğer, ihracatçı sürekli kurun düşmesini bekliorsa, ihracatını mümkün olduğu kadar geç yapmayı yeğleyecektir. O nedenle, meseleyi bir de kur politikasına bağıntılı olarak irdelemekte yarar var, bence.»

İHRACATTA BAŞARI İSTİYORSAK?

URAS : Sayın Akgüç'ün belirttiği konu çok önemli. Türkiye her malı ihraç etme çabasında. Eğer biz ihracatçı olma iddiasındaysak hangi malda rekabet gücümüz olduğunu iyi belirlemeli ve o mala

yoğunluk vermeliyiz. Rakiplerimiz mal bazında belki de bizim ihracatçıya verdiklerimizden daha fazla sübvansiyon veriyorlar. Ama bu sübvansiyonu da belli mallara (eğer o malda rekabet şansı varsa) veriyorlar. Sınai Kalkınma Bankası'nın bir araştırmasına göre, Yunanistan domates salçasında ihracatçılarımıza bizim verdiğimiz sübvansiyonun iki katını, daha üretimden itibaren veriyor. Ama bir şeye dikkatinizi çekerim: verilen sübvansiyon sadece domates salçasına yönelik. Biz ise, her şeye eşit destek sağlıyoruz. Biraz önce Sayın Akgüç'ün de söylediği gibi, katma değeri çok az olan ve belki de döviz girdisi satış bedelinden daha fazla olan otomotiv ürünlerine de aynı teşviki sağlıyorsunuz, domates salçasına da...

İkinci olarak «pazar» da çok önemli bir sorun. Türkiye, son zamanlarda sürekli pazar değişiklikleri içinde. Örneğin, bir ülkeye büyük ümitler bağlanıyor, sanılıyor ki o ülke ile olan politik ilişki bizim ekonomik ilişkimizin de geleceğini sağlayacak. Bakıyorsunuz, politik konjonktür çok kısa sürede değişmiş ve bizim ihracat geliştirme yatırımlarımız da boşa gitmiş. Bu konuda, son zamanlarda üç ülkeye ümit bağladık ve ümitlerimizin suya düştüğünü gördük. Türkiye uzun dönemde ihracat pazarlarını seçerken ciddi, sürekli ve zengin pazarlara yönelmek zorundadır.»

EKONOMİNİN CEBİNDEN ÇIKAN...

AKGÜÇ : «Bu söyledikleriniz, ulusal ekonomi için olduğu kadar

firma bazında da geçerli sayabiliriz. Yani firmalar da ihracatı, stok eritmesi ya da bir takım teşviklerden yararlanmak için değil, genel stratejilerinin bir parçası olarak ele almak ve belli pazarlara girip yerleşmek zorundadırlar. İhracatın devamlı bir iş olduğu hiç bir zaman unutulmamalıdır.»

URAS : «Firma, malını satmak için her halükârda bir yatırım yapıyor. Bu yatırım ise, o firmanın cebinden çıktığı kadar, ekonominin de cebinden çıkıyor. Bu mal nasıl olsa bu ülkede satılıyor, yarın da nasıl olsa başka ülkede satılır, türünden gelişigüzel ve geleceğe dönük olmayan kararlarla iş yapılamayacağı gibi, hükümetin de makro ekonomik düzeyde ciddi ve uzun dönemli bir perspektif içinde bu tür gelişimlere ön ayak olması gerekmektedir.»

BÜYÜK FİRMALARIN İHRACATA KATKISI...

AKGÜÇ : «Büyük ihracat şirketlerinin kurulması teşvik edildi. Pazarlama imkânlarının ve pazarlama gücünün artması açısından bunların teşvik edilmesi son derece olumlu, ancak Türkiye'de bunların da amaçlarına uygun bir biçimde kullanıldığında kuşkuluyum. Genellikle bu şirketler, reel bir hizmet sağlama yerine, vergi iade oranlarını arttırma amacıyla kullanılıyor. Pazarı bulan, pazarlığı ve ihracatı yapan başka bir firma oluyor. Alınan vergi iadesinin kademesini bölüşmek için de büyük şirketten yararlanılıyor.

URAS : «Bu söylediğiniz gerçekten oluyor, Sayın Akgüç. An-

cak yine de büyük firmaların Türk ihracatına, bir ölçüde de olsa, ciddiyet getirdiği kanısındayım. Büyük firma devamlılık gösterdiği ve adı belli bir düzeye geldiği için her türlü malı pazarlamıyor ve adını da vermiyor. Örneğin Londra yaşı meyve sebze pazarında, Türk mallarını inceleyecek olursanız şunu görürsünüz: çeşitli ihracatçı firmalarının gönderdikleri mallar, söz verdikleri mal kalitesinden çok düşük olmaktadır. Sadece adı bilinen büyük ihracatçı firmalar hiç olmazsa belli bir standardı tutturabiliyorlar.»

AKGÜÇ : «Aslında ben de, bu büyük ihracatçı firmaların kurulmasını Türk ihracatı için olumlu görüyorum. Ancak bu firmaları amaçlarına yönelik olarak kullanmak gerekmektedir. Yoksa sırf vergi iade oranını yükseltmek ya da getirilmiş bazı teşviklerden yararlanmak için değil. Eğer reel bir hizmet vermeleri sağlanabilirse çok yararlı olacaklarından hiç kuşum yok.»

İ. D. : «Biraz önce «Türkiye'nin pazar değiştirmesi sorunu»na üstü kapalı olarak değinildi. Dilerseniz bu konuyu biraz daha açalım. Son zamanlarda ihracatımızda gelişmiş batı ülkeleri pazarlarından çok, Orta Doğu ülkelerine doğru bir kayış gözleniyor. Ancak, Türkiye için yeni pazar durumundaki ülkelere baktığımız zaman bir bölününün yoğun finansman olanaklarına karşın, bir bölümünün de borç içinde olduğunu görüyoruz. Ayrıca OPEC'in durumu da bir başka sıkıntıyı görüntülüyor. Bu çerçevede, Türk ihracatının geleceği konusunda ne düşünüyorsunuz, Sayın Uras?»

AET TRENİ KAÇTI AMA...

URAS : «Son zamanlarda AET'nin kendi içinde karşılaştığı güçlükler ve buna ek olarak Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde meydana gelen sürtüşmeler nedeniyle AET meselesi ikinci plana atıldı. AET bizde hep değişik biçimlerde yorumlanmakta. Bana göre işin aslı şu: Türkiye için AET, Avrupa'nın pazarından pay alma ya da bu pazara eşit şartlarla çıkma imkanını veren bir araçtır. Ve bu imkanı biz kaçırdık. Şimdi burada AET'ye girse miydik, girmese miydik tartışmasını açmak istemiyorum. Gereği yok bunun. Çünkü, Türkiye AET'ye artık uzun yıllar giremez, kanımca.

Bence, şimdi önemli olan şu : Türkiye AET pazarlarına nasıl mal satacak? AET pazarları hem zengin bir pazar, hem devamlı bir pazar, hem de Türkiye'nin ürettiği mallara talebi olacak bir pazar. Bu pazarlar ne kadar doymuş olursa olsun, bu ülkelerde ne kadar talep kısıtlamırsa kısıtlansın Türkiye'nin ürettiği mallar kısıtlamalardan kolay etkilenmeyecek mallardır. Örneğin, Türkiye bu ülkelere, pırasa, karnıbahar, donmuş tarım ürünleri satsa ve bunların yanında oralarda üretilmeyen otomotiv parçalarının yedek parçalarını satsa; bu, onların ekonomilerini sarsmayacağı ve dış ticaret dengeleri üstünde bir yük teşkil etmeyeceği gibi, Türkiye için de çok önemli bir talep yaratacaktır. Söz konusu pazarlara girmenin kolay bir iş olduğunu söylemiyorum. Zor gerçekten. Ancak, biz bu konuda bir çaba sarfetmiyoruz. Günlük ne varsa, örneğin mereimek, kuru fasulye vb. satmak istiyoruz. Oysa, Avrupa bunları istemiyor.

Sonuç olarak, eğer biz üretim düzeyinde bir değişiklik yapar ve mallarımızı Avrupa talebine göre üretebilirsek, politik, konjonktürel güçlükler nedeniyle Türkiye'den mal almaya mecbur kalan bazı ülkelerin aldatıcı talep parlaklıkları peşinde koşmayız gibime geliyor.»

AET'LE DİRDİMİZ NEREDE?

AKGÜÇ : «Gerçekten AET pazarı çok olumlu bir pazar Türkiye için, fakat bizim bu pazardan pay almamız gittikçe zorlaşıyor. Bu zorluk da iki nedenden kaynaklanıyor: Birincisi, politik nedenler. Şunu unutmamak gerekir ki, dış ticarete salt ekonomik çıkarlar değil, bazen politik görüşler de egemen olabiliyor, dış ticaret politik bir araç olarak kullanılabilir. Bunu, hemen hemen her ülke yapıyor ve birbirlerine ambargo koymaya kadar da vardırabiliyorlar.

İkinci zorluk ise şu : Bize benzer ürünler üreten iki ülke, İtalya ve Yunanistan, halen AET üyesi. İspanya ve Portekiz ise, bizden çok daha önce girme şansına sahipler. Bu dört ülke yanında, mevcut AET ülkelerinin eski sömürgelerine tanıdıkları ayrıcalıklar da dikkate alındığında bizim Ortak pazara girmemizin bir hayli zorlaştığını kabul etmemiz gerek. Bu yüzden ben Türkiye'nin ihracat pazarlarını genişletme stratejisini uygun görüyorum. Gerek Orta Doğu ülkeleriyle, gerekse Doğu bloku ülkeleriyle ticari ilişkilerini arttırmak Türkiye ihracatının geleceği açısından son derece önemli. Çünkü, AET pazarındaki durumumuz pek parlak görünmüyor.»

YA ORTADOĞU PARLAK MI?...

İ. D. : «Orta Doğu pazarlarının da çok parlak olduğunu söyleyemeyiz, ama.»...

AKGÜÇ : «Sizin de değindiğiniz gibi, artık OPEC ülkelerinden, çok zengin olarak kabul edilenlerin bile büyük boyutlarda ödemeler açığı verdikleri ve Euro pazarlarından borçlanma girişimlerinde bulunduklarını biliyoruz. Bu da uzun dönemde, hatta kısa dönemde bile, Türk ihracatı üstünde etkisini gösterebilecek bir durum.

Bugün çok şikayet edilen, hatta batılıların bile şikayet ettikleri bir başka konuyu da gözden kaçırmamak gerekir. Dünyada, dış ticaret korumaları, sınırlandırmaları gittikçe artmaktadır. Serbest ticaret edebiyatı yapılmasına rağmen, «korumacılık» yanlış ülkeler çoğalmaktadır. Şunu da söyleyeyim, gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere serbest ticareti önermelerine karşın kendileri gerektiğinde en sert koruma önlemlerini almaktan çekinmemektedirler. Bu yüzden biz uzun dönemli strateji belirlerken bu faktörleri de dikkate almak zorundayız.»

IMF NE DİYOR?...

İ. D. : «Giderek uluslararası ilişkilere kayıyoruz. Şimdi dilerse-niz, biraz da uluslararası örgütlerle olan ilişkiler konusuna değine-im. Biraz önce AET ile ilişkilerimiz istenen düzeyde olamadığı, bir anlamda donma noktasında olduğundan söz edildi. Sayın Akgüç size göre, bu durum, diğer uluslar-

arası kuruluşlar ile olan ilişkierimize de yansdı mı? Daha başka bir deyişle, bu kuruluşlar ile olan ilişkilerimiz ne durumda?»

AKGÜÇ : «Öyle sanıyorum ki, IMF ve Dünya Bankası, 24 Ocak kararlarından sonra politikalarını değiştirdiler, bizi desteklemeye başladılar. Türkiye'nin 1980'den sonra dış ödemelerinde bir parça rahatlık hissedilmesinde herhalde IMF'nin ve Dünya Bankası'nın büyük katkısı olmuştur. Kendileri, Türkiye'ye önerdikleri politikayı desteklemiştir. Ancak bu destek, onların vermiş oldukları reçetelere uyma koşuluna bağlıdır. Bilmiyorum bu toplantının kapsamına girer mi, ama şöyle bir soru sorulabilir: Bize verdikleri reçete, uzun vadede Türkiye'nin sorunlarını çözebilir mi?».

«SİL BAŞTAN» OLURSA...

URAS : «24 Ocak kararları uygulanmaya konulduğundan bu yana hepimiz eleştirdik. O zamandan beri neredeyse üç yıl geçti ve bu geçen zaman içinde de kararların faturasını ödedik. Sayın Akgüç'ün de belirttiği gibi uluslararası kuruluşlar da bunu desteklediler ve bu destek sonrasında belli bir bekleyişe girdiler. Türkiye'de bu arada dış ekonomik ilişkilerinde belli rahatlıklara kavuştu. Kısaca, Türkiye belli bir bekleyiş içine girdi.

Bence, bizim iç politika çekışmeleri ya da iç ekonomideki kararsızlıklar içinde unuttuğumuz çok önemli bir nokta var burada: 24 Ocak kararlarının belli ölçülerde etkenlikleri sonuçlanmadan, sil baştan yeni paketler ortaya çık-

ması, dış ekonomik ilişkilerimizde çok önemli sorunlar ortaya çıkacak ve dış dünyada bizim yeni pazarlıklara girişmemize neden olacaktır. Ki, bunu ben çok tehlikeli bir gelişme olarak görüyorum. Bilmiyorum, Sayın Akgüç bu konuda bana katılırlar mı?».

ÖNCE DIŞ ÖDEMEDE DENGEL...

AKGÜÇ : «Benim görüşüm şu: Türkiye eğer bağımsız bir dış ekonomik politika izleyecekse, dış ödemelerde mutlaka bir dengeye gelmek zorundadır. Dış ödemelerinde devamlı olarak açık veren bir ülke, ekonomik bağımsızlığını uzun süre koruyamaz. Belli bir süre açık verebilir, ama bu süre sonunda açık dengeye gelmelidir. Bu denge nasıl sağlanacak? Sanırım, bütün sorun bu noktada düğümleniyor. Eğer, Türkiye hala borçlanmaya devam edecekse, dengeye ulaşmak, sanırım bir hayli zorlaşacaktır. Her yıl eklenecek bir kaç milyarlık bir borç bizim faiz yükümüzü büyük boyutlarda arttıracak ve dengeye gelme şansımız da o ölçüde azalacaktır. Bu itibarla Türkiye, hangi boyutlara kadar borçlanabilir? Limit nedir? Bunların iyice tesbit edilmesi lazımdır. Çünkü, eğer ilerde borçlanma kapasitesini açacak olursak bugün Brezilya ya da Meksikanın düştüğü duruma, rahatlıkla biz de düşebiliriz.

İTHAL İKAMESİ AMA... NEREDE?...

Şu sırada uygulanmakta olan politikaya ters düşecek ama, Tür-

kiye belli konularda da ithal ikamesini gözden uzak tutmamak zorundadır. İthal ikamesi bizde çok eleştirilen bir konudur. Aslında eleştirilen husus, strateji değildir de, uygulamasıdır. İthal ikamesi adı altında dışa bağımlı, ithalat ihtiyacını arttıran bir sanayileşme stratejisi izlenmiştir ve en büyük sıkıntılar da buradan doğmuştur. Eğer, ciddi bir ithal ikamesi izlenmiş olsaydı, ilk ikame edilecek alan, «enerji» olurdu. Çünkü bugün ithalatımızda en ağır fatura enerji faturasıdır.»

URAS : «Oysa biz otomobilden başladık.»

AKGÜÇ : «Evet. Hem enerji ithal edilmiş, hem de enerji tüketimini arttıracak yatırımlar yapılmıştır. Eğer, Türkiye 1973'lerde petrol şokunu yaşadığı sırada dayanıklı ya da dayanıksız tüketim malları üreteceğine, enerji yatırımlarına girişseydi, bugün enerjide kendi kendine yeterli bir ülke durumuna gelmiş olurdu.

Bu yüzden ben, Türkiye gibi geniş iç pazarı olan bir ülkede, ithal ikamesi politikasının geçerli bir politika olduğu kanısındayım. Ama bunu söylerken, gerçek ithal ikamesini kastediyorum. Yoksa, ithal ikamesi adı altında Türkiye'nin hiç ithal etmediği malları içerde yaparak girdi açısından dışarıya bağımlı hale gelmesini kastetmiyorum.

İkinci bir nokta şu: Türkiye eğer dış ödemelerde dengeye gelmek istiyorsa bunun da bedelini ödeyecektir. Bedelini ödmeden yapmaya kalkarsa iç piyasada da-

ha uzun süre sıkıntı yaşanacak demektir.»

URAS : «Biz üç yıldır bu bedeli ödemeye çalışıyoruz öyle değil mi Sayın Akgüç? Endişem o ki, üç yıldır ödediğimiz bu faturalara, sil baştan yeniden mi başlayacağız?».

FATURA BOŞA MI ÖDENİYOR?...

AKGÜÇ : «Faturayı ödüyoruz da, karşılığında ne alıyoruz? Bu çok önemli. Yani faturayı boşa mı ödüyoruz? Yoksa bir sonuç elde edebiliyor muyuz? Daha somut olarak şöyle söyleyeyim, üç yıldır ödemiş olduğumuz fatura sonunda dış ödemelerde dengeye gelebilseydik, faturanın bir anlamı olurdu.»

URAS : «24 Ocak kararlarının kompozisyonu, etkinliği, söylenene yapılanın farklılığı tartışılabilir. Ben burada, 24 Ocak kararlarını savunur duruma düşüyorum ama, ihracatta bir kıpırdanma ortaya çıktığını da görmezden gelemeyiz. Bu neyin karşılığında olmuştur, ayrı bir mesele tabii. Ancak bütün bu tedbirlerin bir yana atılması demek, bizi tekrar eski kısır dönünün içine atmak demek olmayacak mı?».

AKGÜÇ : «Ben, dış ödemelerde dengeyi hedef olarak alıyorum. Tabii ihracat ve döviz gelirlerini arttırırken, öte yandan bu gelirleri daha akılcı bir biçimde kullanacağız. Bazı şeyleri de yurt içinde üretmek suretiyle ithal ikamesi yapmamız gerekiyor. Özellikle,

enerji gibi, ithalatımızda % 30 ağırlık taşıyan bir kalemi yurt içindeki üretimle ikame etmeye çalışmalıyız.»

YA ÖTEKİ DİŞ GELİRLER?...

İ. D. : «Sayın Akgüç, İhracat dışında başka işlemlerde ümit yok mu acaba? Örneğin, işçi gelirleri, turizm, gemicilik ya da dış müteahhitlik hizmetleri gibi...

AKGÜÇ : «Cari işlemlere geldiğimiz zaman şunları görüyoruz : Turizme siz değindiniz, bu alandan kısa dönemde pek bir şey beklenebilir. Turizmde net katkı var deniyor. Ama, bu katkı da bir takım sınırlamalardan doğuyor. İki senede bir dışarıya çıkma yasağı ya da 500 dolarla çıkabilme gibi... Aslında kimsenin 500 dolarla çıktığı da yok. Gerçekte, satılan turistik dövizleri üç ya da dört katıyla çarpmamız gerekiyor. Bu da gösteriyor ki, Türkiye halen turizmde açık veren bir ülkedir.»

İşçi dövizleri de geçen sene tepe noktaya ulaşmıştı. Fakat bu sene 2 milyar doları ancak bulacak. Geçen sene bu rakam, 2,5 milyar, dolardı. Avrupa'daki işsizlik sorunu nedeniyle. Önümüzdeki yıllarda da işçi dövizlerinde büyük bir sıçrama bekleyemeyiz.

Geriye ne kalıyor? Bir kere ihracatın arttırılması sorunu var. Ben bunun üstünde önemle duruyorum. Bir de taahhüt işleri ve taşımacılık gibi hizmet gelirlerimizi arttırmak zorundayız. Türkiye taşıma alanına önemli yatırımlar yaptı. Fakat, bunların karşılığını henüz alamadı.

TIR GELİRLERİ NEREDE?...

URAS : «Dediğiniz gibi, Türkiye son yıllarda taşımacılık konusunda çok büyük yatırımlar yaptı, özellikle gemi taşımacılığında kapasite oldukça yükseltildi. Fakat, burada büyük döviz tahsisi yapılmadı. Gemiler, kredilerle alındı. Türkiye kara yolu taşımacılığına ise, çok büyük yatırımlar yaptı. Elimizde resmi rakamlar yok. Ama, teşvik belgelerinde görüyoruz, gerçekten çok büyük yatırımlar yapılmış. Son zamanlarda tek yatırım yapılan alan bence, ağır karayolu taşıma araçları için yapılan yatırımlardır. Bunların döviz etkisinin ne kadar olduğu da bilinmiyor ve bir gösterge de yok.»

AKGÜÇ : «Bazı alanlara aşırı teşviklerin verilmesi yatırım kararlarını da saptırıyor. Bunu dikkate almak lazım. İyi hesap yapılmadan teşvik verildiği takdirde -ki özellikle gemi yatırımlarında ve TIR filolarında bu oldu- enflasyon nasıl yanlış yatırım kararlarına neden oluyorsa, bu da yanlış kararlara neden olur. Bazı yatırımcılar da farklı hesaplar içinde bu yatırımlara giriyorlar. Özellikle gemicilik alanında şu hesap yapılıyor: örneğin navlun geliri günün birinde iyice düşerse, döviz nasıl olsa pahalılanıyor, gemileri satar borcu öderiz. Hatta, kur farkları nedeniyle kâr da kalır. Yani işletmeden değil de, döviz kurunun düşmesinden bir kâr sağlama öngörülebilmektedir. Bunun ise, ekonomiye bir katkısı olmuyor, tabii.

İran-İrak transit taşımacılığı ve bizim ihracatımızın da son iki yıldır İran ve Irak'a yönelmesi ka-

rayolu taşımacılığının teşvik edilmesinde önemli rol oynadı.

Hep yakındığımız bir sorun burada da karşımıza çıkıyor. Bürokrasi, bazı bilgilerin üstüne oturduğu sürece sağlıklı bir tartışma yapma olanağı da ortadan kalkıyor. Yani görünmeyen kalemleri daha ayrıntılı bir biçimde bilemedikçe boşa konuşmuş gibi oluyoruz, bir yerde.»

MÜTEAHHİTLER HİÇ GETİRMESE BİLE!...

URAS : «Burada size hak veriyorum, örneğin müteahhitlerin getirdikleri direkt döviz konusunda değişik rakamlar var. Müteahhitler başka rakam söylüyor, Maliye Bakanlığı başka rakam.»

AKGÜÇ : «Bu rakam şuradan kaynaklanıyor : Maliye direkt döviz girişini dikkate alıyor, yani kâr olarak transfer edilip, içeride kesin satışı yapılan döviz dikkate alıyor. Diğerleri ise diyorlar ki, biz 150 bin kişilik iş imkânı yarattık, bunun getirmiş olduğu işçi döviz girişi var. İkincisi, Türk firmalarına ihracat imkânı sağladık, ihracat artışında da bizim katkımız var. Kısacası konu tartışılırken ayrıntıya girmek lazım ve rakamların da oldukça sağlıklı olması gerek».

URAS : «Bu müteahhit hizmetleri konusu Türkiye'de hep yanlış anlaşılmış bir konudur. Bir kere onların almış oldukları bütün taahhüt hizmetleri kâr gibi görünür. «Türk müteahhitleri 15 milyarlık iş aldı» dediği zaman herkes bu milyarların bekleyişi içine girer.

Net kâr rakamları açıklanınca da eleştirilir. Bunlar hiç bir şey getirmemiş diye. Konuyu bir de başka yönden almak lazım. Mütteahhitler Türkiye'ye hiç bir şey getirmeseler bile, yurt dışına çıkmaları Türk ekonomisi için çok iyi bir şeydir. Bir kere Türkiye'de boş duran kapasiteyi dışarıya çıkarmış olmaktadırlar. İkincisi, iş tecrübesi edinmiş oluyorlar. Üçüncüsü ise, gerçekten dünyanın önemli firmalarıyla rekabete giriyorlar. Bunlar, önce kimsenin girmedığı alanlarda işe başlıyorlar ama, sonradan deney kazanıp başka alanlara da yavaş yavaş kayıyorlar. Bir de gittikleri yerlerde bazı Türk ürünlerini de pazarlamaya çalışıyorlar. Yani bunlardan ne çok şey beklemek ne de bir şey getirmiyorlar diye suçlamak lazım. Tam tersine, bunların ortaya çıkışları başlı başına Türkiye'nin dışa açılması açısından çok büyük başarıdır.»

AKGÜÇ : «Son yıllardaki en büyük başarı bu olmuştur, kanımca.»

FABRİKA BİLE YAPIYORLAR...

URAS : «Düşünün ki, bunlar orada köprü yapmaktan başladılar, bina yaptılar, şimdi de fabrika yapıyorlar. Biz, daha Türkiye'de hiç bir müteahhite fabrika yaptırmazken, bizim müteahhitler dışarıda fabrika yapmaya başladılar. Neden, çünkü oradaki rekabet koşullarında yabancı ortağı da yanlarına alarak işi öğrendiler.»

İ. D. : «Buradan yabancı sermaye konusuna girebiliriz, sanıyo-

rum. Bu konuda neler söylemek isterdiniz Sayın Uras?»

URAS : «Türkiye'de bazı şeyler çok büyütülüyor. Yabancı sermaye konusu da öyle olmuştur. Bir kere yabancı sermayenin bir alana yatırım yapması için, gireceği alanın kendisi için cazip olması gerekir. Türkiye ise, onlar için bu cazibeyi taşıyor. İç pazarı tatmin etmiyor bir kere...»

AKGÜÇ : «Bir de, doğal kaynak için gelirler. Doğal kaynak da zaten yok, olanı da kullanmak eğiliminde değilsiniz. Kısaca, yabancı sermaye yatırımına fazla bel bağlamamak gerekir. Şimdiye kadar gelmiş olan yabancı sermaye 811 milyon dolardır.»

«YABANCI» DİYE GELEN «TÜRK» SERMAYESİ...

URAS : «Türkiye'ye gelmiş gerçek yabancı sermaye 250-300 milyon dolardır, bunu 800'e çıkaran, 500 milyon dolar da garantisiz ticari borçlardan kaynaklanan sermaye arttırmaları, aktarmalarıdır.»

AKGÜÇ : «Zaten son iki yıldır yabancı sermaye girişi bekleniyor. Burada da şunu açıkça ortaya koymak gerekir ki, geçen yıl sermaye girişinin % 90'ı garantisiz ticari borçlardan karşılanmıştır. Bu sene de % 50'si. Şu halde net yabancı sermaye girişi yok denecek kadar azdır. Bu garantisiz ticari borçlardan karşılananlar da aslında Türk sermayesidir. Yabancı sermaye adı altında Türk sermayesi girmiştir, Türkiye'ye.

BORÇ KAPASİTESİ ÖNEMLİ...

Bir de borçlanma kapasitesine bakmak lazım. Limit nedir, Türkiye'de? Diğer ülkelerle de karşılaşırma yapıldığında Türkiye'nin faiz ve anapara ödeme gücü ne olabilir? Limite gelmiş midir? Bütün bunların iyice araştırılması gerekli. Biz hâlâ borçlanalım diyoruz. Ama belki de bu limiti aştık. Gelen borcu kullanıp uzun vadede daha büyük açmazlara mı düşelim, yani bugünü kurtarmak için gelecekte daha büyük sorunlar yaratalım mı? Türkiye'de genelde şu eğilim de var ve bunun acısını da 1965-67'lerden sonra çok kötü yaşadık: «Günü kurtarmak için yarınları feda etmek» Borçlanalım, günün ağırlıklarını hafifletelim, derken bize sonradan daha büyük ve altından bir türlü kalkamadığımız sıkıntılar doğdu.

III. PLAN İLKELERİ İYİYDİ AMA...

Dış borçlanma konusunda bazı ilkeleri belirlenebilir. Örneğin, 3. Beş Yıllık Plan'da kabul edilmiş ilkeleri çok yerinde buluyorum, ancak bizim uygulamalarımız tamamen bu ilkelerin dışında oldu. Bu ilkelere göre proje bazında borçlanacaktır ve bu projeler de Türkiye'nin temel eksiklerini giderecek ya da döviz kazancı sağlayacak projeler olacaktır. Borçları da uluslararası finans kuruluşlarından sınırlı bir düzeyde alacaktık

ve uzun vadeye yayacaktık. Fakat, bunların tamamen tersi yapıldı uygulamada. O nedenle, kredi veren olsa bile durumu çok dikkatle ve akılcı bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir.»

TURİZM DEDİKLERİ...

URAS : «Son zamanlarda gazetelerde sık sık yer alıyor, Mısır'da, Sheraton, Hilton, İntercontinental adeta bir zincir kurdu ve Mısır turizm açısından büyük gelişme kaydetti. Dikkatinizi çekirim, yaşam düzeyi bizden daha geri olan bir ülkede iki yıl içinde kendi alanlarında rakipsiz olan kuruluşlar bu denli büyük yatırımlara giriyorlar. Ama karşılıklarını alacaklarını da biliyorlar, yaptıkları yatırımların boşa gitmeyeceğini biliyorlar. Biz ise, olanları da kovuyoruz.

Turizmden bahsediyoruz, ülkemizde turistik otellerin sayısı beş, altıyı geçmez. Onlarda da turistlerin yer bulması bir sorun. Otel kurmak kolay bir iş değil, biz kendi kaynaklarımızla gelecek on sene içinde otel yapamayız.»

AKGÜÇ : «Ben o kadar kesin bir şey söylemiyorum. Eğer Türkiye'ye yabancı sermaye gelecekse bence, en fazla turizm alanına teşvik etmek lazım. Hem yönetim açısından, hem de turist getirme açısından.»

İ. D. : «Çok teşekkür ederiz.»

Dolaysız Yabancı Yatırımlar ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Bahri YILMAZ (*)

Dolaysız Yabancı Yatırımların (DYY) ekonomik kalkınmadaki rolü günümüzde Kuzey-Güney arasındaki tartışmaların odak noktalarından birisini oluşturmaktadır. Bu çalışmamızdaki amaç, gelişmekte olan ülkelerin DYY'la ilgili deneyimlerini, buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik sorunlarını ve bunların çözümlerini ortaya koyabilmektir (1).

İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlı bir gelişme gösteren DYY Kuzey-Güney arasındaki uluslararası kaynak transferinin yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır (Portfolyo yatırımlar dahil). 1975 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki DYY toplam tutarı yaklaşık 68 milyar \$ bulmaktadır (2). Bu miktar ise, dünyada gerçekleştirilen toplam DYY ancak dörtte birini içermektedir.

Gelişmekte olan ülkelere ihraç edilen özel sermayenin 4/5'nü ABD, Fransa, İngiltere, Federal Almanya ve Japonya gibi sanayileşmiş ülkeler gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkelerin yönlendirdikleri DYY içersinde gelişmekte olan ülkelerin payı ise yılda % 25-30 arasında değişmektedir. Japon-

(*) Doç. Dr., Hacettepe Üniv. Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi

ya yurt dışında gerçekleştirdiği yatırımlarının önemli bir bölümünü geliştirmekte olan ülkelere ve öncelikle hammadde sağlamaya yönelik alanlara akıtmaktadır. Amerikan ve Alman yatırımları Latin Amerika ülkelerine, Fransızlar Afrika'ya, İngilizler ve Japonlar ise Orta ve Güney Asya ülkelerinde yatırımlarını yoğunlaştırmaktadırlar. Açıkça görüldüğü gibi bölgesel dağılımda coğrafi ve tarihsel faktörler önemli rol oynamaktadırlar.

Zaten toplam DYY içersinde küçük paya sahip olan geliştirmekte olan ülkeler arasında da bu tür yatırımların dağılımında önemli dengesizlikler göze çarpmaktadır.

Buna göre, geliştirmekte olan ülkelere giden DYY'nin yaklaşık 2/3'nü 5 ülke paylaşmaktadır. Bunlar Arjantin, Brezilya, Hindistan, Meksika, ve İspanyadır. Öncelikle Latin Amerika ülkelerinin tercih edilmesinde tarihsel ve coğrafi faktörlerin yanı sıra bu ülkelerin sahip oldukları geniş iç pazarlar, uyguladıkları sanayileşme politikaları gibi etkenler rol oynamaktadır. Ayrıca, bu ülkelerdeki yatay ve dikey tamamlanmaya imkan veren bir üretim yapısı da tercih nedenleri arasında sayılabilir.

Uzak Doğunun küçük ve geliştirmekte olan ülkeleri bu bulundukları rekabeti arttırıcı konumlarından ötürü DYY kendi ülkelerine kolayca çekebilmektedirler (Honkong, Malasya, Singapur, Güney Kore, Tayvan).

Son yıllarda uluslararası kaynak transferinde yeni bir olgunun ortaya çıktığını görüyoruz. Geliştirmekte olan ülkelerin uluslararası şirketleri yine geliştirmekte olan diğer bazı ülkelerde yatırımlar yapmaktadır. Amerika ülkeleri arasında Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Meksika, ve Peru yabancı yatırımcılar arasında yer almaktadır (Diaz-Alejandro, 1973). (3). Bu ülkeler özellikle Brezilya ve Ekvatorda yatırımlarını yoğunlaştırmışlardır. Asya ülkeleri arasında Hindistan ve Filipinler bu yeni gelişmenin öncülüğünü yapmaktadırlar. Hindistan Malasya'da Filipinler ise Endonezya'da yatırım alanları bulmuşlardır. (Lall, 1978) (4).

Bu ilgi çekici gelişmenin temel nedenlerinden birisi, sermaye ihraç eden gelişme yolundaki ülkelerde faaliyet gösteren yabancı firmaların hızla büyüyerek, bulundukları ül-

kelerin ulusal sınırlarını zorlamağa başlamalarıdır. Bunun sonucu, işbirliği yaptıkları yerli firmalarla bölge ülkelerinde yatırım yapmaları kaçınılmaz olmuştur.

Bir diğer neden ise, bazı gelişmekte olan ülkelerde uygulanan döviz kontrol sistemleridir. Bu da ülkeden sermaye kaçışlarına sebep olabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde DYY Gelişme Süreci :

Gelişme yolundaki ülkelerde gerçekleştirilen DYY tarihsel gelişmesine bakıldığında, bu yatırımların önceleri hammadde kaynaklarına yönelik alanlarda ve de hizmetler sektöründe toplandığını görüyoruz. Daha sonraları sanayii ve inşaat sektörlerine doğru bir kayma olduğunu izliyoruz. Sanayi sektöründeki DYY önceleri iç pazara bir süre sonra da dünya pazarlarına yönelik olmuştur.

a) **Hammadde kaynaklarına yönelik DYY** 19. ve 20. Yüzyılın ilk yarısında uluslararası kaynak trãsferinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Sanayileşmiş ülke firmaları (İngiltere, Fransa, Hollanda, Portekiz) (eski) kolonilerinde tarım ve madencilik sektörlerinde yatırım yapmışlardır. Bu yatırımların amacı, gerek ABD'nin ve gerekse Avrupanın ihtiyacı olan hammaddeleri, tropikal ürünleri, madenleri karşılayabilmektedir. Zaman içersinde bankacılık, sigortacılık, dentiryolları, denizcilikle ilgili yatırımlar ön plana geçmeğe başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında da özellikle ham petrol ve bazı önemli madenler konusunda «Hammadde kaynaklarını güvence altına alma» politikası uluslararası ekonormik ilişkilerde ağırlığını korumuştur. Günümüzde hammadde kaynaklarına yönelik DYY payları düşmüştür. Bunun nedeni, gelişmekte olan ülkelerin hammadde üretimini ve pazarlamasını kendi ellerine almalarıdır. Onlar için önemli olan DYY nin öncelikle sanayii sektörüne yönelmesini sağlamaktır.

b) Turizm sektörünün gelişmesini amaçlayan ve inşaat sektörüne yapılan DYY bir yana bırakılırsa, imalat sanayii sektöründe yapılan DYY öncelikle iç pazara yönelik olmuştur. Bu da gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları sana-

yileşme politikaları ile yakından ilgilidir. Çünkü korumacı-
lığa ağırlık veren ithal ikamesi politikaları yabancı firma-
ları mal ihracatını sermaye ihracatı ile ikame etmeğe zorla-
mıştır. Böylece, yabancı firmalar ithalat rekabetinden koru-
nan iç piyasayı kaybetmemekte ve daha önemlisi pazar pay-
larını da büyütebilmektedirler. Bu tür DYY temelde savun-
mayı amaçlayan yatırımlardır. Yoksa dünya üretim yapısını
değiştirmeye yönelik değildir.

c) Altmışlı yılların sonundan itibaren yeni bir süreç
başlamıştır. DYY ilk planda maliyet ve rekabet şartlarını
göz önünde tutarak dünya pazarlarına yönelmişlerdir. İç
pazara yönelik sanayileşme politikalarını ihracat çeşitlen-
dirmesi yönünde değiştirmeyi amaçlayan politikalarda DYY
bu doğrultuda gelişmesine yardım etmişlerdir. İhracata yö-
nelik sanayileşme stratejisini uygulayan gelişmekte olan ül-
keler, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları bazı emek-
yoğun ve hayat devresi ürünlerinin üretimini yabancı ser-
mayenin de yardımıyla gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır.
Böylece, sanayileşmiş ülkelerde emek-yoğun teknoloji kul-
lanan sektörler Güneyden gelen yoğun rekabet baskısına
uyum sağlayabilmek için yeniden yer seçimine zorlanmakta-
dırlar (üretimin uluslararasılaşması).

Dolaysız Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler :

Bugüne kadar yapılan çeşitli araştırmalar bize Kuzey-
Güney arasındaki DYY üç ana faktöre dayandığını göster-
mektedir :

1. Politik istikrarlılık 2. Yabancı sermayeyi teşvik ön-
lemlerinin kapsamı 3. Ucuz işgücü potansiyeli. (Agarwal,
1980).

DYY karar veren firmalar temelde yurtiçi yatırım mo-
tiflerinden hareket etmektedirler: Satışlarını ve karlarını art-
tırmak. Eğer sermaye ithal etmek isteyen ülkeler yabancı
sermayeye kar edebilme şansını vermezler, onları ülkeye
gelmeleri için teşvik önlemleri almazlarsa DYY bu ülkelere
girişleri oldukça güçleşmektedir. Yabancı firmaların mal

ihracatı yerine sermaye ihracatını tercih etmelerinin nedenlerini kısaca şöyle özetleyebiliriz :

Bilindiği gibi klasik reel dış ticaret teorisinde faktörlerin uluslararası hareketliliği dışlanmıştır. Serbest ticaret ve tam rekabet koşulları varsayımları altında uluslararası mal mübadelesi, üretim faktörleri fiyatlarında eşitlik sağlanıncaya kadar devam edecektir. Böyle olunca dış ülkelerde yatırım yapmanın bir anlamı kalmamaktadır. Fakat gerçek yaşamda, dış ticaret kısıtlamaları, mal ve faktör piyasalarında eksik rekabet koşulları mevcuttur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde faktör fiyatları ve faktör oranları önemli farklılıklar göstermektedir.

«Neo-Faktör oranları ve de hayat devresi» teorilerine göre, belirli koşullarda mal ihracatı ile dolaysız yabancı yatırımlarının birbirleriyle ikameleri mümkün olmaktadır. Eğer firmalar kendi ülkelerinde çeşitli nedenlerle pazar paylarını korumakta güçlük çekiyorlarsa ve de onları genişletemiyorlarsa, o zaman mal ihracatı yerini «pazara yönelik» yabancı yatırımlara bırakmaktadır. Bu tür yabancı sermaye yatırımlarının nedenleri arasında ulaştırma giderlerinin artması, servis hizmetlerinin ancak müşterinin bulunduğu ülkede yapılması zorunluluğu, kamu ihalelerinin öncelikle ve de istihdam endişesinden ötürü o ülkede yerleşmiş firmalara verilmesi, ulusal sanayileşme politikalarının yerli üretimle ikame edilmesini öngörmesi gibi faktörler yer almaktadır. Ayrıca, firmaların şimdiki yerleşme merkezlerinde yaptıkları üretim ve buradan yapılan ihracatları yeterli karı sağlamıyorsa, o zaman da dışarıda yatırım yapmağa zorlanmaktadırlar.

Sanayileşmiş ülkelerde fiziksel sermaye yatırımlarının marjinal verimlilikleri işçi ücretlerindeki artışlardan ötürü düşmektedir. Bunun sonucu kendi ülkesinde nisbi olarak emek yoğun teknoloji kullanan ve rekabet edebilme gücünü kaybeden firmalar «maliyet faktörünü» ön planda tutan DYY'a yönelmişlerdir. Böylece, ÇUŞ'ların öncülüğünde bu firmalar tesislerini sermayenin az ve emeğin ucuz olduğu yörelere doğru kaydırmağa başlamışlardır.

Dolaysız Yabancı Yatırımlar için alınan Teşvik Önlemleri :

Biraz önce DYY gelişmekte olan ülkeye girişini ve miktarını belirleyen faktörlerden birisinin de teşvik önlemleri dört ana grup altında toplayabiliriz :

1) **Vergi kolaylıkları** : Bu gruptaki teşvik önlemlerinin amacı, mevcut finansal koşullar içersinde firmaların hasılat-maliyet ilişkilerini pozitif yönde etkileyebilmektir.

Bunları kısaca özetlemek gerekirse :

- Yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen kazançları geçici bir süre için gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutmak («tax holidays»)
- Yatırım harcamaları için özel bir amortisman payları sisteminin uygulamasına izin vermek
- Yatırımlarda prim verme sistemini yerleştirmek

2) Rantabiliteyi etkileyici önlemler :

- İhracata yönelik sanayileşme politikaları çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerde serbest ticaret bölgelerinin oluşturulmasını sağlamak
- İç ve dış fiyatlar arasındaki farklı enflasyon hızlarının etkilerini ortadan kaldıracabilecek «kayan pariteler» yardımıyla uyum sağlayıcı bir döviz kuru politikası uygulamak

Bu her iki önlemin de amacı, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası işbölümünde ucuz emek ve esnek işgücü arzından ötürü sahip oldukları üstünlüklerini korumalarına yöneliktir.

3) Finansal yardımlar :

Bu yardımların amacı, finansal koşulları yatırım eğilimlerini pozitif yönde etkilemelerine yöneliktir. Bu faktörün olumlu etkilerinin kapsamı finansal kaynak ve kolaylıkların hangi ülkeden sağlanmış olmasıyla yakından ilgilidir.

Finansal yardımlar sermayeyi ihraç eden ülkeden sağlanmışsa, bunlar ya iştirakler biçiminde veya buna benzer uzun vadeli krediler şeklinde olmaktadır. Bu kredilerin faiz oranları piyasa faiz oranlarının altında bulunmaktadır. Kredilerde tüm riziko yatırımcıya aittir. Devletin iştiraki halinde ise, kendi payı kadar riziko taşımaktadır. Ayrıca, yapmış olduğu yatırım başarısızlığa uğradıktan sonra kredi dilimlerini ödemeğe başlamaktadır.

Eğer yatırımcı işletme sermayesi sağlamak amacıyla sermaye ithal eden ülkenin para ve sermaye piyasalarına girebiliyorsa, o zaman döviz kuru rizikolarına karşı kendisini koruyabilmektedir. Çünkü yurtiçi enflasyon hızının yurtdışına göre yüksek oluşu ulusal paranın değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. Kredilerin geri ödenmesi gelişmekte olan ülkenin ulusal parası ile yapılacağından, yabancı yatırımcı döviz kuru değişmelerinden etkilenmeyecektir. Diğer koşullar aynı kalmak şartıyla yabancı kaynaklardan sağlanan kredilerde reel borç yükü yabancı firmalar için artmaktadır. Yabancı firmalara sağlanan bu tür finansal kolaylıklar sonucu, yurtiçi para ve sermaye piyasalarına olağanüstü bir akın olmaktadır. Bu da ulusal firmaların kredi sağlama olanaklarını daraltmaktadır (crowding out-effects).

4) Politik rizikoları azaltıcı önlemler :

Gelişmekte olan ülkelerde DYY yakından ilgilendiren politik rizikoların sınırlandırılması ile ilgili önlemler, yabancı yatırımcıların yer seçimi konusundaki kararlarında etkili olmaktadır. Burada önemli olan yabancı yatırımcının etkin bir biçimde korunmasıdır.

Yabancı yatırımcıların çekindikleri politik rizikoları kısaca özetlersek :

- Hükümetlerin döviz denetim sistemini getirmesi veya mevcut sistemi sertleştirmeleri neticesinde yabancı yatırımcıların kâr ve sermaye transferlerinin engellenmesi veya tamamen yasaklanması; alacakları çeşitli önlemlerle yabancı firmaların ülke içer-

sinde karar alma ve de yer değiştirme özgürlüklerini sınırlaması (yurtiçi firmaların daha fazla hisseye sahip olma koşulu, fade-out investments).

- Hükümetler tarafından yeterli bir bedel ödemeksizin yabancı sermayeye ait tesislere el konulması veya millileştirilmesi.
- Yabancı sermayeye ait olan tesislerin ülkedeki politik çatışmalar sonucu tahrip edilme tehlikesi.

Politik rizikoları önlemek için alınacak önlemleri de şöyle sıralıyabiliriz :

- Sermaye ihraç eden ülke yukarıda sıraladığımız rizikolar için sigorta yapılmasını teklif edebilir.
- Sermaye ithal eden ülke bu konuda hukuki ve bağlayıcı güvenceler verebilir. Ayrıca, yasal yoldan yapacağı millileştirme için açık ve belirli bir tazminatı ödeyeceğini garanti edebilir.
- Sanayileşmiş ve sanayileşme yolundaki ülkeler ortak ve karşılıklı bir yatırımları güvence altına alma sözleşmesi imzalayabilirler, ortak ve çok yönli konuları kapsayan bir yatırım sigortacılığının kurulmasına katkıda bulunabilirler.
- Sermaye ihraç eden ve ithal eden ülke herhangi bir anlaşmazlığın ortaya çıkması halinde uluslararası mahkemelere gidebilirler veya üçüncü bir kişiyi hakem tayin ettirebilirler.
- Yabancı ve yerli yatırımcılar ortak işletmeler kurabilirler (joint ventures).

Dolaysız Yabancı Yatırımlar ve Kalkınma :

Özel yabancı sermaye transferinin gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkileri üç ana noktada toplanabilir :

1. **Büyümeye Etkileri** (GSMH'nın reel büyüme hızı olarak) :

DYY'ın büyümeye yaptıkları **olumlu etkilerin** büyüklüğü aşağıdaki faktörlere bağlı kalmaktadır :

- DYY yurtiçi (ex ante) tasarruflara ne kadar fazla katkıda bulunursa, yaptığı yatırımlarla emeğin marjinal verimliliğini ne kadar yükseltirse, ve de devlete ne kadar fazla vergi öderse
- Ortalamanın üstünde bir verimlilik potansiyeline sahip ana ve de alt sektörlerde yatırımlarını yoğunlaştırırlarsa, üretimleriyle talebe bağlı gelir esnekliği yaratırlarsa
- Net kârlarının büyük bir bölümünü verimli alanlarda tekrar yatırırlarsa (re-investment)
- İhracat potansiyelleri ne kadar yükseğe ve bu olanağı ne kadar sık kullanıyorlarsa
- Yabancı sermaye kendi üretimi için gerekli gördüğü ara ve yatırım mallarının ne kadar büyük bir bölümünü iç pazardan karşılasa DYY'nin büyümeye yaptıkları **olumsuz etkiler** ise,
- Ekonomik bağımlılığı arttırır, ikili ekonomik yapıyı devam ettirirler. Çünkü belirli bazı bölgelerde ve de sektörlerde yatırımlarını yoğunlaştırırlar,
- Yurtiçi üreticilerin ekonomik faaliyetlerini teşvik etmek şöyle dursun, geniş çapta onları engellerler.

2. **İstihdam Etkileri** :

Büyük boyutlara ulaşan işsizlik sorunu karşısında gelişmekte olan ülkeler için önemli konulardan birisi de, DYY'ın yaratacağı istihdam olanaklarıdır.

DYY'ın istihdam üzerindeki **olumlu etkileri** aşağıdaki koşullarda görülmektedir :

- kullandıkları teknoloji mümkün olduğu kadar sermayeden tasarruf ediciyse

- kurdukları üretim biçiminde emek yoğun teknoloji ile üretilen mallara öncelik veriliyorsa
- aynı sektördeki yurtiçi firmaları tamamlıyorlarsa
- kurduğu işletmelerde daha fazla vardiya sistemi uyguluyorsa
- işyerindeki eğitimi teşvik ediyor ve buna bağlı olarak onların eğitim ve bilgi düzeylerini yükseltiyorlarsa

DYY istihdam üzerindeki olumsuz etkileri şu noktalarda ortaya çıkmaktadır :

- geleneksel işyerlerini ortadan kaldırmaktadırlar.
- sermaye yoğun teknoloji kullanmaktadırlar.
- belirli bir kesimin ihtiyaçları için üretimde bulunmaktadırlar.

3. Ödemeler Bilançoları üzerindeki etkileri :

DYY yapılan eleştirilerden birisi de «onların getirdiklerinden daha fazlasını götürdükleri» şeklindedir (Vaitsos, 1974, Streeten 1977) (5).

DYY'nın ülkenin net döviz durumu üzerindeki olumlu etkileri şu faktörlere bağlıdır :

- DYY'ın toplamı ne kadar büyükse
- Yurt dışından gelen kredilerle yurtiçinden temin edilen krediler arasındaki oran ne kadar büyükse
- Net kârların ne kadar büyük bir bölümünü ülkede yeniden yatırıma dönüştürebilirse
- Ülkeden kâr ve sermaye transferi ne kadar düşük olursa
- Yabancı firmalar ne kadar fazla ihracat yaparlarsa
- İthal ettikleri ara ve yatırım mallarının tutarları ne kadar düşük olursa
- İşletmelerinde çalıştırdıkları yabancı personelin

ücretlerinden ülkelerine transfer etmek istedikleri pay ne kadar düşük olursa

- Dövizle temin ettikleri kredilerin faiz oranı ve de kredi dilimlerinin tutarı ne kadar düşüğe

Ödemeler bilançosu üzerindeki olumsuz etkileri de iki noktada özetlenebilir :

- Yabancı firmalar az ihracat yapmakta ve daha fazla ithalatta bulunmaktadır.
- Yabancı firmalar, ana firma ve diğer yan kuruluşlarla aralarındaki mal ve hizmet alışverişini çarpıtılmış fiyatlar üzerinden yapmaktadırlar. Bunun sonucu da daha fazla kârı ülke dışına çıkarabilmektedirler. Bu da, devletin vergi gelirlerini azaltmakta ve de kârın tekrar yatırımlara dönüşmesini engellemektedir.

Buraya kadar gelişmekte olan ülkelerin dolaysız yabancı sermaye ile ilgili deneyimlerini kısaca özetlemeğe çalıştık. Bir başka yazımızda da Türkiye'deki dolaysız yabancı yatırımları değişik boyutları ile tartışacağız.

KAYNAKÇALAR :

- 1) Dolaysız yabancı yatırımlarla ilgili teorik çalışmalar konumuz dışındadır. Bununla ilgili geniş bilgi için Bkz. Agarwal J. P. (1980), «Determinants of Foreign Direct Investment : A Survey» Weltwirtschaftliches Archiv, Band 116, Heft 4, Kiel S. 739-773.
- 2) North-South : A Programme For Survival, Pan World Affairs 1980, S. 187.
- 3) Diaz-Alejandro (1977), «Foreign Investment by Latin Americans, in : T. Agmon u. Ch. P. Kindleberger (ed.), Multinationals from Small Countries Cambridge/MIT Press, S. 167-195.
- 4) Lall Sanjaya (1978), Developing Countries as Exporters of Technology in : International Economic Development and Reseource Transfer, Workshop 1978.
- 5) Vaitos C. V. (1974) : Intercountry Income Distribution and Transnational Enterprises, Oxford.

AET'nin Yeni Turizm Politikası

Erdinç TOKGÖZ (*)

«Turizmin gerçek yüzünü bütün yönleriyle aydınlatmak, büyük değişiklikler geçirmekte olan dünyamızda turizmin oynayacağı rolü belirlemek, uluslar ve insanlar için salt ekonomik alanın ötesinde bir faaliyet olarak düşünülen turizmin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda Devletlere düşen sorumlulukları incelemek amacıyla» 27 Eylül-10 Ekim 1980 tarihleri arasında Manila'da Dünya Turizm Konferansı toplandı. Dünya Turizm Örgütünün düzenlediği bu Konferans sonunda kabul edilen ve Dünya Kamuoyuna açıklanan 25 maddelik «nihai belge», ulusal ve uluslararası düzeyde uygulanan turizm politikalarının gözden geçirilmesinde etkili oldu.

Bu konuda belkide en ilginç ve çok yönlü gelişme, Avrupa Topluluklarının yürütme organı olan Komisyon'un 5 Temmuz 1982 tarihinde tamamlayıp Konsey'e sunduğu

(*) Prof. Dr., Hacettepe Üniv. Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi

«bildiri» ile, ortaya çıkmıştır. «Topluluk İçin Bir Turizm Politikası» başlığını taşıyan ve Avrupa Topluluklarının bülteni olarak yayımlanan bu bildirinin Roma Antlaşması'nın 2. maddesine dayandırıldığı anlaşılmaktadır. Bugün 270 milyon Avrupa'lıyı çatısı altında toplamış bulunan ve 29 Mart 1982 tarihinde 25. yılının kutlandığı Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun, anılan 2. maddenin öngördüğü hedefe vardığı söylenemez. Çünkü Roma Antlaşmasının bu maddesi üye devletlerin insanların yakınlaştırılması ve kaynaştırılması yönünde çalışmalar yapılmasını öngörmektedir. Son 10 yıldan beri «Avrupa Birliği» nin kurulması çalışmalarına öncülük eden Konsey Başkanı Belçika'lı Léo Tindemans «Avrupa Devletlerini bütünleştirme yanında Avrupa'lı insanları kaynaştırmanın daha da önemli olduğunu ifade ederken, bu hedefe henüz varılmadığını belirtmiş olmaktadır (1).

Komisyon Topluluk için yeni bir «turizm politikası» belirlemeye çalışırken, turizmi öncelikle insanları kaynaştıran yönüyle ele almakta ve bu açıdan turizmin Avrupa Birliği'nin kurulmasına önemli katkısı olabileceğini vurgulamaktadır. Bu katkıyı arttırmak için Topluluk düzeyinde alınması gereken önlemler ayrıntılı biçimde bildiride belirlendikten sonra, turizm sektörünün kazandığı ekonomik ve sosyal boyutlar, on üye ülkeye göre değerlendirilmektedir. Özellikle 1960'dan sonra «ayrıcalıklı azınlıkların tekelinden çıkan turizmin «bir kitle olayı» haline geldiği gösterilmektedir.

10'LARIN TURİZM BÜTÇELERİ

«Dumansız sanayi» olarak nitelenen turizm son yirmi yıl içinde sadece Topluluk içinde en önemli ekonomik faaliyetlerden biri haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda artan oranda istihdam yaratan ve geri kalmış bölgelerin kalkınmasına katkıda bulunan toplumsal bir olay özelliği kazanmıştır. Dünya turizminin gelişmesinde büyük payları olan Topluluk üyesi ülkelerin turizm gelir ve harcamalarının

(1) L'Europe 25 Ans Après La Signature Des Traités De Rome», Avrupa Toplulukları Konseyi, Brüksel, Nisan 1982, s. 31.

son 20 yılda gösterdiği şaşırtıcı gelişmeler, aşağıdaki tabloda verilmektedir :

ON'LARIN TURİZM BÜTÇELERİ
(Milyon Dolar)

Ülkeler		1960	1970	1980
Belçika/Lüksemburg	Gelir	—	348	1 810
	Gider	94	492	3 272
Danimarka	Ge	107	314	1 337
	Gi	74	273	1 560
F. Almanya	Ge	481	1 024	6 639
	Gi	679	2 493	20 827
Fransa	Ge	525	1 191	8 235
	Gi	325	1 057	6 027
İtalya	Ge	642	1 639	8 914
	Gi	92	727	1 907
İngiltere	Ge	109	1 040	6 932
	Gi	93	924	6 454
Hollanda	Ge	128	421	1 640
	Gi	127	598	4 637
Yunanistan	Ge	47	194	1 733
	Gi	19	55	190
İrlanda	Ge	119	193	611
	Gi	42	91(1)	519(2)

(1) 1969, (2) 1979,

Kaynak : «Pour Une Politique Communautaire Du Tourisme», Bulletin Des Communautés Européennes, Supp. 4/82, s. 12.

On ülkeyi turizm bütçelerine göre üç grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta turizm gelir ve giderleri yaklaşık olarak, denk olan İngiltere, Danimarka ve İrlanda yer almaktadır. İkinci grupta turizm bütçeleri sürekli ve artan

oranda açık veren F. Almanya, Belçika ve Lüksemburg'u görüyoruz. Üçüncü grupta son yirmi yılda net turizm gelirleri hızla artan Fransa, İtalya ve Yunanistan bulunmaktadır.

On'ların toplam turizm harcamalarının % 50 si Topluluk içinde kalmaktadır. Topluluğa Yunanistan katılmadan önce yapılan bir araştırmaya göre, dokuz Topluluk üyesi devletin vatandaşlarının 1979 yılındaki turistik harcamalarının toplamı 79 milyar ECU olduğu belirlenmiştir. Bu miktarın Topluluk içinde gerçekleşen toplam özel tüketim harcamalarının % 7 si kadar olduğu görülmüştür. Aynı yıl turizm gelirlerinin 72 milyar ECU (Avrupa Para Sisteminin hesap birimi) olduğu ve bu miktarın «gayrisafi Topluluk içi hasıla»nın % 4 ünü aştığı hesaplanmıştır. Ancak «çoğaltan» etkisi hesaba katıldığında, yani yan veya dolaylı gelirlerde dikkate alındığında, bu oranın % 10'dan fazla olacağı ileri sürülmektedir (1).

Sözünü ettiğimiz araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli gösterge de istihdamla ilgilidir. 1979 yılı sonuna göre 9 üye ülkede doğrudan turizm alanında çalışanların sayısının 4 milyonu aştığı tesbit edilmiştir. Turizm alt sektörü bütünüyle «emek-yoğun» teknoloji kullandığı halde Topluluk düzeyinde istihdam dengesini koruyabilen belki de tek faaliyet alanıdır. Avrupa'nın birkaç yıldır yaşadığı «durgunluk içinde enflasyon» nedeniyle işsizlerin sayısı yıldan yıla artmaktadır. Bazı üye ülkeler Topluluk düzeyinde alınan önlemlerle yetinmeyip ulusal çıkarları için, koruyucu önlemler yürürlüğe koymaktadırlar. Komisyon bu yeni durumun yirmi yılda turizm alanında sağlanan büyük gelişmeyi yavaşlatacağını ileri sürerek, Topluluk düzeyinde turizmi özendirici yeni önlemler alınmasını gerekli görmektedir.

KOMİSYONUN ÖNERİLERİ

Geçen yirmi yıl içinde turizm alanında elde edilen çok olumlu sonuçlardan hareket eden Komisyon, «siyasal ve

(1) Commission des Communautés Européennes, «Pour Une Politique Communautaire Du Tourisme», Bulletin, Supp. 4/82, Brüksel, s. 14.

kültürel etkileri, dış ödemeler bilançosuna katkıları, istihdam yaratması ve bölgesel gelişmedeki büyük önemi nedeniyle, turizmin Topluluk için çok önemli olduğu» görüşüne varmaktadır. Bu açıdan 5 ana grupta toplanabilen önlemlerle, Topluluğun turizmi özendirme ve gelişmesini sağlaması öngörülmektedir. Birinci grupta «Turistlerin Korunması ve Serbestçe Dolaşmaları» ikinci grupta «Meslek Mensuplarının Çalışma Koşullarının Yakınlaştırılması» üçüncü grupta «Turizm ve Bölgesel Kalkınma» dördüncü grupta «Turizm ve Ulaştırma» ve beşinci grupta «Kültürel ve Doğal Zenginliklerin Korunması» konularında önlemler yer almaktadır.

Roma Antlaşmasının getirdiği ilkeler ve Topluluk organlarıca alınan kararların, üye ülkelerce farklı uygulamalara konu olmasının turizme yaptığı olumsuz etkileri, alınacak önlemlerle gidermeye çalışılmaktadır. Örneğin Topluluk üyesi ülkelerde turizm sektöründe uygulanan katma değer vergisi oranlarının birbirinden ne kadar farklı olduğu aşağıdaki tabloda görülmektedir.

**Üye Ülkelerde Uygulanan Katma Değer Vergisi
Oranları (1 Ocak 1982 tarihli) (%)**

Ülkeler	Otel - Lojman	Lokanta
F. Almanya	13	13
İngiltere	15	15 (1)
Fransa	7 (2)	17,6
İtalya	8 (3)	8
Hollanda	4	4
Danimarka	22	22
Belçika	6	17
İrlanda	15	15
Lüksemburg	5	5

(1) Lokanta dışı tüketimlerde % 0,

(2) Lüks oteller için % 17,6,

(3) Lüks oteller için % 15.

Kaynak : A. g. k. S. 21.

Bunun yanında, sınırlarda, Roma Antlaşması ve Avrupa Parlamentosu kararlarına rağmen, gümrük ve polis denetimleri turistleri yıldıracak boyutlara ulaşabilmektedir. Örneğin Aralık 1974 Zirvesinde kararlaştırılmış olan «Topluluk Pasaportu» uygulamasına ancak 1985'de geçilebilecektir. Ayrıca turizm faaliyetlerinin yönlendirilmesinde çok önemli yeri olan Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlerinin ülkeden ülkeye farklı yasal ve teknik yaptırımlara tabi olmaları, gerek bu kuruluşların gelişmesi ve gerekse kuruluşlar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından çok yönlü sorunlara neden olmaktadır.

Topluluk düzeyinde turizm faaliyetlerinin gelişmesini engelleyen temel sorunların ortaya konulup gelişmeye süreklilik kazandıracak bir ortak turizm politikasının benimsenmesi ve uygulanması, Komisyon tarafından zorunlu görülmektedir. Komisyonun bu görüşleri Konsey tarafından kabul edildiği takdirde Topluluk üyesi on ülkede turizm sektörünün yeni boyutlar kazanacağını söylemek mümkündür. Ancak Manila Deklerasyonunda olduğu gibi ortak politikanın uygulanmasında da yaptırımlar getirilmemesi halinde, beklenen olumlu sonuçların ortaya çıkması bütünüyle mümkün olmayabilir.

Türkiye turizmini yönetenlerin, Avrupa Topluluğu Organlarının turizm sektöründe verdiği önemi ve kazandırmak istediği yeni hedefleri yakından izleyip, değerlendirmek durumunda olmaları gerekir görüşündeyiz. Topluluk üyesi ülkelerin tecrübelerinden yararlanmayı ihmal etmediğimiz takdirde, 12 Mart 1982 tarihinde yürürlüğe giren «Turizmi Teşvik Kanunu»nun öngördüğü hedeflere varmak, büyük çapta kolaylaşacak kanısındayız.

Serbest Bölgeler Sorunu

Taner BERKSOY (*)

Ülkemizde iktisadi olaylar giderek karmaşık bir karakter kazanırken, iktisat politikasının temel tercihleri eskiye kıyasla netleşmektedir. 24 Ocak kararları olarak bilinen iktisat politikası paketi bu netleşmeye en belirgin örnektir. 24 Ocak kararları bir yandan ulusal ekonomiyi piyasa ekonomisi kurallarına uyacak biçimde yeniden örgütlemek amacını taşıırken, bir yandan da, ulusal düzeydeki iktisadi kararların uluslararası talep koşulları tarafından biçimlendirileceği yeni bir yapı tercihini içermektedir. Bu amaç ve tercihlerin olabildiğince net ve anlaşılabilir biçimde ortaya konduğunu teslim etmemiz gerekir.

Amaçlarda böylesine bir netleşmeye karşılık, amaçlar, araçlar ve sonuçlar arasındaki ilişkilerin aynı açıklıkla kavranıp, uygulamaya aktarılabilirdiğini söylemek güçtür. Bu nedenle, bir süredir 24 Ocak felsefesine ters düşen uygulamalara tanık olunurken, özellikle dışa açılma konusunda ciddi bir kavram kargaşası yaratan kararsızlık ve belirsizlik izleri görülmektedir.

(*) Doç. Dr., Hacettepe Üniv. Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi

Bu tür kargaşaya önemli bir örnek serbest bölgeler konusudur. Ülkemizde, ekonomik koşulları ve iktisat politikası tercihlerinin değişimlerine koşut olarak, zaman zaman serbest bölgeler oluşturulması eğiliminin ön plana çıktığı biliniyor (1). Bu tür eğilimler son iki yılda da yoğunlaşmıştır. Serbest bölgeler olgusunun 1960'lardan sonra aldığı yeni boyutlar karşısında, açıklanan bu özlem ve isteklerin bazı yanlışlar taşıma olasılığı yüksektir. Konuyu daha önce ayrıntısıyla incelemiş olmakla birlikte, tekrar ele alıp bazı noktalara açıklık getirmek gerektiği kanısındayım (2).

Serbest bölgeler konusunda iki temel noktada açıklığa gerek vardır. Birincisi, serbest bölgeler deyiminin içeriği ve benzer çağrışımlar yaratan deyimler arasındaki farkın belirlenmesi sorunudur. Burada, serbest ticaret bölgeleriyle, serbest üretim bölgeleri ayırımı yapılmalıdır. Açıklık gerektiren ikinci nokta ise, artık bir üretim bölgesi özelliği kazanmış olan serbest bölge uygulamalarının gelişme dinamiği, koşulları ve sonuçlarının bilinmesi ve sergilenmesi konusudur. Birinci noktadaki yanlışlar, bir halk deyişiyle, «kaş yapayım derken göz çıkartma» tehlikesini taşır. İkinci noktadaki yanlışlar ise daha vahimdir ve göz çıkartabilecek bir girişimin, kaş yapmak gibi masum ve yararlı bir eylem gibi algılanma ve takdim edilme tehlikesini getirir.

Serbest Limanlar - Serbest Ticaret Bölgeleri

Uluslararası ticaret hacminin hızla artması, ulusal otoritelerin değişik kaygılarla ticarete müdahalelerini arttırmaları, zaman içinde ticaretin özel olanaklar ve ayrıcalıklarla donatılmış alanlarda yoğunlaştırılmasını özendirici etki yapmıştır. Özellikle klasik sömürgecilik döneminde ham madde - sınai ürün ticaretinin ulusal otoritelerin müdahalelerinden artılmış bu tür yörelerde yoğunlaştırılması avantajlı bulunmuştur. Bu süreç içinde, egemen öğretisi olan serbest ticaret doktrinin de katkısıyla, ticaretin serbestçe yürütüldüğü ve aynı zamanda bölgesel depo ya da antrepo işlevi gören özel bölgeler ortaya çıkmaya başladı. Uluslar-

(1) Sönmez (1982)

(2) Berksoy (1982)

arası ticaret öncelikle bir ulaşım eylemi gerektirdiği için bu tür bölgelerin limanlar çevresinde oluşması kaçınılmazdı. Nitekim öyle oldu ve bu tür bölgelere serbest limanlar denmeye başlandı. Gümrük, kota lisans vb. gibi müdahalelerden ve bürokratik işlemlerden arındırılmış, ulaşım, iletişim, depo vb. gibi alt yapı olanaklarıyla donatılmış özel limanlar ve hatta şehirler oluştu.

Zaman içinde meta sermayenin uluslararasılaşmasına (uluslararası ticaret) koşut olarak ortaya çıkan bu oluşumlar, serbest liman ya da, günümüzde kullanılması gereken deyimle, serbest ticaret bölgelerinin ilk örnekleridir. Bu ilk örneklerin planlı bir biçimde düzenlenmekten çok, ticaretin doğal ve bölgesel avantajlara sahip alanlara kaydırılması sonucu oluştuğu söylenebilir. Daha sonraları, serbest limanların ya da ticaret bölgelerinin ulusal tercihler sonucu, bilinçli düzenlemelerle oluşturulduğu da kuşkusuzdur. Sonuçta, dış ticaret ve vergi politikaları açısından istisna ve ayrıcalıklarla donatılmış, alt yapı ve ulaşım-iletişim olanakları yönünden ülke koşullarının ötesinde özel olanaklara sahip uluslararası ticaret merkezleri oluştu.

Özel olanaklarla donatılmış ticaret merkezlerinde zamanla re-export amacıyla montaj, paketleme vb. gibi kısmi üretim işlemleri de yapılmaya başlandı. Ancak, bu tür işlemlere rağmen, serbest ticaret bölgelerinin ayırıcı özelliği salt uluslararası ticarete yönelik işlemlerin gerçekleştirildiği bölgeler olmasıdır. Yerel işgücünü kullanarak ulusal ya da uluslararası pazarlara yönelik herhangi bir üretim işlemi bu bölgelerde yapılmadığı gibi, bu tür üretim işlemlerini bölgeye çekmek amacına yönelik bir kaygı ve düzenleme de söz konusu değildir.

Görüldüğü gibi, bu kapsam ve anlamda serbest bölge deyimini sadece özel ayrıcalıklar çerçevesinde uluslararası ticaretin gerçekleştirildiği bir bölgeyi belirlemektedir. Günümüzdeki tartışma açısından bu ayırımın yapılması önemlidir. Zira günümüzde ticaretten çok üretime yönelik serbest bölgeler söz konusudur. Bu bakımdan «serbest bölgeler kurulmalıdır» diyenler bu bölgenin neye yönelik olacağını da açıkça söylemelidirler. Salt ticarete yönelik bölge

ler yeni bir olgu değildir. Ama, üretime yönelik bölgeler yenedir ve ortaya çıkış nedenleri, nitelikleri ve sonuçları açısından serbest ticaret bölgelerinden çok farklıdır. Tarışmanın sağlıklı olarak yapılabilmesi için doğru kavram ve deyimlerin kullanılması gereklidir. Yoksa, kaş yapayım derken göz çıkartmak işten bile değildir.

Serbest Üretim Bölgeleri

Malların uluslararası düzeyde yer değıştirmesini belirleyen meta sermayenin uluslararasılaşmasından sonra, kapitalizm, bizzat üretim işleminin de yer değıştirdiğı, üretimin uluslararasılaşması aşamasına ulaşmıştır. Artık uluslararası düzeyde global kaynak tahsisi hesapları yapan çokuluslu dev firmalar, kârlılık açısından uygun gördükleri endüstrilerin geleneksel yörelerinden yeni yörelere doğru yer değıştirmesini sağlamışlardır. Belirgin olarak 1960'larda ortaya çıkan ve «endüstrilerin kayması» olarak niteleyebileceğimiz bu yeni süreçte, eskiden gelişmiş - merkez ülkelerde yer alan bir çok sınai üretim dalı, azgelişmiş - çevre ülkelere taşınmıştır. Modern üretim ve ulaşım teknolojilerinin sağladığı olanaklarla bazı sınai üretim dallarında üretim sürecinin ya da ürünün tamamı veya bir kısmı maliyet koşullarının uygun olduğu azgelişmiş ülkelere kaydırılmıştır. Kayma yönünün belirleyicisi önemli bir maliyet unsuru olan ücrettir. Yani, üretimin emek-yoğun aşamaları ve/veya ürünün emek-yoğun parçaları, uluslararası piyasalara yönelik üretim birimlerinde gerçekleştirilmek üzere, ücretlerin görece olarak çok düşük olduğu azgelişmiş ülkelere taşınmıştır. Serbest üretim bölgeleri bu gelişmenin temel kurumlarından birisidir. Serbest üretim bölgesinin kurulmasının ilk koşulu bu süreç içinde yer almaktadır. Bunun ise, giderek kapitülasyon niteliğı kazanabilecek ödümler karşılığı sağlandığı bilinmektedir (3).

Serbest üretim bölgelerinin niteliklerinin bir kısmı serbest ticaret bölgelerine benzemektedir. Ticaret bölgelerinde olduğu gibi, üretim bölgelerinde de gümrük ve vergi bağışıklığı önemli bir özelliktir.

Ancak, üretim bölgelerinde bölgeye özgü polis örgütü kurulmasına varacak derecede yasal ayrıcalıklar tanınması da gerekmektedir. Ülke genelinde aynı düzeyde sağlanamayan alt yapı olanaklarının özel bir bölgede sağlanması da ticaret ve üretim bölgelerinin ortak özellikleridir. Ancak, serbest üretim bölgelerinde imalat ve montaj işlemleri gerçekleştirildiği için ulaşım ve iletişim gibi olanakların yanı sıra arazi, bina, enerji, su vb. gibi olanakların da aksaksız sağlanması gerekir.

Ticaret ve üretim bölgelerinin kardeşlikleri burada biter. Yasal ayrıcalıklar ve maddi olanaklar sağlanması serbest üretim bölgeleri için zorunlu koşullardır. Ama bunlar yeterli değildir. Dünya pazarlarına yönelik üretim yapmak amacıyla bu bölgelere gelen çokuluslu firmalar için temel koşul ucuz işgücüdür. Bunun yanı sıra uysal ve disiplinli bir işgücü ordusu ve uzlaşmazlıklardan arındırılmış bir çalışma ortamı da gereklidir. Endüstrilerin kaymasını getiren süreç, bu iki temel olgu üzerine oturur. O bakımdan, serbest üretim bölgeleri, iş hayatının özel yasalarla baskı altına alındığı ve ucuz işgücünün yoğun olarak çalıştırıldığı bölgeler olmak gibi temel ve vazgeçilmez bir özellik taşırlar.

Görüldüğü gibi serbest üretim bölgelerinin ayırıcı özelliği bir ticaret bölgesi olmaktan çok üretim bölgesi olmasıdır. Bölge dünya pazarlarına yönelik üretim yapan firmalara açıktır. Üretim ihracata yöneliktir ve genellikle çokuluslu şirketlerin yavru firmaları tarafından gerçekleştirilir. Bu firmaların temel amacı ise, az gelişmiş ülkelerdeki ucuz işgücünü uluslararası üretimde kullanmaktır. Bu açıdan bakıldığında, serbest üretim bölgeleri, az gelişmiş ülkelerdeki ucuz işgücünü uygun koşullarda uluslararası üretimde kullanan çokuluslu şirketlerin toplandığı bölgeler olarak görünmektedir. Diğer bir deyişle, serbest üretim bölgelerine, üretimin uluslararasılaşması sürecinde az gelişmiş ülkelere kaydırılan endüstrileri barındıran özel üretim bölgeleri olarak bakmak daha doğrudur. Bu tür özel bölgeler oluşturulmasının ve bir çok ayrıcalık ve olanak sağlanmasının temel amacı yabancı firmaların kâr kaygısıyla eski üretim yeri dışına taşıdıkları endüstrileri yeni yörelere çekebilmektir. Dolayısıyla, serbest ticaret bölgelerinin ana be-

Belirleyicisi olan yasal ayrıcalıklar ve maddi olanaklar, serbest üretim bölgelerinde uluslararası bir süreci beslemek ve pekiştirmek amacına yönelik araçlardır.

Serbest üretim bölgelerinde sağlanan ayrıcalık ve olanaklar belirleyici olmaktan çok gerekli araçlar olmakla birlikte, kapsam ve hacim olarak ticaret bölgelerindekilere kıyasla daha yoğundur. Bu bölgelerde yabancı sermayeye geniş olanaklar tanınmış ve uluslararası yatırımları özendirici düzenlemeler getirilmiştir. Bütünüyle yabancı sermayeden oluşan yatırımlar istisnadan çok kural haline gelmiş, koşulsuz ve sınırsız kâr transferi olanağı tanınmıştır. Yatırım malları ve diğer girdilerin vergilerden bağışık ithali yanı sıra, yatırımı özendirici dolaysız vergi bağışıklığı ve yatırım ve girdilerin subvansiyonu yaygın uygulamalar haline gelmiştir. Tercihli kredilerin yanı sıra, serbest bölgede yer alan firmaların subvanse edilmiş faizli yatırım kredisi kullanmaları da sağlanmıştır. Subvansiyon, girdi ve hizmetlerde yaygın olarak kullanılan bir özendiricidir. Fabrika inşaatı, kiralar, ulaşım, elektrik subvanse edilmekte, işgücü eğitimi için fon sağlanmakta ve tanınan ayrıcalıklar giderek zaten düşük olan ücretlerin dahi subvansiyonuna kadar uzanmaktadır. Görüldüğü gibi, serbest üretim bölgelerinde himaye ve kamu fonlarının kullanılması ciddi boyutlara ulaşmaktadır.

Serbest üretim bölgelerinin tipik bir özelliği de istihdamın yapısı ve ücret düzeyine ilişkindir. Azgelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen üretim için çekici unsur bol ve ucuz işgücüdür. Bu koşul serbest bölgede daha belirgin olarak sağlanmaktadır. Bölgede genel olarak kadın ve genç işçi çalıştırılmaktadır. İstihdamın ortalama % 70'i kadın işçidir. Çalışanların büyük çoğunluğu 16-25 yaş gurubundadır. Zaten düşük olan ücret düzeyi kadın ve genç işçi söz konusu olduğunda daha da düşmektedir. Ortalama olarak kadın işçilere ödenen ücret, erkek işçilere ödenenin % 58'i kadardır. ABD ve azgelişmiş ülkelerde benzer işlere ödenen ücretin 1/4 ile 1/18 arasında değiştiği, azgelişmiş ülkelerde 14-60 cent olan saat ücretinin ABD'de 2.5 - 3 dolar olduğu düşünülürse, serbest üretim bölgelerinde çalıştırılan işgücüne yapılan ücret ödemelerinin ne denli düşük olduğu daha

iyi anlaşılır. Öte yandan, serbest üretim bölgelerinde çalışma süreleri görece olarak daha uzundur ve bazı bölgelerde haftada 84 saate kadar uzamaktadır. Bunun yanı sıra, az gelişmiş ülkelerde benzer sanayi üretiminde sağlanan verimlilik düzeyi gelişmiş ülkelerdekinden pek az düşüktür. Dolayısıyla, verimlilik farkının, ucuz işgücünün daha uzun süreler çalıştırılmasıyla fazlasıyla karşılandığı kolaylıkla söylenebilir. Ücret farkı, çalışma saatleri ve verimlilik bir araya getirildiğinde, serbest üretim bölgelerinde işgücünün olağanüstü bir sömürüye konu olduğu ortaya çıkmaktadır. Serbest üretim bölgelerinin cazibesi de burada yatmaktadır. Tartışmalarda bu nokta mutlaka göz önünde tutulmalıdır.

Serbest üretim bölgelerinde ücretler ve çalışma koşulları açısından özel düzenlemelerin sağlanması mutlak bir otoritenin varlığını gerektirmektedir. Ülke içinde tam bir torba bölge (enclave) özelliği gösteren serbest üretim bölgelerinin en önemli özelliklerinden birisi bu otoritenin eksiksiz sağlanmış olmasıdır. Kural olarak bölgede işgücünün örgütlenmesi, sendikal haklar ve uyuşmazlık yasaklanmıştır. Ülke çapında geçerli olan haklar dahi bölge içinde çalışanlara verilmemekte, asgari ücret uygulamasında bölge kapsamamakta, sendikalar bölgeye sokulmamakta, hatta firmaların sosyal güvenlik primlerine dahi bağışıklık getirilmektedir. Bölge kendi yönetimine ve otoritesine sahiptir ve çoğu kez kamu otoritesi yetkilerini bölge yönetimine devretmiştir. Bölgede sağlanan ücret ve diğer avantajlar bu otoriter yönetim yoluyla garanti altına alınmaktadır.

Serbest üretim bölgelerinde gerçekleştirilen üretim süreçleri de ilginç özellikler gösterir. Bu bölgelerde üretim yapısı çeşitlilik göstermekteyse de metal ürünleri, elektronik, tekstil, konfeksiyon ve optik dallarında belirgin bir yoğunlaşma söz konusudur. Gerçekleştirilen üretim süreçleri ise genellikle karmaşık olmayan, kısmi süreçler niteliği taşımaktadır. Hatırlanacağı gibi, parçalanmış üretim süreçlerinin basit ve emek-yoğun aşamaları az gelişmiş ülkelere kaydırılmaktadır. Serbest üretim bölgelerindeki uygulama bu gelişmenin tipik örnekleridir. Öte yandan, bölgede

gerçekleştirilen bu kısmi süreçler imalattan çok montaj ve parça üretimi niteliğindedir ve basitlikleri nedeniyle vasıfsız işgücü tarafından kolaylıkla başarılabilmektedir. Bu nedenle, iş sürecinde öğrenme ve beceri kazanma olanağı da yok denecek kadar azdır. Serbest üretim bölgelerinde yer alan sınai üretimin en ilginç özelliği ise katma/değerin son derece düşük olmasıdır. Doğal olarak, bunda en büyük katma değer önemli unsuru olan ücretlerin fevkalade düşük oluşudur. Bu açıdan bakıldığında bölgedeki üretimin getirdiği kadar götürdüğünü ileri sürmek mümkündür. Bu da tartışmalarda dikkate alınması gereken bir noktadır.

Serbest üretim bölgelerinde yaygın olan uygulamaları yansıtan bu bilgiler, bu bölgelere ihracata yönelik uluslararası firmaları çekmek için kapsamlı ve çoğu kez ciddi ödünlere içeren ve adeta standartlaşmış bir önlem paketini uygulamaya koymak gerektiğini göstermektedir. Bu standart paketten beğenmediklerimizi uygulamamak gibi bir serbestliğe de sahip değiliz. Zira, uluslararası düzeyde fevkalade hareketli olan ve üretim yöresi tercihi esneklik gösteren firmaları çekmek için, az gelişmiş ülkeler arasında ciddi ve hızla tırmanan bir rekabet doğmuştur. Bu rekabet nedeniyle değil ödünlere bir kısmından vazgeçmek, tersine, ödünlere giderek tırmanması söz konusudur. Öyle ki, verilen ödünlere zaten düşük olan ücretlerin dahi subvanse edilmesine kadar varmıştır. Tartışmalarda, bu tür bir sürece katılmanın ülkeye ne getirip ne götüreceği iyice hesaplanmalıdır.

Sonuç olarak, serbest bölge tartışmalarında kavramsal açıklık ve önyargısız araştırmanın zorunlu olduğunu söylemeliyiz. Ülkemizde, bir çok tartışmanın olduğu gibi, bu tartışmanın da böyle uygun koşullarda yapıldığını söylemek zordur. Serbest bölge kurulmasında ülke için yarar gördüklerini bu sıralarda sık sık ifade edenlerin ne tür bir serbest bölge öngördükleri pek açık değildir. Öte yandan, bu yazımızda ifade ettiğimiz gibi, üretim bölgeleri geleneksel serbest limanlar ya da ticaret bölgelerinden bütünüyle farklı olgulardır. Olumsuz ve demokratik ortamda uygulanması zor olan ve ciddi sosyal maliyetler ve sıkıntılar doğu-

racak yönleri pek fazladır. Sonuçları açısından özenilecek bir durum da söz konusu değildir. Bu koşullar altında tartışmanın daha açık ve önyargısız sürdürülmesi gerektiği açıktır.

KAYNAKÇA :

- T. Berksoy (1982) — Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, İstanbul.
- F. Fröbel — J. Heinrichs — O. Kreye (1982) — Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler, Belge Yayınları, İstanbul.
- M. Sönmez (1982) — Türkiye'de Serbest Bölge Kurma Girişimleri, Fröbel, Heinrichs, Kreye (1982) içinde Ek.

Alternatif Büyüme Stratejisi (*)

Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT

Kuruluşundan bu yana, Türkiye Cumhuriyetinin politik kaderini ellerinde tutanların temel amaçlarından biri, ülkenin Osmanlı döneminden devralınan geri tarım-temelli ekonomisini dönüştürmek ve özellikle Batı Avrupa'da raslanan türden bir sanayi yapısını kurmak olmuştur. Geçen 60 yılda bu yönde devasa adımların atıldığı, yani 1980 ler Türkiye'sini hedef alınan Batı toplumlarından ayıran nitel ya da nicel uzaklığın, değil 1920 ler ya da 1930 lar, 1970 lerden bile çok daha az olduğu genellikle kabul edilen bir olgudur. Ancak, ekonominin 1970 lerin sonunda girdiği ve her geçen gün derinleşerek ciddiyetini arttıran bunalım, eski başarılarla avunmayı zorlaştırmaktadır. Ekonomi, yakın tarihinde yaşadığı iki bunalımdan (1958 ve 1970) nisbeten kısa sürelerde çıkabilmişti; bugün ise bunalımın çok daha uzun süreceği yönünde karamsar bir bekleyiş Türk toplumunun bütün kesimlerinde yaygındır. Buna karşılık, son 5 yıldır bunalımdan çıkışı temin edecek tedbirleri getirdiklerini öne süren iktisat politikası sorumlularının adeta safiyane bir iyimserlik içinde olduklarını gözlememek olanaksızdır. Bunalımın, mevcut iktisadi

yapıya dokunmaksızın bazı iktisat politikalarında yapılacak marjinal değişikliklerle «kendiliğinden» yokolacağı hayali, diğer konulardaki farklılıkları ne olursa olsun, son dönem iktisat politikası sorumlularının genel özelliği gibi duruyor. «Tünelin u-cundaki ışık» görüleli neredeyse 5 yıl oldu; 2 yıl «seneye köşeyi döneceğiz» en yetkili ağızdan açıklandı; geçen yıl için «dünya-nın en başarılı ekonomisi» seçildik; 6 aydır bir türlü açılmayan bir sihirli paketi bekliyoruz. Sokaktaki adamın güncel yaşam gerçeği ile sanki alay edermişçesine söylenmiş bu sözlerle ba-kınca, bunalımın en ciddi boyutunun iktisat politikası sorumlu-larının ciddiyetsizliğinde yattığı kanısı bende güçleniyor. Bu ko-şullarda, Türkiye ekonomisinin önümüzdeki dönemde bunalım-dan çıkıp hızlı büyüme rayına oturmasını temin edecek tedavi yöntemi ve bu yöntemin gerektirdiği reçeteler, ancak ekonomiyi 1983 kışına getiren 60 yıllık sürecin çok iyi anlaşılmasından son-ra saptanabilecektir. Doğallıkla, ekonominin yarını ile dününü birleştirecek bir köprü, bugün uygulanmakta olan politikaların sadece dün uygulananlarla değil, yaratacakları farklı yarınları da gözönüne alarak, bugün uygulanabilecek başka politikalarla karşılaştırılarak değerlendirilmesine de olanak verecektir.

Bu açıdan, Cumhuriyet döneminde görülen hem mutlak hem de nisbi anlamdaki iktisadi gelişmeyi dikkatle irdelemek gerekiyor. İlk gözümüze çarpan olgu, 60 yılın tekdüze bir ba-şarıyı simgelemediğidir. Geçmişte uygulanan iktisat politikala-rının önemli bir bölümü, uzun dönemde, sağladıkları yararlarla eşit, hatta daha fazla sorun yaratmışlardır. Hızlı büyüme dö-nemlerini izleyen bunalım ve durgunluklar, büyüme sürecinin olağanüstü istikrarsızlığına işaret etmektedir. Bu istikrarsızlığın nedenleri özenle saptanmalıdır. Nitekim, hızlı büyüme hadleri-nin tutturulduğu dönemlerin, içeride uygulanan bilinçli politikalar kadar, dış dünyadan kaynaklanan olumlu konjonktürlerin etki-sini taşıdığı genellikle kabul edilmektedir. 60 yılın global bir değerlendirilmesi yapıldığında, başarının son derece cüzi bir kısmının Türkiye'de iktisat politikası kararlarını alanlara ait ol-duğu hemen belirecektir. Hatta, ekonominin onlara rağmen ge-liştiğini önermek bile mümkündür. Türkiye daha 1960 lı yıllarda sanayileşme sürecinin ilk ve en kolay aşamasını geçtiği hal-de (1), ya politik iradenin kasıtlı engellemeleri, ya iktisat poli-tikası sorumlularının bilgi ve yetenek eksiklikleri, ya da kamu-

oyunun iktisadi konulardaki hurafe ve önyargılarının (çoğunlukla her üçünün) oluşturduğu bir duvara çarparak gerekli reformları devreye sokamamıştır. Bu durumda, bugünkü bunalımdan çıkışta, ekonominin nicel açıdan ulaştığı hacim ve nitel açıdan ulaştığı karmaşıklık, eskisi gibi «rasgele» politikalarla ya da (daha da vahimi) «kendiliğinden», geçmiş dönemlerdeki sınırlı başarının tutturulmasına bile olanak vermemektedir. Ekonominin hayati bir dönüm noktasında, yani ciddi bir **yapısal bunalım** içinde olduğu anlaşılmadıkça, iç ya da dış konjonktüre atfedilen bunalım her yıl büyük vaadlerle yapılan sihirli «kurtarma operasyonlarına» rağmen (sayesinde?) sürüp gidecektir.

Türkiye ekonomisinin bugünkü yapısal bunalımından çıkıp, hızla büyüme rayına oturmasının köklü reformlar, gerçekçi iktisat politikaları ve akılcı bir planlama gerektirdiği çok açıktır. Bu ise, profesyonel iktisatçılara önemli bir sorumluluk yüklüyor. Özellikle, iktisat politikasının sorumluluğunu taşıyan uygulamacı çevrelerin geçmişte olduğu kadar bugün de uzun dönemli sorunları teşhis etmekte ve bu sorunlara çözüm bulmakta gösterdikleri başarısızlık, akademik iktisatçıların yapabilecekleri katkıyı arttırmıştır. Ne var ki, akademik iktisatçılarımızın büyük bir bölümü inanılmaz bir sorumsuzluk duygusuna kapılmışa benziyor. Sayıca az ama iletişim araçlarındaki etkinliği yüksek bir grup, önce, iktisat mesleğini **Samuelson**'un ders kitabından pasajlar okuyarak 24 Ocak kararlarına övgüler düzmeye indirgedi; şimdi de YÖK'ün getirdiği tahditlerin arkasına sığınıp ekonominin bugünlere gelmesindeki rolünü unutturmaya çalışıyor. Güncel yaşamında işsizlik, enflasyon, bankerler, faizler, vs. ile bunalan vatandaşın sloganlar düzeyinde yürütülen bu soyut tartışmaları hayretle izlediği, Türkiye'de herşeyin güllük gülistanlık olduğu önerilerine ise biraz kızmaya başladığı kanısındayım. Ekonominin acil çözüm gerektiren sorunlarındaki artışa paralel olarak kamuoyu iktisadi konularda yeni bir hassasiyet kazandı. Günlük gazete haberlerinde iktisadi konulara verilen ağırlık bunun iyi bir göstergesi. Doğallıkla, halen uygulanmakta olan politika demetine düzülen övgüler ne kadar soyut kalıyorsa, yerine ne getireceğini akla yatkın biçimde açıklamayan eleştiriler de o ölçüde inandırıcılık vasfından yoksun oluyorlar.

Bu çalışmanın amacı, ders (ve el) kitaplarındaki slogan düzeyinin çok ötesinde varolan **iktisat teorisi** ile Türkiye'nin somut gerçeğini birleştirerek, bugünkünden farklı ve uygulanabilirliği olan bir iktisat politikaları kümesini kamuoyuna sunmak. Pek de mütevazî olmayan «Alternatif Büyüme Stratejisi» başlığı bu nedenle seçildi. Bence, bizzat başlıkta, projenin temel ayırdetici nitelikleri belirginleşiyor. Birincisi «**strateji**» sözcüğü. Büyüme, hele hızlı büyüme, ancak ve ancak bir strateji ile mümkün. Bugünkü politikaların ise herhangi bir orta-uzun dönem ufkü, yani stratejisi olmadığı kanısındayım. Bugünden yarına, hepsi kısa dönemli bir dizi politikayı, ne ölçüde aralarında tutarlılık olduğuna bile bakmaksızın uygulamaya sokuyorlar: stratejinin yerini «idare-i maslahat» almış. Üstelik, bunalımın derinliği Türkiye'nin kısa dönemdeki manevra alanını çok daralttığından, kısa ve uzun dönem bağlantısının doğru kurulmasının ekonominin yarını için hayati olduğu bir dönemde. İkincisi, «**büyüme**» sözcüğü. Temel hedefi **istikrar** olan bugünkü politikalardan esas ayrıldığı nokta bu: Türkiye'de iktisat politikalarının bir numaralı hedefi **büyüme** olmalı; istikrar değil. İstikrar hedeflenerek bunalımdan hiç bir zaman çıkılamayacağına, dolayısı ile **büyümeyen** bir ekonomide hedef istikrar oldukça istikrarsızlığın yani bunalımın giderek artacağına inanıyorum. Üçüncüsü «**alternatif**» sözcüğü. Bir büyüme stratejisinin bugünkü politikaları tamamlayıcı olamayacağını, yani ancak onlarla köklü farklılıklar gösteren politikalarla büyümenin temin edileceğini vurguluyor. Söz konusu köklü farklılık önce hedeflerde: istikrarın yerini hızlı büyüme, gelir bölüşümünün düzeltilmesi ve işsizlikle mücadele alıyor. Sonra da araçlarda: tek-hedefli parasal ya da bütçe denetiminin yerine çok-hedefli kamu harcamaları, maliye politikası, yatırım planlaması, vs. gibi daha aktif (ve anlamlı) teknikler geliyor.

1. Neden Alternatif?

Uygulamaya konuldukları günden itibaren, 24 Ocak politikalarının mimarı ve onu destekleyenler, bu politikalara bir «alternatif olmadığını» defalarca söylediler. Hatta ekonominin «doğal» kanunları olduğu belirtildi ve o kanunlarla uyumlu politikalar izlendiği anlatıldı. Bu şekilde, uygulanan politikaların «doğal», yani **tek doğru** politikalar oldukları ima ediliyordu. De-

mek ki, doğrulukları doğallıkları ile tescil edilmiş politikalardan farklı politikaların uygulanmasını isteyenler aslında «yapay» yani **yanlış** taleplerde bulunuyorlardı. Hiç beklenmedik çevrelerden de bu görüşe destek geldi; uluslararası kapitalizmin geçirdiği büyük bunalımda sermayenin mantığı zorunlu olarak belirli yeniden-yapılaşma süreçleri gerektirdiğinden, söz konusu politikaların bağımlı-kapitalizm içinde tek alternatif olduğu doğrudur; tersini söyleyenler büyük bir yanılgı (ihanet?) içindeydiler (2). Bu şekilde, diğer konulardaki büyük zıtlıklarına rağmen iki düşman ekol «alternatif vardır» diyenlerin kendileri için oluşturduğu müşterek tehlikeye karşı nihayet birleşiyorlardı: 24 Ocak kararlarının **alternatifi yoktur!** İlginçtir ki, Turgut Özal döneminde kaybettikleri iktidarı yeni Maliye Bakanı döneminde yeniden ele geçirmeye çalışan klasik maliye bürokrasisinin itirazı da politikalara değil, kimin onları daha iyi uygulayacağına imiş; hergün açılıp kapanan paketler arasında süregelen kargaşa, bugünkü ikinci sınıf kadrolara kıyasla Turgut Özal'ın gerçekten tek ciddi alternatif olduğuna neredeyse herkesi inandıracak.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım «alternatif yoktur» safsatasına **şiddetle muhâlif** olduğumu baştan söylemeliyim. Ekonominin, belirli dönemlerde belirli iktisat politikalarını **zorunlu kılacak** türden yasaları yoktur, olamaz; tersini söylemek metafiziktir, laf salatasıdır (3). İktisat politikalarını **somut tarihi** konjonktürlerde **somut insanlar** yapar. Aynen bir anayasa, bir ceza kanunu, bir din ya da bir ideoloji için olduğu gibi. Nasıl ki bir anayasa o toplumun politik ve toplumsal güçleri arasındaki çatışma ve dengeleri yansıtır, onlar tarafından yapılır ve uygulanırsa, aynı süreç iktisat politikaları için de geçerlidir. Farklı toplumsal güçler farklı iktisadi tercihler yaparlar ve kendilerine farklı hedefler saptarlar. Bu da farklı iktisat politikaları demektir: kullanılan araçlar ve elde edilen sonuçlar da farklı olur. O kadar. Her iktisat politikası yapaydır (doğal değildir); yani **toplumsaldır**.

«Alternatifsizlik ideolojisine» karşı çıkışım sadece kavramsal düzeyde bir teorik titizlikten kaynaklanmıyor. Bu ideolojinin ciddi politik-toplumsal mahzurları olduğu kanısındayım. Bunlardan ilki, Türkiye'nin mevcut iktisadi yapısını ve halen uygulamakta olan politikaları sanki bir **kader** haline getirmesi: Türkiye'de yaşayan 45 milyon insana da kaderlerine rıza gösterip bo-

yun e mekten başka yapacak bir şey kalmıyor. Üstelik, bu kader, başka ülkelerden verilen örneklerde somutlaştırılıyor: Arjantin, şili, Güney Kore, Tayvan ve benzerleri. Doğrusu, genelde her tür kaderciliğe, özelde ise Türkiye'nin kaderinin başka ülkelerde aranmasına karşıyım. Hele hele bu kaderin Pasifik Okyanusunun kıyılarında bulunmasına çok karşıyım. Eğer Türk toplumunun bir kadere varsa, o da bin yıldır içinde yaşadığı Akdeniz-Avrupa  lkeler camiasında olmalı. Bu  zg l anlama, mevcut politikalara alternatifin varlığında ısrar etmek, Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi gelecekte de Avrupa Konseyi ile, AET si ile, Helsinki Anlaşması ile, NATO su ile, Avrupa Camiasının bir  yesi kalması için çaba göstermek demek; Türk toplumu ve ekonomisi için dışarıda bir **model** aranacaksa önce Avusturya'ya, İtalya'ya, İspanya'ya, Yunanistan'a, Finlandiya'ya bakmak demek.

Ekonomiye doğal kanunlar vehmetmenin ikinci mahzuru, iktisat politikasının niteliğinin çok yanlış algılanması. Ekonominin kanunları «doğal» olunca, iktisatçı da bir mühendis vasfını kazanıyor; iktisat politikası ise bir mühendislik yani teknik sorununa dönüşüyor. Bu şekilde, politika, iktisat politikasından kovuluyor. Halbuki adı üstünde: hiç kimse iktisat tekniği demiyor; **iktisat politikası** deniyor. Eğer ekonomide ille kanun bulmak istiyorsak, bence ekonominin bir tek gerçek kanunu var: **pa'itikasız ekonomi olmaz**. Her iktisat politikaları demeti, her iktisat stratejisi, bir **politik tercihler kümesini** yansıtır. İktisat teknikleri devreye bundan sonra, yani politik tercihler yapıp hedefler politik olarak saptanınca girerler. Politik irade istikrarı hedef alırsa başka araçlar kullanılıyor; büyümeyi, gelir bölüşümünü düzeltmeyi ve işsizliği hedef alırsa başka araçlar kullanılıyor. Eğer bir ekonomide işsizlik artıyor, gelir bölüşümü bozuluyor, büyüme duruyorsa, bunun nedeni çok açık: politik irade bunları ikincil hedefler kabul ediyor ve esas hedefine ulaşmak için onları feda ediyor. Yani, teknik olarak onların öyle olma zorunluluğu yok; bir dizi politik tercih onları öyle yapacak araçların kullanılmasını gerektiriyor. şu halde, alternatif sözcüğü, başka hedeflere birincil ağırlık vermenin mümkün olduğunu, ve bu hedeflerle tutarlı olarak farklı araçların kullanılabileceğini vurguluyor. Bir altern tife sahip olmak, bugünkünden farklı iktisadi hedeflere sahip olmak demek.

«Alternatifsizlik ideolojisinin» üçüncü mahzuru, iktisat politikası tartışmalarını bir **sistem sorunu** haline dönüştürmesi. Türkiye'ye özgü geleneklerden biri bu. Bir politikayı eleştirenler, çoğu kez somut çareler önermek yerine, sorunu kapitalizme bağlayıp açık ya da örtük biçimde soyut bir sosyalizme sahip çıkarlar; mevcudu koruyanlar ise, ne kadar haklı olursa olsun, her eleştiriye «komünizm geliyor» yaftasını yapıştırmaya bayılırlar (4). Bu şekilde, tartışma, işsizlik, pahalılık, ücret artışları, elektrik kesintileri gibi halkın güncel dertlerinden uzaklaşır; soyut ilkelerin zıtlaşması biçimini alır. Ne kadar güç, karmaşık, duygusal ve bilinmeyen boyutları yüksek bir konu da olsa, şüphesiz, sistemlerin her toplumda tartışılması gerekiyor. Ancak, özellikle bugün Türkiye'nin yaşadığı özgül politik konjonktürde sistem bahanesi arkasına sığınıp alternatif iktisat politikası arayışlarına konan **sansürlere** de nereden gelirse gelsin karşı çıkılmalı. İktisat politikası ciddiyet isteyen bir iş; sağduyu, mantık ve serinkanlılıkla tartışılması, ucuz şöhret yaygaracılığına düşülmemesi gerekiyor. Alternatif önerilerine «komünist» ya da «sermayenin uşağı» (sık sık her ikisi) denmesi, bizi Türk ekonomisinin önündeki gerçekçi seçenekleri ortaya çıkartmaktan alıkoymamalı (5). Demek ki, alternatif, sistem değiştirmeden de çok daha düzgün işleyen bir ekonomiye ulaşmanın mümkün olduğu anlamını taşıyor.

2. Eskimiş Alternatifler.

Biraz dikkatle bakınca, bugün uygulanan iktisat politikalarının Türkiye'nin iktisadi (ve iktisat politikası) tarihi içinde köklü bir kopmaya tekabül etmedikleri, tam tersine, geçmiş 60 yılda düzenli bir şekilde birbirini izleyen iki alternatif politika kümesinden birinin bütün özelliklerine sahip oldukları kolayca görülecektir. Bugünkü tartışmalara ışık tutması açısından, Türkiye ekonomisinin birinden öbürüne gidip geldiği bu iki politika demetinin ana hatlarını kısaca belirtmekte yarar var (6).

Yapısalcı-popülist politikalar: Bunlar, büyümeye ve yatırıma yönelik. Sık sık, büyüme için kaynakları nereden bulduklarına da bakmadan, genişleyici politikaları istikrar ve durgunluğa tercih ediyorlar. Türkiye tarihinde genişleme ve büyüme dönemleri, gelir bölüşümünün düzelmesi yönündeki hedeflerin de önem kazandığı dönemler. Kısım bu, kısmen de başka nedenlerle,

kontrollü fiyatları ve bir tür «kumanda ekonomisini» piyasa mekanizmasına tercih ediyorlar. Bu durumda, planlı ya da plansız, bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları ağırlık kazanıyor. Hızlı büyümenin içerdiği genişleyici politikalar gelir bölüşümünü düzeltme hedefinin içerdiği bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları ile birleşince, politikayı uygulayanların amaçları öyle olmasa da, ihracat hızla düşüyor ve sonuçta ekonomiyi dış ticarete kapatıcı bir etki yapıyor. Yapısalcı-popülist politikalar, uluslararası konjonktür de müsait ise, kısa dönemde çok başarılı sonuçlar veriyor yani büyüme hızlanıyor ve gelir bölüşümü düzeliyor. Ancak, uzun dönemde, genellikle ödemeler bilançosundan kaynaklanan darboğazlar ciddi bir enflasyona ve gelir bölüşümünün hızla bozulmasına yol açıyor; süreç büyüme hızının sıfıra (negatife) düştüğü bir bunalımla noktalanıyor.

Muhafazakâr-istikrarıcı politikalar: Bunlar fiyat istikrarı ve bütçe disiplinine yönelik. Yatırımların düşük kalması, gelir bölüşümünün bozulması ve işsizliğin artması pahasına da olsa, bütçenin denkliği savunuluyor; fiyat istikrarını bozacak ve bütçenin açık vermesine yol açacak genişleyici politikalardan kesinlikle kaçınılıyor. Toplam talebin düşmesi piyasa/fiyat mekanizmalarının daha rahat kullanılmasına olanak veriyor. Dış ticarete ise, istikrarla beraber ödemeler bilançosu üzerindeki baskılar kalkıyor, yani ekonomi daha az otarşik olma (dışa açılma) yönünde eğilimler gösteriyor. Muhafazakâr-istikrarıcı politikaların amacı fiyat istikrarını korumak, bütçede ve ödemeler dengesinde açığa meydan vermemek olduğundan, genellikle bu dönemlerde yatırımlar düşüyor ve ekonomi düşük bir büyüme hızını hiç bir darboğaz çıkmadan tutturuyor. Bu tür politikalar uygulayanların seçim şansını çok düşürdüğünden, bunlara seçimsiz dönemlerde daha çok raslanıyor.

Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları tarihine, genellikle kullanılan devletçilik —özel teşebbüs ya da liberalizm— planlama gibi soyut ve nitel kriterlerle yaklaşacak yerde, yukarıdaki ayırımı uygulayınca, dönemin sürekliliği daha belirginlik kazanıyor (7). Yukarıdaki iki kategorinin de dışında kalan iki dönem var. Biri, ekonominin yeniden inşa edildiği ve bağımsız bir iktisat politikası uygulaması için gerekli araç ve kurumların daha mevcut olmadığı (gümrükler, Merkez Bankası, vs.) 1923-30 arası; aşarın kaldırılması bu döneme popülist bir nitelik veriyor,

fakat bütçe disiplini mutlak olarak uygulandığından **istikrarıcı** yani da çok güçlü. İkincisi, 1950-53 arasında çok özgül bir iç ve dış konjonktürün sağladıkları olanaklar çerçevesinde Menderes'in **liberal-popülist** dönemi: genişleyici politikalar, «kumanda ekonomisi» tedbirlerine başvurmada yürütülüyor. Bu iki dönem dışında, kabaca şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkün: 1930-50 arası CHP tek-parti dönemi muhafazakâr-istikrarıcı politikalar uygulanıyor; 1953-60 arası Menderes'in yapısalci-popülist dönemi; 1960-64 arası 27 Mayıs ile birlikte muhafazakâr-istikrarıcı politikalara geri dönüş; 1965-71 arası Demirel'in yapısalci-popülist büyüme dönemi (8); 1971-73 arası 12 Mart hükümetlerinin tekrar muhafazakâr-istikrarıcı politikalara geri dönüş denemeleri; 1974-80 arası ise çeşitli koalisyon hükümetlerinin önce çok olumlu sonra da çok olumsuz bir dış konjonktüre rağmen yapısalci-popülist politika olanaklarını sonuna kadar zorladıkları dönem. Bu bakıma, 1980 sonrasında uygulamaya sokulan ve halen süregelen politikaların Türkiye ekonomisinin geçmişi ile kopukluk taşımadığını, tam tersine, örneğin 1960 da Kemal Kurdaş'ın uygulamaya çalıştığı politikalardan nitel olarak çok az farklı olduğunu kolayca söyleyebiliyoruz. Değişen, 20 yıllık aradan sonra, ekonominin (ve toplumun) iç ve dış koşulları; 1960 da başarılı gibi duran politika anlayışının 1983 de çarptığı duvar bu.

İktisat politikalarına yukarıdaki çerçeve aracılığı ile yaklaşmanın çok önemli bir yararı var: Türkiye ekonomisinin **yapısını** 60 yıldır birbirini tamamlayan bu iki alternatifin bugünkü haline getirdiği; yani, mevcut yapıyı bunların ikisinin de değiştirme gücüne sahip olmadıklarının kolayca görülmesi. Şu halde, 1980 ler bunalımından ekonominin kurtulabilmesi ve tekrar hızlı büyüme rayına oturabilmesi, ancak her iki politika anlayışının **reddi** ile mümkün. Türkiye ekonomisinin 1980 lerde girdiği bunalımın kökeninde **yapısal sorunların** olduğu, bu sorunların ise ancak ve ancak onlara çözüm getirecek **köklü reformlar** aracılığı ile bertaraf edilebileceği anlaşılmadıkça, getirilecek politikalar ister yapısal-popülist ister muhafazakâr-istikrarıcı olsun, bizzat kendi yarattığı dinamiğe ayak uyduramayan Türk ekonomisi bir türlü gelmek bilmeyen ölümlü bekleyen dinasorlardan farklı bir yaşama sahip olamayacaktır (9).

3. Ekonominin Yapısı.

Yapı ve yapısal gibi sözcükler Türk ekonomisi ile ilgili olarak kullanıldığında çoğu kez yarı-metafizik bir anlam kazanıyor: tüm kötülüklerin sorumluluğunu soyut bir «yapı» yüklenince, ekonomiyi eleştirenin işi iyice kolaylaşmış oluyor. Bu nedenle, sözcüğü hangi anlama kullandığımı baştan belirtmekte yarar görüyorum. Birincisi, «yapı» kendiliğinden oluşan bir şey değil; uzun süredir uygulanan iktisat politikalarının bir sonucu. Bunlar, ekonomide kökleşmiş bir dizi trend yaratarak «yapı» dediğimiz ilişkiler biçimini belirtiyor. Bu haliyle, «yapısal» sözcüğü, ancak iktisat politikalarında köklü dönüşümler yapıldığı takdirde ve zor değişecek trendlere işaret ediyor. İkincisi, «yapı» sadece makinalar, tarlalar, yollar, eğitim düzeyi, vs. gibi nesnel koşulları kapsamıyor; belki de daha önemlisi, uzun yılların tecrübesi ile tüketici, tasarrufcu, bürokrat, sermayedar, işçi, köylü, vs. insanların ekonomi ile ilgili oluşturdukları davranış kalıplarını ve bunları besleyen/taşıyan hukuki-ahlâki-idari kurallar kümesini kapsıyor: «yapı» kavramının hayati bir **nitel boyutu** var.

Biraz daha somutlaştırıncı, Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının, yukarıdaki yapısal-popülist ve muhafazakâr-istikrarıcı iktisat politikalarının ikisine de **müşterek** sorunlar olduğu söylenebilir. Demek ki, her iki politika kümesinin reddi ile oluşacak yeni bir alternatif, sözkonusu yapısal sorunları büyük bir özenle saptayarak işe başlamalı. Aşağıda, 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisinin hızlı büyüme sürecine yeniden girebilmesi için çözmek zorunda olduğu yapısal sorunların en önemlilerini kısaca belirttik.

a) Düşük iç tasarruf oranı: Uzun dönemde hızlı büyümenin en önemli engeli, büyümenin finansmanı için kullanılacak kaynakların ekonomi içinde üretilmemesidir. Türkiye, benzer ekonomiler içinde, en düşük iç tasarruf oranına sahip olan ülkedir. Japonya'da %30'un üstünde, AET ülkelerinde %25 civarında olan bu oran, Türkiye'de konjonktürün çok olumlu olduğu 1970 ortalarında kısa bir süre %18'e çıkmışsa da, genellikle %15 civarındadır. Türkiye'nin beşte birinden az gelir düzeyine sahip Hindistan'da iç tasarruf oranının %20 olması, sorunun bir zenginlik ya da fakirlik sorunu olmadığını göstermektedir. İç ta-

sarruf oranı, bir ülkenin sanayileşme-büyüme **çabasının** nihai göstergesidir; düşük tasarruf oranı, yetersiz bir çabaya tekabül eder. İç tasarruf oranını %25-30 civarında bir yere oturtmadıkça, hızlı sermaye birikimi Türkiye için bir hayaldir. Ekonominin dışa bağımlılığının da temel nedeni budur: tasarruf yapmaksızın hızlı büyüme mutlaka dış dünyadan tasarruf transferini, yani borçlanmayı gerektirir.

b) Yetersiz vergi sistemi: Düşük iç tasarruf oranının en önemli nedeni, sanayileşme için gerekli fonların tarım kesiminden elde edilmesini sağlayacak etkin bir vergi sisteminin yokluğudur. Cumhuriyet idaresi, aşarı kaldırıp yerine tarım kesiminden alınan başka bir doğrudan vergi koymayacak, ekonomiyi düşük bir büyüme hızına mahkum etmiştir (10). Halen de, ücretliler dışındaki adeta tüm kesimler doğrudan vergilemenin dışında kalmayı becerebilmişlerdir. Ekonomide, tasarruf yaratmak amacıyla çok mahzurlu bir dizi çarpıklığın göze alınabilmesinin kökeninde, vergi sisteminin işlemeyişi yatmaktadır.

c) Yetersiz mali sistem: Cebri tasarrufların vergi sistemi nedeni ile düşük olmasına paralel, ihtiyari tasarrufları teşvik edecek ve etkin bir şekilde yatırımlara aktaracak mali kurumların yokluğu göze çarpıyor. 60 yıllık bir sanayileşme sürecinden sonra, bugün de, Türkiye'de tek mali kurum, yarattığı kaynaktan çok daha fazlasını israf eden mevduat bankalarıdır. Başta hisse senedi borsaları olmak üzere, tüm diğer sermaye piyasası kuruluşları ihmal edilmiş, hatta büyük holding bankaları tarafından kasden (ve başarı ile) engellenmiştir.

d) Bozuk gelir bölüşümü: Türkiye'nin kendisine benzer ülkelerle bile kıyaslanamayacak derecede bozuk bir gelir bölüşümüne sahip olduğu biliniyor. Bunda şaşırarak bir şey yoktur. Vergi ve mali sistem tasarrufların arttırılması için bir araç olarak kullanılamayınca, geriye kalan tek yol gelir bölüşümünü bozarak daha yüksek tasarruf eğilimine sahip olduğu düşünülen sermayedar-müştebbis kesimlerin gelirlerini arttırarak tasarrufların yükselmesini sağlamaktır. Türkiye'de, bilerek ya da bilmeyerek, bugün de dahil, sermaye birikiminin hızlanması için gerekli tasarrufların üretilmesi amacıyla bu yöntem kullanılmaktadır.

e) Çarpık fiyat yapısı: Gelir bölüşümünü bozmanın en

rahat (ve emin) yollarından biri, fiyatların kaynakların dağılımına olan etkisini gözardı edip, onları tümüyle gelir dağıtıcı fonksiyonları ile kullanmaktır. Başta **döviz kuru** ve **faiz haddi**, önemli fiyatlar devlet tarafından ve bu amaçla tesbit edilirler. Giderek, ekonomi, karmaşık bir devlet müdahaleciliğinin oluşturduğu rantları paylaşmak üzere her çeşit suistimal, rüşvet, partizanlık, vs. ilişkilerinin işlediği bir **rant ekonomisine** dönüşür.

f) Yanlış koruma politikası: Gelir bölüşümünü bozmak için fiyat yapısı çarpıtılınca, akılcı bir korumacılık politikası uygulamaya da olanak yoktur. Türkiye ekonomisinin bugünkü halini almasında en büyük katkıyı yapma şerefi, bence, ithal yasaklarına dayanan korumacılık politikasına aittir. Aşırı-değerli bir döviz kuru ile ödemeler bilançosunu **makul** açıklar içinde tutabilmenin tek yolu, ithalatta çok kesin miktar kısıtlamalarına gitmektir; üstelik, bu şekilde, içerideki sanayiciye sınırsız koruma sağlanır, yani önemli miktarda rant aktarılır.

g) Aşırı tekelleşme: Bir yandan sermaye piyasasının etkin işlemeyişi, öte yandan tüm dış rekabetin ortadan kaldırılması, Türkiye sanayini ne benzer ülkelerde ne de daha gelişmiş olanlarda raslanmayan boyutta bir **tekelleşmeye** itmiştir. Hiç abartmadan, başlangıcından bu yana Türkiye ekonomisinin **resmi** ya da **yarı-resmi** tekellerle meskun olduğunu söyleyebiliriz. Bugün, ekonomide rekabetsizlik kural, rekabet ise arzulanmayan bir istisnadır.

h) İhracatın engellenmesi: Çarpık fiyat yapısı, yanlış koruma politikası ve **tekelleşme** birleşince, bir hilkat garibesi ortaya çıkar: Türkiye, **dünyada** en az ihracat yapan, yani ihracata en kapalı ülkelerden biridir (11). Sanayi yatırımları, inanılmaz rantlara el koyabilmek ümidi ile, sadece iç pazar hesaplanarak yapılmıştır; ne fiyat, ne de kalite yönünden diğer az gelişmiş ülkelerle bile dış pazarlarda rekabet etme olanağı yoktur. 24 Ocak sonrasında tek değişme, o da geçici bir süre için, ihracat konusunda olmuştur.

i) Kaynak israfı: İç pazar rantlarına yönelik bir sanayinin kaynakları optimal kullanmak yönünde bir çabası olması beklenemezdi. Çarpık fiyat yapısının kaçınılmaz sonucu olan darboğazların gerektirdiği **ad hoc** bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları tarafından güçlendirilen bu eğilim, yanlış teknoloji

kullanan, optimal ölçeğin çok altında, katma değeri ya çok düşük ya da negatif ama, kârlılığı (rantları) çok yüksek sanayiler yaratmıştır. Piyasa koşullarının dışında kalan ve ekonominin içinde önemli bir ağırlığa sahip kamu kesiminin politik nedenlerle israf ettikleri kaynaklar buna eklenince, Türkiye **sanayileştikçe fakirleşen** bir ekonomi görünümünü kazanmıştır.

j) İşsizlik: Kaynak israfının en belirgin olduğu alan, toplum açısından yukarıda kısaca belirtilen yanlış sanayileşmenin maliyetinin iyice belirginlik kazandığı istihdam olanakları ya da işsizliktir. Türkiye'nin sanayileşme modelinin (?) belki de en ilginç özelliği, sanayi kesiminin adeta hiç istihdam yaratamamasıdır. Genişleyici politikaların uygulandığı dönemlerde, sanayidışı hizmet kesimlerinde canlı istihdam olanaklarının varolması, Almanya, Orta-Doğu, vs. dış işçi talepleri, bir süre bu inanılmaz gerçeğin kamuoyundan gizlenmesine ve iktisat politikası sorumlularının sorunla hiç ilgilenmemelerine imkân vermiştir. Ancak, 1980 istikrar tedbirleri ile beraber, sorun bütün dehşeti ile gündemdedir.

k) Yetersiz altyapı ve kamu tüketimi: Düşük tasarruf oranının zorunlu kıldığı sermaye birikimi biçimi, kısa dönemde ürün vereceği düşünülen üretken yatırımlara ağırlık verilmesine ve ancak uzun dönemde etkisini gösteren altyapı yatırımlarının büyük ölçüde ihmal edilmesine yol açmıştır. Yol, enerji, haberleşme, liman, vs. gibi ana altyapının mevcut üretim düzeyini kaldırmaktan dahi aciz olduğu bugün bilinmektedir. Ayrıca, kamuya gerekli finansman olanaklarını sağlayan düzgün bir vergi sisteminin yokluğu, yüksek olan tüketim harcamaları içinde kamu tüketiminin de çok düşük kalmasına yol açmıştır. Gelir bölüşümünün de fiili bozukluğunda önemli bir etkisi olan okul, hastane, geleneksel idare hizmetleri, kanalizasyon, vs. yetersizliği özellikle büyük kentlerde yaşam standartlarını çok olumsuz etkilemekte, önemli miktarda kaynağın israf olmasına yol açmaktadır. Düşük sermaye/hasıla katsayıları ile büyüme, gelecekte çalarak büyümeyebilir; Türkiye için bu dönem kapanmıştır (12).

Yukarıdaki listeyi uzatmak mümkün. Dikkat edilirse, bütün sayılan özellikler, Türkiye ekonomisinde 24 Ocaktan önce varolan, ancak 24 Ocak ve sonrası istikrar tedbirleri tarafından

düzeltilmesi yolunda adeta hiç bir düzenleme getirilmeyen trendlere işaret etmektedirler.

4. Alternatifin hedefleri.

Geliştirilen alternatif politikalar kümesinin anlamı sanıyorum ki şimdi daha belirgin hale geliyor: **yukarıdaki yapısal sorunları, kısa dönem konjonktürü de ihmal etmeden çözmek.** Alternatifin basit bir makro politika değişikliği olamayacağı, mutlaka Türkiye ekonomisinin görüntüsünü değiştirecek bir dizi **köklü reformla** beraber makro politikadaki değişikliklerin ele alınmasının gerektiği konusunda hiç bir şüphemiz kalmamalı. İktisat politikası teknisyeninin hüneri bundan sonra ortaya çıkacak; acil çözüm bekleyen kısa dönemli sorunları, uzun dönemde ekonominin sıhhatli işleyişi için zorunlu yapısal dönüşümlerle birleştirerek çözecek araçları bulmak ve uygulamaya koymak. Ancak, reform programının ayrıntılarına inmeden, hedefler üstünde biraz durmak gerekiyor.

Suluklu bir stratejinin kendisine uzun dönemli hedefler koyması ve temel politika araçlarını bu hedeflerle uyumlu olacak şekilde seçmesi zorunlu. Doğallıkla, bu tür uzun dönemli hedefler, genel oldukları ölçüde, somut politikalarda farklı düşünenlerin de katılabilecekleri hedefler; hatta, dar anlamı ile iktisat politikası hedefi olmaktan çok, bir toplum projesi niteliğine de sahipler. Bence, biri nitel, diğeri nicel, iki uzun dönemli hedef alternatif büyüme stratejisinin üzerine oturduğu alanı belirliyor. Bunlardan ilki, Türkiye ekonomisine hızla, Batı Avrupa ülkelerinin **nitel özelliklerini** kazandırmaktır. Halen, bu ülkelerle Türkiye arasında gelir bölüşümü ve kaynakların etkin kullanımı açısından büyük bir **nitel uçurum** vardır. Vergiler, kamu harcamaları, sosyal güvenlik, rekabet koşulları, korumacılık, piyasa-planlama ilişkileri, özel mülkiyet-devlet mülkiyeti ilişkileri, vs. gibi alanlarda somutlaşan bu uçurumun hızla kapatılması önerilen alternatifin temel hedefidir. İkincisi, gene bu ülkelerle ama özellikle Akdeniz ülkesi komşuları ile Türkiye arasındaki **nicel uçurumun** önce genişlemesinin durdurulması, bilahare de daralmaya başlaması için gerekli olan **ekonomik seferberliğin** devreye sokulmasıdır. Hafife alınması olanaksız bir ekonomik potansiyele sahip olduğu halde, uygulanan yetersiz politikaları sayesinde Türkiye son 60 yılda dünya ve bölge ekono-

misindeki nisbi yerini sürekli kaybederek nisbi bir gerileme yaşamıştır. Arada sırada tutturulan yüksek büyüme hadleri ve bizlerin düne kıyasla somut bir şekilde yaşadığımız zenginleşme, uluslararası karşılaştırmaların çizdiği hazin tabloyu saklayamaz. Geçmiş büyüme trendinin devam etmesi halinde, çok yakın bir gelecekte, örneğin eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üstünde kurulan çok sayıda devlet içinde en fakir ve geri olmak Türkiye'ye nasip olacaktır (13). Türkiye'nin uzun dönem (seküler) büyüme hızında köklü bir artışı temin etmek, önerilen alternatifin ikinci temel hedefidir. 60 yıllık bir trende köklü bir kopuşun kolay (ve sancısız) gerçekleşmeyeceği çok açıktır; ancak, Türkiye ekonomisinin potansiyeli açısından **mümkün**, toplumun geleceği açısından da **zorunlu** olduğu da unutulmamalıdır.

Bu iki uzun dönemli hedefin, kısa dönemi de kapsayacak şekilde iktisat politikası hedeflerine tercümesi, karşımıza birbiri ile güçlü tamamlayıcı ilişkiler içinde dört hedef çıkartır:

- i) Büyümenin hızlandırılması ve yatırımların yükseltilmesi;
- ii) Kaynak dağılımında etkinliğin artırılması;
- iii) Gelir bölüşümünün düzeltilmesi;
- iv) İstihdam olanaklarının artırılması ve işsizliğin çözümlenmesi.

Dikkat edilirse, yukarıdaki hedeflerde bugünkü politikaların temelini oluşturan istikrar sözcüğüne yer verilmemiştir; aşağıda görüleceği gibi, kısa dönemde özellikle fiyat istikrarının bir hedef olarak alınması diğer hedeflerle çelişir.

İktisatçı için, bu dört hedeften ikincisi dışındakiler kolayca nicel büyüklüklere dönüştürülebilir. İlk hedef, iç tasarruf oranının %30 civarına çıkartılması demektir; beraberinde sermaye/hasıla katsayısı yükselse bile, %7.5—8 civarında büyüme hızlarının tutturulması imkân dahiline girer. Üçüncüsü, milli gelirden hem tarımın hem de ücretlerin payının yükseltilmesi anlamına gelir. Halen, elde çok kesin rakamlar olmamakla beraber, tarımın milli gelirdeki payı %25, ücret gelirlerinin milli gelirdeki payı %25, kâr-rantların milli gelirdeki payı ise %50 civarında kabul edilebilir. Köklü bir gelir bölüşümü

reformu, tarımın payını %35'e, ücretlerin payını %30'e çıkartmalı, kâr-rantların payını ise %35'e düşürmelidir. Aynı şekilde, alt-yapı ve kamu tüketim harcamalarının yükseltilmesi, devlet gelirlerinin halen millî gelirin %20'si civarında seyreden payını %35'e çıkarmayı zorunlu kılmaktadır. İlk bakışta gelir bölüşümünün bu şekilde kırsal ve kentsel düşük gelirler lehine düzeltilmesi hızlı sermaye birikimi hedefi ile çelişkili gibi duracaktır. Neoklasik iktisadın buğulu gözlüklerini takmamış olanlar, her gelir düzeyinde marjinal ve ortalama tasarruf eğiliminde ciddi yükselmelere yol açacak bir dizi tedbirle bu çelişkinin ortadan kalkacağını kolayca göreceklere. Doğallıkla, tarım kesiminin millî gelirdeki payı, hızlı büyüme sürecinde hızla düşeceğinden, ilk bir yükselmeden sonra gerileyecektir; oradaki kaybın olduğu gibi ücret gelirlerine aktarılması gerekmektedir. Ancak, gelir bölüşümünde bu rakamların ifade ettiğinden de büyük bir düzelme, kamu tüketiminin bugünkü düzeyi olan %12 den %23-25 civarına çıkması sonucu, özellikle düşük gelirliilerin yararlandıkları okul, konut, hastane, toplu taşıma, işsizlik sigortası, yaşlılık sigortası, vs. gibi hizmetlerin arzındaki önemli artış aracılığı ile gerçekleşecektir. Dördüncü hedef, işsizlikle mücadele, hızlı büyümenin bir türevi olarak alınabilir. Ne var ki, Türkiye'nin de daha önce yaşadığı deneyim, katma değer (yani millî gelir) artış hızının istihdam artış hızı ile ilişkisinin ille çok güçlü olmadığını göstermiştir. Şöyle ki, millî gelirin hızlı büyümesi istihdamın hızlı artışı için gerekli koşuldur, fakat yeterli koşul değildir: büyümenin sermaye-yoğun kesimlerde ve sermaye-yoğun teknolojilerde temerküz etmesi halinde, beraberinde salt istihdama yönelik tedbirler getirilmemişse, hızlı büyümeye rağmen tarım-dışı kesim istihdamında çok cüzi artışlar sağlanması mümkündür. İstihdamın başlı başına bir hedef alınması bu bakıma hayatidir. Teknoloji seçimi, uluslararası ihtisaslaşma, proje değerlendirilmesi, vs. tüm ana tercihlerde, alternatif strateji istihdam kriterinin ağırlık kazanmasını önermektedir. Hatta, kamuoyunda da, iktisat politikasının başarı göstergesi olarak millî gelir artış hızının alınması yerine tarım-dışı kesim istihdam artış hızının alınması ciddi şekilde düşünülmelidir. İşsizlik sorununun Türkiye'de almış olduğu hacim ve sosyopolitik çıkarmaları, bu konuda olağanüstü bir çabayı ve olağan-dışı tedbirleri zorunlu kılmaktadır. Rakamların diline dökersek, önümüzdeki on yılda Türkiye ekono-

misinin sanayi kesiminde 3.5 milyon, toplam tarım-dışı kesimde ise 9 milyon yeni istihdam yaratması gerekmektedir. Üstelik, son üç yıldır uygulanan politikaların işsizliğe yaptığı büyük katkının kısa sürede berteraf edilmesi zorunluluğu, konjonktür politikalarının da kısa dönemde büyük bir istihdam artışı sağlayacak şekilde özenle saptanmasını gündeme getirmiştir.

Yukarıdaki hedeflerin birbirleri ile tutarlılığının sınanması, bu çalışmanın boyutlarını çok aşan bir model denemesini gerektiriyor. Türkiye ekonomisinin önemli eksikliklerinden biri, profesyonel iktisatçıların farklı politika önerilerinin sonuçlarını önceden görmelerini sağlayacak formel ekonometrik ya da planlama modellerine sahip olmayaşdır. Türkiye hakkında, politika değışkenlerinde oynamalar yaparak gerçekçi simülasyonlara olanak veren esnek bir (tek) modelin Türkiye dışında (Dünya Bankası) fakat bir Türk iktisatçısı tarafından (Dr. Kemal Derviş) inşa edilmiş olması, ekonominin geçmişte ve bugün ne kadar kötü yönetildiğinin bence yeterli kanıtı. Alternatifin önemsiz gibi duran alt-hedeflerinden biri de, bu tür nicel yönetim-planlama araçlarının hızla Türkiye ekonomisinin layık olduğu düzeye getirilmesidir (14).

5. Stratejik Tercihler.

Yukarıdaki hedeflere ulaşmakta kullanılacak araçları **yapısal ve konjonktürel** şeklinde ikiye ayırmak yararlıdır. Yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesi, bir dizi stratejik diyebileceğimiz tercihle beraber mümkündür. Bunlar, iktisat politikasının ekonomi ile olan ilişkilerini genelde belirlemekle kalmaz, ekonominin esas gidişatını da etkilerler. Doğallıkla, sorun, ekonomiye devlet müdahalesinin yoğunluğu ve bu müdahalenin alacağı biçimler konusunda dğğümlenir. Alternatif, yapısal-popülist ve muhafazakâr-istikrarıcı politikaların bu konudaki zıtlığını aşan, kamu-ekonomi ilişkilerini yeniden ve Türkiye toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenleyen bir arayışı temsil etmektedir.

Çok uluslu, merkeziyetçi ve militarist tarım imparatorluklarından sivil toplum ve sanayi temelinde örgütlenmiş milli devletlerin çıkması, son 100 kûsûr yıllık Türk tarihinin de gösterdiği gibi, zor ve sancılı bir geçiş dönemini içeriyor. Politik düzeyde, bu geçişin neredeyse ders kitaplarına girecek kadar başarılı bir

örneğini oluşturan Türkiye Cumhuriyeti, bugün, bizzat kendisinin başlattığı dinamiklerin, bu geçiş dönemine özgü politik, iktisadi ve toplumsal iktidar-yönetim biçimlerini sorguya çeken güçler yarattığına tanık olmaktadır. Önümüzdeki dönemde, iktisat politikası tartışmalarının berrak ve gerçekçi bir içerik kazanması, söz konusu geçiş döneminin iktisadi düzeydeki hakim kurumu diyebileceğimiz «**devletçilik**» olgusunun tartışılarak aşılmasını gündeme getirmiştir. Sanayileşme ve kapitalistleşme yönünde «**aşağıdan**» bir dinamiğin geçiş dönemi başında mevcut olmayışı, politik iktidarı elinde tutanları «**yukarıdan**» sanayileşme modelleri aramaya itmiştir. 1930 bunalımının yıkıcı etkilerine karşı çaresizlik içinde devreye sokulan **devlet girişimciliği**, kısmen 20 inci yüzyıl Türk düşüncesini çok etkileyen korporatist ideolojiye yatkınlığı, kısmen de yeni Cumhuriyetin yıkılmaya çalıştığı Osmanlı devlet geleneği ile tutarlılığı sayesinde, hızla tüm kaynakların merkezi bir bürokrasi aracılığı ile dağıtıldığı bir **komuta ekonomisine** (command economy) dönüşmeye başlamıştır. Devletçilik sözcüğünün muğlaklığı buradan kaynaklanmaktadır: ekonomide yaygın devlet girişimciliğini (devlet mülkiyetini) destekleyenlerin ille bürokratik kaynak dağılımı mekanizmalarını da desteklemelerini istemektedir. Giderek, hızlı büyüme ve düzgün gelir bölüşümü hedeflerine tek başına piyasa ekonomisi tarafından ulaşamayacağı, yani ekonomiye **mutlaka** devlet müdahalesinin gerektiği gerçeği, saptırılarak, 1950 sonlarında yeniden biçimlenmeye başlayan «yukarıdan» politik hareketlerin bu müdahalelerin ancak sorumsuz (korporatist) bir bürokrasinin tek kaynak dağılımı mekanizması olması ile istenilen sonuçları vereceğini kamuoyunda yerleştirmelerine yol açtı. Söz konusu **yasakçı** ya da **narhçı** devlet uygulamasının en çok kimlerin işine yaradığı bugün çok daha kolay görülebiliyor.

Bu koşullarda, alternatif strateji, devlet girişimciliği ile bürokratik kaynak dağılımı mekanizmalarını ayırdetmeye büyük önem vermekte, ilkinin desteklediği ölçüde ikincisine karşı çıkmaktadır. Piyasa diye nitelendirdiğimiz fiyat mekanizmasının, mülkiyet biçiminden bağımsız olarak tek etkin kaynak dağılımı mekanizması olduğu bugün en merkezîyetçi ekonomilerde bile kabul görmeye başlamıştır. Ayrıca, gelir bölüşümünde, kaynakların dağılımını ve etkin kullanımını da etkileyen fiyat sistemine

yapılacak müdahalelerle düzelme sağlamanın olanaksız olduğu da bilinmektedir; müdahale, vergi, kamu harcamaları, sosyal güvenlik sistemleri, istihdam olanakları, vs. yolu ile, yani fiyat/piyasa ikilisinin etkin işleyişini bozmadan gerçekleştirildiği takdirde kalıcı olmakta ve istenilen sonuçlar elde edilmektedir. Demek ki, alternatif, kaynak dağılımının etkinliğini arttıracak bir dizi **anti-bürokratik reform** aracılığı ile hem kamu kesiminin hem de özel kesimin rekabetçi piyasa koşulları içinde çalışmalarını temin etmelidir.

Düzgün işleyen bir piyasa-fiyat mekanizmasının kurulması, çoğunlukla düşünüldüğünün tersine, etkin bir planlama uygulamasının da önkoşuludur. 1960-80 arası planlama deneyiminin de gösterdiği gibi, fiyat göstergelerinin yanlış ve yetersiz bilgiler taşıdığı bir ekonomide, planlama örgütü gereksiz ayrıntılar içinde kaybolarak bütünü gözden kaybedebilmekte ve sonunda piyasa mekanizmasının yapabileceğinden çok daha vahim hatalar yapılmaktadır. Bu bakıma, ciddi bir iktisat politikasının ancak ciddi bir planlama ile beraber yürüyeceğine inananların, herşeyden önce düzgün bir piyasa mekanizmasının kurulması için çaba göstermeleri gerekmektedir. Öte yandan, kaynak dağılımı açısından piyasa ile bürokrasi arasındaki tercihin, dar anlamı ile ekonominin boyutunu çok aşan sonuçları olduğu da unutulmamalıdır. Bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları, e-ninde sonunda emeğin fiyatını yani ücret haddini de belirlemek zorunda kalırlar; narhçı devlette işverenle işçilerin özgür pazarlıkları ile ücret haddinin belirlenmesine ve dolayısı ile **özgür sendikalar**a yer yoktur. Bağımsız ve güçlü bir sendikal hareketin uzun dönemde ancak ve ancak piyasa mekanizması ile beraber varolacağının anlaşılması, pek çok gereksiz tartışmayı engelleyebilecektir.

Piyasa mekanizması aracılığı ile kaynak dağılımının rasyoneleştirilmesinin şu ya da bu şekilde devlet girişimciliği ile ve geçen bölümde belirlenen büyüme, gelir bölüşümünün düzeltilmesi ve istihdam hedefleri ile çelişmediğini tekrar hatırlatalım. Önerilen, geleneksel liberal-devletçi zıtlığının aşılması ve sanayileşme-kapitalistleşme yolunda büyük adımlar atmış Türkiye'nin yeni ihtiyaçları ile tutarlı yeni devlet müdahaleciliği biçimlerinin geliştirilmesidir. Gelir bölüşümünde, özellikle düşük gelir sahiplerinin tüketim düzeylerinin belirlenmesi hiç bir şekilde

piyasa mekanizmasına bırakılamaz; vergi politikası, işsizlik sigortası, kamu harcamaları, gerçekçi asgari ücret, büyük istihdam projeleri, vs. gibi tedbirlerle (ve doğallıkla sendikalaşmanın önüne konan engellerin kaldırılması ile) düşük gelirler lehine yoğun devlet müdahalesi önerilecektir. Aynı şekilde, hızlı büyüme de piyasa mekanizmasına bırakılamaz. Bir yandan, kaynak israf etmeyen bir kamu girişimciliği güçlendirilmeli, öte yandan yüksek bir yatırım düzeyinin tutturulmasına olanak verecek şekilde efektif talep denetlenmelidir. Alternatif, ancak moneratist maceralara kapalı makro müdahalecilik anlayışı ile gerçekleşebilir. Nihayet, istihdam, bir yandan efektif talep, öte yandan sosyal güvenlik (işsizlik sigortası) ve istihdama yönelik büyük kamu projeleri aracılığı ile kamunun sorumluluğunda kalmaktadır. Kısaca, alternatifin amacı devlet müdahalesini azaltmak değil, akılcı bir biçimde arttırmaktır. Bu özgül anlama, bir **yeni devletçilik anlayışından** söz edebiliriz (15).

Kaynak dağılımı mekanizmaları ile ilgili olarak yapılan bu tercih, bizi bir diğer stratejik soruna, **sanayileşme stratejileri** adı altında ekonominin dış dünya ile ilişkilerinin tartışıldığı kavramsal çerçeveye götürüyor. Karşımızda, dış dünyanın devreye girdiği diğer konularda da olduğu gibi, duygusal boyutu yüksek bir tartışma var. Birincisi, ekonominin şimdiye kadar girdiği tüm bunalımların ödemeler bilançosundan kaynaklanmasının getirdiği psikoloji. İktisat politikası sorumlularının «şu ödemeler bilançosu derdi olmasa idi ben bu ekonomiyi ne güzel idare ederdim» şeklinde düşündüklerinden hiç şüphem yok. İkincisi, Osmanlı - Türk toplumunun, iktisaden güçlü bir Batı karşısında mücadele ederek koca bir İmparatorluğu kaybetmiş olmasının kaçınılmaz izi. Kapıkulu geleneği içinde kendilerini devletle özdeşleştirmekten bir türlü vazgeçemeyen aydınların «hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır» ilkesi kapsamına ticaret akımlarını da almaları şaşırtıcı değil. Üçüncüsü, tarım toplumundan kalma (kapitalizm-öncesi) güçlü ideolojik kalıntıların iktisadi bağımsızlık ile otarşiyi ayırtedememeleri. İktisadi bağımsızlık kavramının somut kriterler yerine soyut (ve duygusal) bir düzeyde tanımlanmasının bunda çok büyük etkisi var (16). Dördüncüsü, rekabetsiz bir iç pazarın yüksek kârlarına alışmış, ekonominin normal işleyişinin bozulması ile kendi kârlılığı arasında bir ters korelasyon olduğunu çeşitli denemelerle öğren-

miş bir sanayici-tüccar lobisi. 1980 öncesi Türkiye ekonomisinin belki de en ilginç yanı, özel sermaye birikim ve temerküzünün, ekonominin dış ticaretten koparak büyümesinin yavaşladığı dönemlerde hızlanmasıdır: karaborsa, suistimal ve kaçakçılık, kısa sürede büyük servetler edinmenin en emin yoludur (1956-60 arası; 1977-80 arası). Nihayet, tartışmayı iyice arap saçına döndüren olgu, katılanların çok büyük bir bölümünün Türkiye'nin 1955-80 arasında «ithal ikamesi stratejisi» izlediği yönündeki müşterek kanıya sahip olmaları. Değil strateji, taktik düzeyde bile rasyonel kararlar almak için gerekli bilgi, cesaret ve yetekten yoksun iktisat politikası sorumlularının, günlük darboğazlarla mücadele etmek için aldıkları günlük kararların adeta raslantısal bir şekilde Türkiye'yi «**rasgele ithal ikamesi**» (17) platformuna oturttuğu şüphesiz doğru; ancak, bence buna «**ihracatı engelleme stratejisi**» demek çok daha gerçekçi olurdu (18).

Türkiye'nin doğal kaynak temeli, nüfusu, coğrafi yeri, vs. gözönüne alınınca, tek sanayileşmek stratejisinin «ithal ikamesi» olabileceği hemen görülür. Ne var ki, «ithal ikamesi» ancak bir **strateji** olunca, yani rasyonel bir şekilde planlanıp ihracatın geliştirilmesine de gerekli ağırlık verilirse uzun dönemde arzulanan sonuçları sağlar. Bu bakıma, alternatif, «**ihracatı ağırlıklı ithal ikamesi stratejisi**» (export-led growth with import-substitution industrialisation) (19) önermektedir. Bu stratejinin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz: 1. Uluslararası ihtisaslaşma **reddedilmektedir**. Türkiye'nin örneğin tarımsal sanayilerde (agro-business) ihtisaslaşması ve bunun karşılığında başta ağır sanayi olmak üzere bir dizi sanayi kesimini içeride kurmaktan vazgeçmesi düşünülemez. Tam tersine, Türkiye ekonomisi kendisi ile benzer büyüklükteki (Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere) Batı Avrupa ekonomileri ile aynı yapıyı hedef almak, yani dengeli ve iç-bağılantıları yüksek, çağdaş teknolojiyi kullanmakla yetinmeyip üreten bir sanayi kesimi planlamak zorundadır. Bu hedeften ne kısa ne de uzun dönemde hiç bir şekilde taviz verilemez (20). 2. Uluslararası piyasada **rekabet** esas alınmaktadır. İç-bağılantıları ne kadar yüksek olursa olsun, uluslararası piyasada (içeride ithalat, dışarıda diğer ülkelerin ihracatı ile) rekabet edemeyen bir sanayi kesimi kısa dönemde bile kendisini yeniden-üretmez; ekonomiye hiç katkı yapmadan önemli mik-

tarda kaynağı israf eden bir tekeller oligarşisine dönüşür. Türkiye'nin hem kısa hem de uzun dönemde ödemeler bilançosunu sanayi ürünleri ihracatı ile dengeye getirmesi zorunludur. 3. Genişleyici makro politikaların **ihracattan** kaynaklanması hedef alınmaktadır. **Salt** iç piyasanın genişlemesi ile yürütülen ve ihracatı (yani sanayinin uluslararası rekabet gücünü) ihmal eden politikalar, kısa sürede ödemeler bilançosundaki açıklara çarpmakta ve enflasyon —darboğazlar— bunalım devresine girmektedir. Uluslararası ekonominin daralmaya başladığı ya da hiç olmazsa genişlemesinin durduğu bu dönemde, ihracat ağırlıklı bir genişleyici politika zor olduğu ölçüde zorunlu olmaktadır.

Söylenenleri gene rakamların diline dökmekte yarar var. 1950-80 arasında uygulanan «ithal ikamesi»(?) ile ihracatın milli gelirdeki payı %4 civarında kalmış ve aynı dönem reel ihracat artış hızı milli gelir artış hızının epey altında seyretmiştir. Buna karşılık, reel ithalat artış hızını milli gelir artış hızı altında tutmak mümkün olamamıştır. **Sonuç**, ortadadır. İhracata-yönelik sanayileşme stratejisi, Türkiye'nin milli gelirinin %25-30'u civarında ihracat yapmasını öngörmektedir: 1982 yılı için, bunun anlamı 20 milyar dolarlık (?) ihracattır. Bu stratejide, reel ihracat artış hızının orta-uzun dönemde gelir artış hızının iki katı olması beklenir. Türkiye'nin bu boyutta bir ihracatı gerçekleştirmesine ne gerek vardır; ne de bugünkü uluslararası konjonktürde olanak. Alternatif ise, ihracat/milli gelir oranını %15-20 civarında (1982 için 10-12 milyar dolar) tutmayı, buna karşılık seküler reel ihracat artış hızını milli gelir artış hızının üstüne çıkarmayı planlamaktadır. Yani, bir yandan yaygın sanayileşmeye gidilerek, diğer yandan da her sanayinin kuruluşundan itibaren birkaç yıl içinde uluslararası piyasada rekabete girilmesi ve hiç olmazsa katma-değerinin %15-20 sini ihraç etmesi beklenecektir. Doğallıkla, bazı sektörlerin üretiminde ihracatın payı çok yüksek olabilecektir: Türkiye'nin uluslararası piyasada rekabet gücü olan sektörleri geliştirmeyi reddetmesi akıl-dışı bir tutum olurdu. Korumacılık ve döviz kuru politikalarının oluşmasında bu stratejik tercih çok önemlidir.

6. Yapısal reformlar.

Önerilen alternatif, şu ana kadar nisbeten genel ve soyut

düzeyde tanıtıldı. Ancak, özellikle profesyonel iktisatçı olmayanların bu soyut önerileri somutlaştırabilmeleri için, içerdikleri politikaların daha ayrıntılı bir şekilde açıklanması gerekiyor. Bu amaçla, önce Türkiye ekonomisinin çehresini değiştirecek bir dizi reform kısaca belirtilecek; bunlar, kısa dönem konjonktürüne değil, uzun dönem trendlerine yönelik olduklarından, yapısal sıfatına hak kazanıyorlar.

a) Ücret reformu: Kentsel kesimde gelir bölüşümünü belirleyen etkenlerin başında **asgari ücret** gelmektedir. Yapılan hesaplar, hakkaniyetli bir asgari ücretin bugünkü fiyatlarla (Aralık 1982) ayda 22.000 TL. olması gerektiğini göstermektedir (21). Ayrıca, bu düzeye çıkarıldıktan sonra asgari ücretin fiyat artışlarına **endekslenmesi** ve hiç bir şekilde enflasyonun asgari ücretle çalışan kesime yüklenmemesi **zorunludur**. Diğer ücretler, özgür sendikalar ile işverenler arasındaki pazarlıkla, yani toplu sözleşmeler ile belirlenir; toplu sözleşmelere endeksleme konulması mümkün olmalıdır. Memur maaşları da, asgari ücretin katları biçiminde yeniden düzenlenmelidir; bu yoldan onlar da **otomatik endekslenmeye** tabi olurlar.

b) Sosyal güvenlik reformu: Şu anda kentsel gelir bölüşümü açısından büyük sorunlar taşıyan bir alan sosyal güvenlik kurumlarının aldığı akıl-dışı yapıdır. Birincisi, işçi —memur-serbest çalışan— küçük üretici köylü arasındaki statü farklarını derhal ortadan kaldırılmalıdır. Emekli Sandığı, SSK ve BAĞ-KUR aynı çatı altında toplanırdan sonra, sosyal güvenlik tüm nüfus için zorunlu hale getirilmelidir. İkincisi, **işsizlik sigortasının** derhal kurulmasıdır. Milyonlarca işsiz varlığını görmemezlikten gelen, onların hızla çözülmeye başlayan geleneksel kurumlar içinde (aile bağları, vs.) başlarının çaresine bakmalarını bekleyen bir anlayış artık sürdürülemez. Üçüncüsü, sosyal güvenlik kurumlarının topladığı fonları israf etmesi durdurulmalı, emeklilik maaşları ve emeklilik ikramiyesi de enflasyona karşı endekslenmelidir.

c) Tarımsal destek reformu: Tarım kesiminde, gelir bölüşümü açısından, şu ana kadar sadece tarımsal destek fiyatları kullanılmıştır. Ekonomi politikasının bu çok önemli aracının tümüyle bölüşümsel amaçlarla kullanılması çok yanlıştır ve Türkiye'de tarım kesiminin potansiyelini gerçekleştirmesinde ö-

nemli bir engel olmuştur. Bu nedenle, bir yandan destek fiyatlarının verimlilik ve kaynak dağılımı etkilerine büyük özen göstermek, diğer yandan da tarım ürünleri iç fiyatlarının hiç bir zaman uluslararası fiyatın cari döviz kurundaki iç değerinin altına düşmemesini sağlamak zorunlu gözükmektedir. Tarım destek fiyatlarının politikacıların ve bürokraksinin tasallutundan kurtarılacak nesnel koşullara bağlanması, hem gelir bölüşümü hem de verimlilik açısından tarım kesiminin çok lehinedir.

d) Gelir vergisi reformu: Vergiyi gerektiği yerden değil, yakalayabildiğinden alan bir Maliyecilik anlayışı ile Türkiye ekonomisi gelişme-sanayileşme sürecinde artık bir adım ileri atamaz. Gelir vergisi, tarım kesiminden ve yüksek gelirlerden doğrudan toplanmayan verginin bir tür **istihdam vergisi haline** dönüşerek toplanması biçimini almıştır. Bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi, ortalama ücret gelir vergisi dışında kalacak şekilde vergi tarifelerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir: örneğin, **asgari geçim indiriminin asgari ücretin iki katı** (yani 44.000 TL) olarak tesbit edilmesi, vergi dilimlerinin de orta gelirlerin normal bir vergi ödeyecek şekilde ve enflasyona karşı endekslenmiş biçimde saptanmaları önerilmektedir. Bu şekilde, bir yandan reel ücretler ile nominal (firmaya) maliyetler arasındaki uçurum ortadan kaldırılarak sanayinin dış pazarlarda rekabet gücü artacak, diğer yandan da gelir vergisi sosyal adaletin sağlanmasında bir araç olarak kullanılabilir.

e) Arazi vergisi reformu: Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin sanayileşmesinin bu kadar çarpık olmasında tek başına en büyük katkıyı tarım kesiminin doğrudan vergiler kapsamı dışında kalması yapmıştır. Bilindiği (ve Türkiye deneyiminin de gösterdiği) gibi, milyonlarca küçük üreticinin yer aldığı bu kesimde etkin bir gelir vergisi uygulaması çok zordur. Onun yerine, tarımsal arazinin değeri üstünden ciddi bir **arazi vergisi** alınmalıdır. Tarımsal arazinin daha etkin kullanımına yol açtığı ölçüde ekonominin toplam kaynaklarını da arttıran bu tür bir vergiye karşı çıkmak için getirilen idari kaygılar gerçek dışıdır: 1983 yılında Türkiye Cumhuriyetinin böyle bir vergiyi düzenli bir şekilde toplayacak idari yapıya sahip olmadığını önermek komik olmaktadır.

f) Emlak vergisi reformu: Hem sosyal adalet hem de vergi

etkinliği açısından, kentsel kesimde, gayrimenkullerin değeri üstünden alınan ciddi bir **emlak vergisine** ihtiyaç vardır. Türkiye'de yüksek gelirlerin gelir vergisinden kaçma eğilimlerinin güçlülüğü, konutlardan alınacak emlak vergisinin lüks konutlar aleyhine **müterakki** olmasını zorunlu hale getirmektedir. Aynı mantıkla, işyerlerinde, perakende ticaret ve lüks hizmetler aleyhine mterakkilik esasını getirmek yararlıdır; gene gelir vergisinden kaçma olanağı yüksek, ticari ve hizmet gelirlerinin vergilendirilmesinin bir yolu da budur. Ülkenin tapusunu ellerinde tutanların kamu harcamalarına ellerindeki tapuların değeri ile orantılı şekilde katılmalarını beklemek son derece doğaldır.

g) Vasıtalı vergiler reformu: Türkiye'de vasıtalı vergiler hiç bir ekonomik ve sosyal mantığa sığmayan bir yapıya sahiptir: aslında, bugünkü vasıtalı vergi sistemi, 1925 de aşarın kaldırılması ile kurulmuş ve değişmeden bugüne gelmiştir. Vasıtalı vergileri düşük gelirliilerin kullandıkları sigara, iki, tekstil, vs. gibi mallarda **sıfıra** indirmek, onun yerine, bir yandan katma-değer vergisine, diğer yandan da lüks tüketim mallarına konan satış ve kullanım vergilerine kaydırmak (otomobil, video, petrol ve enerji) zorunludur. Vasıtalı vergiler, kaynak dağılımı ve tüketim kalıplarını etkilemek için çok önemli bir araçtır. Türkiye ekonomisinin iki temel darboğazının döviz ve enerji olduğu düşünülürse, gelir düzeyi ile beraber adeta geometrik olarak tüketimi artan bu iki «malın» vasıtalı vergilerin ağırlığını taşıması kaçınılmazdır. cret gelirlerinin endekslenmiş olması, söz konusu reformun gelir bölüşümünü bozma ihtimali ortadan kaldıracaktır.

h) Vergi idaresi reformu: Türkiye, uzun süredir bir vergi kaçıranlar cennetidir. Sorun, dar anlamı ile vergi kaçırmanın kamu maliyesine maliyeti açısından ele alınamaz. Suistimal, rüşvet, karaborsa, kaçakçılık gibi faaliyetlerin engellenmesinde çekilen zorluklardan önemli bir bölümü de vergi idaresinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ekonomisinin ve toplumun yaşadığı **ahlâk bunalımı** sanayileşmeyi (ve demokratikleşmeyi) durdurucu bir boyuta ulaşmıştır. Bu bakıma, başta gelir vergisi, vergi kaçakçılığına karşı çok etkin bir **seferberlik** zorunludur. Gereğinde, verginin denetimi için harcanacak fonların verginin veriminden fazla olmasına bile bakılmaksızın, ağdaş

iletişim araçlarından (bilgisayarlar) da yararlanarak, vergi kaçakları Batı ülkeler ile karşılaştırılacak düzeye indirilmelidir; bu ise, ancak vergi denetimine gerekli kaynakların ayrılması ile mümkün olabilir.

i) Bankacılık reformu: 30 yıllık «narhçı» uygulamanın rehaveti, Türkiye ekonomisinin en zayıf halkasının bankacılık kesimi olmasına yol açmıştır. Son iki yıllık piyasa ortamına geçiş denemesi ise, başarısızdır: çünkü, banka sisteminin mülkiyet yapısı, şu ya da bu şekilde sistemin piyasa şartları içinde işleyebilmesine müsait değildir. Bu nedenle, bu kesimde normal rekabet koşullarına geçişin ön-kşulu, bankaların **devletleştirilmesidir**. Türkiye ekonomisini bankaları aracılığı ile kendi aralarında paylaşmış bir kaç **âilenin** (Sabancı, Koç, Karamehmet, vs.) ve bir **«loncanın»** (İş Bankası) imtiyazlarına dokunmadan, bankacılık kesiminde gerekli düzenlemelerin yapılabileceğini düşünmek hayaldir. Ancak devletleştirmeden sonradır ki, mevcut mevduat bankalarının bir bölümünü ihtisaslaşmış bankalara dönüştürmek, bir bölümünü birleştirerek güçlü milli bankalar haline getirmek, bir bölümünü de parçalayarak yerel ve bölgesel bankalar kurmak mümkün olabilir. Bu düzenlemeler gerçekleştirilip bankacılık kesimi sıhhat kazandıktan sonra tekrar özel kesime banka kurmak hakkı verilebilir; hatta bankalardan bir kısmı geri satılabilir.

j) Sermaye piyasası reformu: Başta büyük bankalar, yerleşik çıkarlar Türkiye ekonomisinde kaynakların etkin kullanılması ve tasarrufların artması açısından çok önemi bulunan bir kurum, sermaye piyasasını engellemişlerdir. Artık, karmaşık bir sanayi yapısının mevduat bankaları ve devlet bütçesinden başka mali kurum kullanmadan yürütülmesinin olanaksız olduğu anlaşılmalıdır. Bu bakıma, **hisse senedi borsaları** hayatidir. Birincisi, özel ve kamu şirketlerinin aracı kullanmadan doğrudan tasarrufçuya başvurmalarına olanak verirler. İkincisi, aynı olanağa sahip olmayan aile şirketleri cezalandırıldığı için «halka açılma» zorunlu hale gelir, yani üretken mülkiyet yaygınlaşır. Üçüncüsü, iyi yönetilen ve başarılı firmaların borsada prim yaparak hızlı büyüme olanakları bulmaları, sermayenin etkin kullanımını yükseltir. Dördüncüsü, firmaların borsa aracılığı ile **yatay denetimi**; ticari gizlilik perdesi ardında yürütülen suistimal, kaçakçılık, vs. sorunlarını azaltır. Doğallıkla, ticaret kanununda

da gerekli değişkenlikleri yaparak, **tahvil piyasasının** canlandırılması ve ekonominin gerçeklerine uydurulması gerekmektedir.

k) Planlama reformu: Planlama, ne ekonominin gerçeği ile uzaktan yakından ilgisi olmayan planlar yazıp bunları yayınlamak, ne de teşvik adı altında sorumsuz (bazen de karanlık) imtiyazlar dağıtmaktır. Kuruluşundaki bürokratik-korporatist özlemler bir yana, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye ekonomisinin 1980 bunalımına gelmesindeki en önemli amillerden biridir. Üstelik, bugün, ekonomideki tüm fonksiyonlarını yitirmiş, kemikleşmiş bir bürokratik parazite dönüşmüştür. DPT'nin derhal **lağvedilmesi** ve yerine Türkiye ekonomisinin yönetim ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir **planlama örgütünün** kurulması zorunludur. Devletin ekonomi açısından hayati olan faaliyetlerinin koordine edilmesi, ekonominin bir bütün olarak (ve kamu maliyesinden **başka** bir şey olduğu unutulmadan) izlenmesi, kısa ve uzun dönemli hedefler arasındaki tutarlılığın sağlanması, makro politikalardan mal **bazında** fizik planlamaya kadar giden çok-aşamalı bir plancılık uygulamasının geliştirilmesi, ancak yetki-sorumluluk bağlantısının gerçekçi biçimde kurulduğu bir **merkezi otoritenin** bugünkü federatif nitelikteki **«örgütlenmiş sorumsuzluk»** yapısını kırması ile mümkündür.

1) Bürokrasi-mevzuat reformu: Tersini isbat edemedikçe vatandaşın suçlu olduğu anlayışı üstüne inşa edilmiş, bugünkü bürokrasi ve mevzuat ve beraberinde gelen aşırı-merkeziyetçilik ile 50 milyonluk bir Türkiye'nin büyük girişim potansiyelini seferber etmeye olanak yoktur. Üstelik, herşeyi **önceden** denetlemeye kararlı bu «yasakçı» yaklaşım, aslında kurallara uyanları cezalandırıp, kuralları çiğneyenleri mükafâtlandırmayı gelenek haline getirmiştir. Örneğin, bir şirket, bir yerleşim birimi ya da turizm tesisi kurmak için Milli Savunma'dan Orman Bakanlığına, hiç olmazsa 10 defa Ankara'ya giderek yüzlerce imza gerekmektedir. Buna karşılık, ülkedeki binaların yarısından fazlası kanunsuzdur; işyerlerinde sıhhat koşulları denetlenmemektedir; rüşvet ve torpilin açmadığı kapı neredeyse kalmamıştır; vs., vs. Ekonomik mevzuat derhal sadeleştirilmeli, sonradan denetimsiz ön-izin yerine, ciddi denetime tabi **beyan sistemi** getirilmelidir. Az ve basit fakat kesinlikle uygulanan bir kurallar kümesi, hızlı ve dengeli sanayileşmenin önkoşuludur. Bu

şekilde, kendi koyduğu engellerin yarattığı rantları paylaşma kavgasına girerek toplumdan kopmuş, hiç bir üretken fonksiyonu kalmamış bürokrasinin de tekrar Türkiye'nin gelişmesine katkıda bulunması sağlanacaktır.

m) Korumacılık reformu: Gelişme düzeyi ne olursa olsun, her ekonomi için, içerideki sanayi üretiminin dış rekabetten korunup korunmayacağı ve eğer korunacaksa hangi araçlarla korunması gerektiği en önemli sorunlardan biridir. Sorunun, ülke sanayisini dış pazarlarda koruma biçiminde bir simetrik boyutu da vardır. Ülkeler, ithalat yasakları, gümrük duvarları ve döviz kuru politikası arasında bu işlevi dağıtırlar; en etkin yolun üçüncüsü, en zararlısının ilki olduğu bilindiği halde, konjonktüre göre her üçünü de kullanırlar. Türkiye'nin ilginçliği, 1950 den bu yana, ilki dışındaki koruma araçlarını reddederek korumacılığı sanayileşmeye engel haline getirebilmiş olmasıdır. Başlangıçta haklı nedenlere dayansa bile, koşullardaki değişmeyi görmeyip bilahare yanlışta gereksiz yere (ve uzun süre) ısrar edilmesi, Türkiye ekonomisini bugün radikal çözümlere gitmek zorunda bırakmaktadır (22). Bu durumda, tüm ithal yasakları derhal kaldırılmalı, yerine **gümrük vergisi ile korumaya** geçilmelidir. Başlangıçta, etkin sektörleri cezalandırıp etkin olmayan sektörleri mükâfatlandırarak bir uygulamaya girmemek için, ithal edilen **bütün mal ve hizmetlerden tek oranlı** fakat yüksek bir gümrük vergisi alınabilir (örneğin %40). Bilahare, ekonominin ihtiyaçlarına göre, ortalama efektif koruma oranı düşürülmeden mal bazında gümrük vergisi farklılaştırılabilir.

n) Kambiyo reformu: Aşırı-değerli döviz kurları, ithalat yasakları ve yüksek enflasyonda «narhçı bankacılık» uygulaması ile birleşince, dış para akımlarını da bürokratik denetim altına almak zorunluluğu doğar. Ekonomi basit, döviz kazançları birkaç geleneksel malın ihracatı ile sınırlı ise, bu denetimin olumsuz etkileri pek görülmez; ekonomi karmaşılaşmış dış dünya ile ekonomik ilişkiler yoğunlaşınca olayın boyutu değişir. Doğallıkla, **aşırı-değerli döviz kurunda** ısrar edildiği sürece, ithalat yasakları ile beraber sert bir kambiyo kontrolünü de sürdürmek gerekir. Demek ki, Türkiye'de ciddi bir kambiyo reformunun ön-koşulu, döviz kurunu belirleme yetkisininin, bu yetkiyi şimdiye kadar çok yanlış ve kötü kullandığı kesinlikle belirlenmiş olan Merkez Bankası - Maliye Bakanlığı ikilisinden

alınmasıdır. Geçmiş hataların telafi edilmesi için, kısa dönemde Türk Lirasının **dalgalanmaya** bırakılması en emin çözümdür; piyasa, denge kurunu bulduktan sonra, planlama örgütü gerekli gördüğü destek ve müdahaleleri piyasa mekanizması içinde kalarak gerçekleştirmeye başlar. Denge döviz kuru, Türk parasını koruma adı altında yürütülen komediye de son vermeyi mümkün kılacaktır. Önce, mali fon akımlarını libere eden kısmi bir **konvertibiliteye** gidilir; zaman içinde tam konvertibiliteye geçilir.

o) Teşvik reformu: Başlangıçta, özel sektörü ekonomi açısından faydası yüksek, fakat normal kârlılığı düşük kesim ve yörelere yatırım yapmaya teşvik etmek üzere getirilen kolaylıklar, aynen ithalat yasaklarında olduğu gibi, büyük bir hızla her yerde her şeyin teşvik edildiği garip bir sisteme dönüşmüştür. Giderek, tüm ekonomik rasyoneli kaybolan bu sistem, bir **imtiyaz** dağıtma müessesesi halini almıştır. Örneğin, gümrük indirimleri, içeride yatırım malları sanayinin gelişmesi karşısında çok büyük bir engeldir: fiilen, yatırım malları sanayiinde sıfır koruma demektir. Aynı şekilde, faiz iadesi, sermaye-yoğun teknolojilerin ve kesimlerin tercih edilmesine yeşil ışık yakmaktadır: Türk ekonomisinin bu kadar büyük bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya olmasına o zaman şaşmamak gerekir. Demek ki, gümrük indirimi ve faiz iadesi biçimindeki teşvikler derhal kaldırılmalıdır. Ayrıca, halka kapalı aile şirketlerinin (Holdinglerinin) teşviklerden yararlanabilmesine çok ciddi kısıtlamalar getirilmelidir. Teşvikler, küçük ve orta sanayiye, özellikle **istihdam** yaratma ve **bölgesel gelişme** sağlama kriterlerine göre verilmelidir.

p) KİT reformu: Türkiye ekonomisinin önümüzdeki dönemde en büyük gücü, bütün kötü yönetimine ve yanlış yatırımlarına rağmen, devlet mülkiyetindeki işletmelerdir. Demir-çelik, petrol, enerji, madencilik, çimento, gıda ve içki, vs. gibi anahtar kesimlerdeki kesin hakimiyetleri, hızlı bir sanayileşme sürecinde bunların rolünün hayati olduğunu kanıtlamak için yeterlidir. Türkiye'de sanayileşmenin geleceğinin KİT lerin geleceği ile özdeş olduğunu söylemek bir abartma sayılamaz: KİT ler, bir dizi köklü reform aracılığı ile etkin işleyen çağdaş üretim birimleri haline dönüştürülmedikçe, sanayileşmede ciddi bir atılım yapma olanağı yoktur. Birincisi, piyasada satılan mal ve hiz-

met üreten kamu mülkiyetindeki işletmelerin bugünkü dağılık örgütlenme yapısı derhal **merkezileştirilmelidir**: çok sayıda Bakanlığa bağlı, çok farklı statülerdeki kuruluşların aynı çatı altında toplanması zorunludur (İtalyan İRI örneği). İkincisi, tüm kamu kuruluşlarının elinden **resmi tekel** olanaklarının alınması ve bunların piyasa içinde çalışan firmalar haline dönüştürülmeleridir. Tekel, özel de olsa, devletin de olsa, ekonomik açıdan zararlı bir kurumdur. Üçüncüsü, düzgün bir yönetim için gerekli olan **müşevvik ve örgütlenme** sisteminin geliştirilmesidir. Kamu kesimi yöneticilerinin özel kesim yöneticileri kadar maaş almaları, onlara benzer yetkilerle donatılmaları ve işletmede sürekliliği sağlayacak güvenceleri olması kaçınılmazdır. Dördüncüsü, KİT ürünlerinin **fiyatlarına** müdahalenin kaldırılması ve KİT lerle Merkez Bankası arasındaki organik bağın kopartılmasıdır. Hükümet, bir malı ya da kesimi çeşitli nedenlerle sübvansiyonlarla desteklemek istiyorsa, bunu bütçeden ayırdığı doğrudan ödeneklerle yapmalı, kamu teşebbüslerini kendi kendini finanse eden kuruluşlar olmaktan çıkartan ve bu yoldan örgütün disiplinini ve iç etkinliğini bozan yöntemlere başvuramamalıdır. Bütün bu reformların gerçekleşmesinde, İtalya, Fransa, Avusturya gibi Batı Avrupa ülkelerindeki uygulamalardan yararlanmak, oralarda yapılan hataları tekrarlamamak mümkündür.

r) Piyasa reformu: Türkiye ekonomisinin aşırı tekelleşmiş bir yapıya sahip olması, hem ekonomik etkinliği arttırmak hem de **tüketiciyi korumak** için, piyasada rekabet koşullarını sağlayacak şekilde devlet müdahalesini gerektirmektedir. Bu amaçla, **tekellilikle mücadele** mevzuatı derhal çağdaş bir düzeye getirilmeli, hiç bir resmi ya da fiili tekelin oluşmasına olanak vermeyecek şekilde kamu denetimi sağlanmalıdır. Türkiye’de, kamuoyu, büyük firma ile tekel ve oligopolü karıştırmaktadır. Sanayileşme sürecinde firmaların büyümeleri, özellikle uluslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri için zorunludur. Ancak, firmaların büyümesi, dikkatli bir düzenleme aracılığı ile, tekelliliğe imkân vermeden sağlanabilir. Aynı şekilde, tüketicinin haklarının korunması da, gerekli hukuki tedbirlerin alınması ile mümkündür. Türkiye deneyimi, iç piyasada tekel rantlarının rehavetine alışmış, tüketici karşısında gücünü kalitesiz mal üreterek kanıtlamış firmalarla ihracat yapmanın olanaksız olduğunu da göstermiştir.

Yukarıdaki reform programını uzatmak mümkün; daha önce de söylendiği gibi, amaç, alternatif büyüme stratejisinin içerdiği ekonomik yapıyı biraz somutlaştırmaktı. Sanıyorum ki, bunlar, okuyucuya yeterince örnek veriyorlar.

7. Enflasyon ve istikrar.

Yapısal reformların önemli bir bölümü çok kısa bir zaman aralığı içinde devreye sokulabilir; bazılarının nihai biçimlerini alarak oturmaları ise (KİT, vergi idaresi, piyasa, mevzuat-bürokrasi gibi) uzunca bir süre gerektirebilir (6 ay ile 1 yıl arası). Ancak, reform programının uygulanmasında ne kadar hızlı davranılırsa davranılsın, bunlar etkilerini belirli bir gecikme ile ekonomide hissettirecek tedbirlerdir. Bu nedenle, reformların olumlu sonuçlarının alınmasına kadar geçen sürede, uygulanacak makro politikalar hayati bir önem kazanır. Alternatif, yukarıdaki yapısal çözümlerine paralel olarak, bir **konjonktür politikası** da önermek zorundadır. Daha önce, alternatifin hedefleri arasına fiyat istikrarını koymadığımızı belirtmiştik; şimdi bu ifadeyi açarak, bir yapısal dönüşüm sürecinde uygulanabilecek makro politikanın özellikleri üstünde durmak istiyoruz.

Sadece Türkiye’de değil, yapısalci-popülist politikaların uzunca bir süre uygulandığı bütün azgelişmiş ülkelerde, bunalım, efektif talebin geometrik bir şekilde artması ile beraber ödemeler bilançosundan başlayan **arz darboğazlarının** ekonomiye yaygınlaşması ve talep enflasyonunun normal bir ekonominin işleyişini engelleyecek boyutlara ulaşması ile noktalanıyor. Yüksek yatırım düzeyi, kısa dönemde enflasyon aracılığı ile cebri tasarrufları arttırırsa bile, orta-dönemde enflasyonun iradi tasarrufları düşürmesi (ya da ekonomi açısından üretken olmayan alanlara —altın, döviz, gayrimenkul, vs.— kaydırması) sonucunda toplam tasarrufta önemli bir düşüşe yol açarak ekonominin önce makro, hemen ardından da mikro dengelerini bozuyor (23). Yatırım artı tüketimden oluşan toplam **reel** talebin ekonominin döviz dahil toplam **reel** üretim kapasitesinin üstünde seyretmesi olanaksız olduğuna göre, karışımıza **istikrar programları** geliyor.

Geleneksel iktisat teorisi çerçevesinde, özellikle mali kuruluşların (Merkez Bankaları ve Uluslararası Merkez Bankası

niteliğindeki IMF) bu duruma getirdikleri çözüm nisbeten basit: yatırım ve/veya tüketim harcamalarının kısılması yolu ile toplam talebin toplam arz düzeyine indirilmesi dengeyi sağlayacak. Önerilen araçlar da bu amaca yönelecek şekilde: toplam talep üstünde daraltıcı etkisi olduğu için devalüasyon ve kamu kesimi finansman açığının (= para arzı artışı) kapatılması isteniyor. Bu şekilde, nominal talep sabitken, reel talep yani reel yatırım ve tüketim harcamaları hızla düşüyor. Ekonominin daraltıcı politikalarla, yani büyümeden vazgeçerek (ve genellikle düşük gelirliilerin tüketimlerini kısıarak) denge araması, geleneksel öğreti için tek sağlıklı yöntem. Teorinin arkasında yatan Keynes-öncesi tam istihdam kavramı (Say kanunu) zaten efektif talep düzeyine, konjonktürel nedenlerle devlet müdahalesini reddediyor; devalüasyon sayesinde değişen nisbi fiyatların makro dengenin tutturulması için yeterli olduğu düşüncesi hakim. Talepteki ani daralmanın yarattığı işsizlik ve bunalım, istikrarlı bir ekonomiye geçmek için mutlaka ödenmesi gereken bir bedel olarak görülüyor.

Karşı ucta, makro dengesizliğe yol açan reel yatırım ve tüketim düzeyinin ekonominin büyüme ve gelir bölüşümü hedefleri açısından zorunlu olduğunu, bu nedenle çözümün talebi kısımakta değil, reel arzı arttırmakta yattığını öne süren popülist (Sol Keynesci) yaklaşım var (24). Bunlar, devalüasyon ve kamu kesimi finansman açığının kapatılması önerilerine, toplam talebi daraltacağı gözleminden hareketle karşı çıkıyorlar ve dengesizliğin yüksek yatırım düzeyinin reel üretimi arttırması ile kaybolacağını hatırlatarak, istikrar için, reel üretim artışı gerçekleşinceye kadar geçecek sürede **dış kaynakların** seferber edilmesi gerektiğini (dış yardım ve dış borç) vurguluyorlar. Bu şekilde, toplam taleple toplam arz arasındaki dengesizlik toplam talep kısılmadan toplam arzda sağlanan artışlarla gideriliyor. Profesyonel iktisatçılardan çok politikacılar nezdinde popüler olan bu görüşün iki önemli sorunu var. Birincisi, nisbi fiyatların önemini tümüyle yadsıması; buna daha önce değindik. İkincisi ise, talep edilen dış kaynakların **ge/memesi** halinde ekonomide neler olacağını, yani neler yapılması gerektiğini söylememesi; hem nisbi fiyat değişimleri hem de daraltıcı politikalar reddedilirken arz da artmayınca, dengesizlik ve bunalım) sadece daha ciddileşiyor.

Dikkat edilirse, farklılık döviz kuru ve kamu kesimi finansman açığının kullanım biçimlerinde yoğunlaşmakta; dış açık ve enflasyon hızında noktalanmaktadır. Geleneksel (monetarist) teori, her iki aracın toplam talebi daraltmak için kullanılmasını öneriyor; sonuçta hem dış açık azalıyor hem de enflasyon hızı (hem de büyüme). Popülist düşünce, her iki aracı toplam talebi daraltacağı kaygusuyla reddediyor; sonuçta ya dış açık artıyor ya da enflasyon. İşte, alternatif, gerek araçlar gerek sonuçlar itibariyle yukarıdakilerden farklı bir çözüm önermektedir. İlk bakışta tutarsız gibi gelebilecek bu öneriyi özenle açıklamak zorundayız.

Bence, alternatifle yukarıdaki iki istikrar politikası arasındaki en önemli fark, **enflasyon** olgusuna yaklaşım biçimi. İlki, fiyat istikrarını, yani enflasyonla mücadeleyi, bir numaralı hedef olarak alıyor ve büyümeden tamamen vazgeçmek pahasına da olsa enflasyonu **kısa sürede** talebi **kısararak** donduruyor. İkincisi de enflasyona çok karşı; fakat, dış kaynak bulamadığı zaman talep baskısı ile fiyat **artış** hızının patlaması karşısında ya çaresiz ya da ekonomi-dışı çareler (Milli Korunma Kanunu gibi polisiye tedbirler) aramak zorunda kalıyor. Alternatif, açıkça, kısa dönemde **enflasyondan yana**. Yılların çarpık gelişmesi sonucunda ekonomide **nisbi** fiyatların alt üst olduğunu, bu nedenle nisbi fiyat çarpıklıklarını giderecek bir **maliyet enflasyonu** olmaksızın ekonominin dengeye gelemeyeceğini öneriyor. Enflasyonun gelir bölüşümünü bozucu etkileri, başta ücret ve maaşlar olmak üzere, yaygın endeksleme ile giderildikten sonra, kaynak dağılımının rasyonelleşmesi için enflasyona ihtiyaç var. Önemli olan, enflasyonun niteliği: arz darboğazlarından kaynaklanan (planlanmamış) bir talep enflasyonu yerine, fiyat yapısının rasyonelleşmesinden kaynaklanan (planlanmış) bir maliyet enflasyonu. Bunun anlamı ise, alternatifin enflasyonla mücadeleyi uzun döneme alması: devamlılığı olan bir fiyat istikrarının bir tek emin yolu var: hızlı büyüme. Bu özgül anlama, alternatif, popülist düşünce ile aynı zemini paylaşıyor: enflasyonu önlemek için toplam arzın hızlı artışı gerekli, talebin kısılması değil.

Nitekim, Türkiye'nin yaşadığı enflasyonist baskının kökeninde konjonktürel nedenler bulamıyoruz; Türkiye'de enflasyon **yapısal** bir olgu. Ekonominin olağan koşullarda ürettiği tasar-

ruf, politik ve sosyal olarak gerekli olan büyüme hızı için yetersiz kalınca, politik iktidarlar kamu kesimi finansman açığını büyütürük yüksek bir yatırım düzeyini tutturmaya çalışıyorlar. Mevcut yapıda, dış kaynak veri iken, fiyat istikrarı ile düşük büyüme hızı eşanlamalı. Alternatif strateji, bizzat bu kaynak yetersizliğine bir dizi yapısal reform aracılığı ile saldırdığına göre, zaten uzun dönemde yapısal enflasyon baskısını ortadan kaldırarak mekanizmaları devreye sokuyor. Bu koşullarda, kısa dönemde fiyat istikrarının bir hedef olarak alınması, söz konusu yapısal dönüşümleri de tehlikeye atabilir.

Enflasyonun, gelir bölüşümü ile ilgili tedbirler alındıktan sonra bir yapısal dönüşüm aracı şeklinde planlanıp kullanılması, döviz kuru üstüne her iki istikrar programının koyduğu gereksiz tahdidi ortadan kaldırıyor. Yani, devalüasyonlara, ne karşı çıkmak, ne de toplam talebi daraltıcı etkiler beklemek gerekiyor. Devalüasyonla gelir bölüşümü ve reel efektif talep arasındaki bağ kopartılınca, döviz kurunu salt nisbi fiyat etkileri açısından devreye sokmak, toplam talebi kısacak yerde yapısını (bileşimini) değiştirmek için hayati bir araç haline getirmek mümkün oluyor. Alternatifin, hiç çekinmeden döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasını talep edebilmesinin kökeninde bu olgu var. Bu noktada, Türkiye'nin özgül bir durumunu da belirtmeliyiz: düşük gelirliilerin tüketim kalıplarında «döviz-yoğun» mal ve hizmetlerin çok düşük bir yer tutması, toplam talebin bileşimindeki değişimin büyük ölçüde yüksek gelir sahipleri tarafından ödenmesi, yani gerekli tedbirler alındığı takdirde Türkiye'de devalüasyonun gelir bölüşümünü **düzeltilici** bir etki yapmasını mümkün kılıyor (25).

Bu koşullarda, 30 yıldır Türkiye'de iktisat politikası sorumlularının en büyük açmazı diyebileceğimiz bir sorun da ortadan kalkıyor. Şöyle ki, hem belirli bir yatırım düzeyinin (büyüme hızının) hem de belirli bir döviz kurunun eşanlı olarak hedef alınması, bütün makro denge yükünün ödemeler bilançosu açığında (dış kaynak) yoğunlaşması demektir. Bugün de, ödemeler bilançosu, döviz kuru yerine yatırımların kısılması ile dengelenmeye bırakılmış bir döviz kuruna verince, kamu kesimi kuru sabit olunca, olduğu gibi dış ticaret dengesine yansıyor. Halbuki, alternatif, ödemeler dengesinin sağlanmasını görevini gelenmeye çalışılıyor. Yani, kamu kesimi finansman açığı, döviz

finansman açığını da tümüyle **iç ekonominin** konjonktür ihtiyaçlarına göre kullanmak olanağına kavuşuyor. Alternatif stratejide, kısa dönemde **genişleyici** politikalar uygulanmasının (**yüksek yatırım düzeyinin** tutturulmasının) hiç bir mahzuru yok. Tam tersine, genişleyici politikaların içerdiği yüksek yatırım düzeyi, amaçlanan yapısal dönüşümün gerçekleşmesini kolaylaştırıyor: ekonomi, ilk günden itibaren istikrarı hızlı büyümede arayan yeni bir dengeye kavuşuyor. Geçtiğimiz yılların deneyimleri, ekonomide büyümeyi durduran bir istikrar arayışının çok kısa sürede kendi yarattığı sorunlar içinde boğularak uzun dönemde önemli bir istikrarsızlık nedeni haline dönüştüğünü yeterince kanıtladı sanıyorum.

8. Konjonktür politikaları.

Yapısal reformların genişleyici makro politikalarla desteklendiği bir **geçiş dönemi** için olağan-dışı araçlar kullanılması kaçınılmazdır. Doğallıkla, bunlar, ekonomiye alışılanın çok üstünde (ve alışıldandan çok farklı biçimde) **devlet müdahalesini** gerektirirler. Ancak, yapısal dönüşümler gerçekleşerek ekonomi yüksek bir tasarruf-yatırım düzeyinde yeni dengesini buldukça, söz konusu araçların kullanımı da tedricen terkedilir. İktisat yazınında **«bunalım yönetimi»** (crisis management) şeklinde nitelenen bu istisnai tedbirlere başvurmada kısa sürede bunalımdan çıkmak mümkün değildir. Aşağıda, yapısal reformlarla eşanlı olarak devreye sokulması zorunlu görülen bir dizi tedbir, alternatifin içerdiği kısa dönem konjonktür politikalarının somuta tercümesine örnek olarak açıklanmaktadır.

a) Zorun'u tasarruf hesabı: Yapısal reformlar sonucunda gelir bölüşümünde düzelmelerin iradi tasarruflarda bir düşüşe yol açması olasılığı çok yüksektir. Buna karşı, ortalama tasarruf eğiliminin yükselmesi gereği belirtilmişti. Ancak, geçiş döneminde, tasarruf eğiliminde **kendiliğinden** bir yükseliş beklemek aşırı iyimserliktir. Bu nedenle, devletin, **özel** tasarrufları arttıracak **zorunluluk** unsurunu sağlaması gerekir. Türkiye'de, tasarrufları arttıracak benzer bir yöntem 1960 da Kemal Kurdaş tarafından «tasarruf bonoları» biçiminde denenmiş, fakat fiilen bu tasarrufları doğrudan kamuya aktaran (cebri tasarruf) yöntem tercih edildiği için başarısızlıkla sonuçlanmıştır (26). Burada önerilen, tüm gelirlerden aynı oranda kesilerek (örneğin

%10; stopajı da %5) tasarruf sahibinin göstereceği bir bankaya yatırılacak **zorunlu tasarruf hesabıdır**. Bu hesaplar, enflasyona göre tam endeksenerek, tasarruf sahiplerinin mutlak biçimde korunması sağlanır; ayrıca, Türk ekonomisi için normal kabul edilecek bir faiz (örneğin %10) ödenir. Geçiş döneminin iyice kapsanması açısından, zorunlu tasarruf hesaplarının 4-5 yıllık vadeli olmaları yararlıdır. «Nama muharrer» bu hesapların devredilmesi olanaksız olduğuna göre, tasarruf bonoları gibi «Kastelliler» yaratmazlar; fonların doğrudan kamuya aktarılınmaması, Maliye'nin bunları bir vergi gibi görüp israf etmesini engeller; hem tasarrufun mülkiyetinin hem de faizin tasarrufçuya ait olması ve enflasyona karşı korunması, ödeyenlerin tepkisini azaltır. Aslında bu tedbir, ekonominin normal işleyişine dokunmadan sadece vatandaşların zaman tercihlerini değiştirerek tasarrufları arttırması bakımından, akılcı devlet müdahalesinden ne kastedildiğine de çok iyi bir örnektir. Söz konusu fonlar, hızlı mevduat artışı sayesinde bankacılık sisteminin maliyetlerinin düşmesine de katkıda bulunurlar. Açıktır ki, bu fonların bir bölümünü devlet banka sisteminden borçlanarak kullanılabilir. Bu şekilde, ücret ve tarım kesimi gelirlerinin yükselmesine rağmen, ekonomide hızlı büyümeyi kısa sürede sıhhatli bir yapıda finanse edecek kaynakların bir bölümü oluşacaktır.

b) Endekslenmiş devlet tahviller: Hem özel tasarruf eğiliminin yükseltilmesi ve tasarrufların altın, gayrimenkul ve döviz yerine üretken alanlara kaydırılması, hem de konvertibiliteye geçişte sermaye kaçışının önlenmesi açısından, devletin dövize, altına ve enflasyona endekslenmiş tahviller çıkartması gerekmektedir. Bu şekilde, bir yandan Türk vatandaşları döviz ve altın talep etmeden bu iki mal üstünde spekülasyon yapabilirler; öte yandan da devlet, geçiş döneminde vergi gelirleri yeni yapısal düzeyini buluncaya kadar önemli bir finansman kaynağı bulmuş olur. Doğallıkla, banka sistemine de aynı koşullarla mevduat kabul etme, özel şirketlere benzer tahviller çıkartma yetkisi verilmelidir. Bu yoldan, mevcut altın stoğunun büyükçe bir bölümünün üretken tasarruf haline dönüştürülmesi sağlandığı gibi, yurt dışındaki tasarrufların da (işçiler, daha önce kaçmış sermaye, vs.) iç ekonomide kullanılması mümkün olur. Dikkat edilirse, altın ve dövizin bu yoldan ekonomiye sokulması, geçiş döneminde korumacılık ve kambiyo reformlarının sebep

olabileceği dış kaynak ihtiyacının da uluslararası kuruluşlara **başvurmadan** (kapı kapı dolanıp dilenmeden) temin edilmesi anlamına gelir. Bu ise, IMF nin para arzı denetiminden kurtularak, ekonominin ihtiyacı olan genişleyici politikaları rahatça uygulayabilmek yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. Ayrıca, Türk Maliyesinin tasarruflu cezalandıran borçlanma anlayışından vazgeçmesi, devletin halktan borçlanarak elde ettiği fonları daha dikkatli, yani daha üretken biçimde kullanmasına yol açacaktır. Altına endeksli tahvillerde düşük (% 3-4), döviz endeksli tahvillerde her dövizin kendi ülkesinde elde ettiğinden biraz daha yüksek (%1 ya da %1.5), enflasyona endeksli tahvillerde ise zorunlu tasarruf hesabına ödenen (%10) faizin verilmesi önerilebilir.

c) Yatırım hamlesi: Geçiş döneminin başında, özel kesimin yatırımlarında ani bir artış beklemek yanlıştır. Hatalı istikrar politikalarının bunalıttığı özel firmalar, ancak ekonomide genişleyici politikaların etkilerini göstermesinden sonra yatırım taleplerini yükselteceklerdir. Bu koşullarda, genişleyici politikalara geçmek için **devletin** büyük bir yatırım hamlesini başlatması zorunludur. Türkiye’de, 1970 li yıllarda başlatılmış fakat daha sonraki bunalım nedeniyle yarıda kalmış çok sayıda kamu projesinin varlığı, önemli bir avantajdır. Bu projelerin hızla devreye sokulması, sadece ekonomiyi canlandırmak için gerekli talep enjeksiyonunu sağlamakla kalmayacak, daha önce harcanmış ve yatırım yarıda kaldığı için atıl duran kaynakların da kullanılmasına olanak verecektir. Ayrıca, Türk sanayinin az çok yarısını oluşturan devlet kesiminin reorganize edilmesi ve rasyonelleştirilmesi, ancak büyük miktarda yatırım yaparak mümkündür. Bu şekilde, bir taşla birkaç kuş vurmak, yani bir yandan ekonomi canlanırken, diğer yandan da kamu kesiminde gerekli reformların önkoşulu olan yatırımlar sağlanmış olur. Kabaca, başta enerji kesimi olmak üzere, kamunun üretken yatırımlarının derhal bugünkü düzeyin iki katına çıkartılması mümkün gözükmektedir. Buna ek olarak, başta ulaşım ve haberleşme temel iktisadi altyapı yatırımları da %50’ye varan oranda yükseltilebilir. Bunun bir anlamı da, kamu kesimi finansman açığının geçiş dönemi başlarında %5 civarına yükseltilmesi, yani önemli miktarda açık finansmana (para basmaya) gidilmesidir. Ancak, bütün bu fonların kamu kuruluşlarına hakiki maliyetleri üstünde (yani endeks-

lenerek) verilmesine çok dikkat edilmelidir: aksi halde, önemli miktarda kaynak israfı eskiden olduğu gibi süregelir.

d) İstihdam projeleri: Ekonominin istihdam üretmeyen yapısı son dönemin daraltıcı konjonktürü ile birleşince, Türkiye ekonomisinin müzmin hastalığı olan yapısal işsizliğe bir de önemli boyutlara varan konjonktürel işsizlik eklenmiştir. İşsizliğin, sadece yatırımların canlanması ile **kendi iğinden** ortadan kaybolacağını beklemek mümkün değildir. İstihdamı arttırıcı etkisi olan yapısal reformlar ise, ancak belirli bir gecikme ile emek piyasasına yansır. Bu koşullarda, devletin, esas amacı işsizlik sorununu çözmek olan bir dizi olağan-üstü tedbiri devreye sokması kaçınılmazdır. Türkiye ekonomisinin özellikleri, döviz muhtevası düşük fakat istihdam etkisi yüksek bir tek sektörün varolduğunu göstermektedir: **inşaat**. Bu ise, kamu yatırımlarını ülkeyi bir büyük inşaat şantiyesi haline getirecek şekilde yeniden düzenlemeyi gerektirmektedir. Kanalizasyon, su, hastane, okul, mahkeme, vs. altyapı inşaatları derhal iki katına çıkartılmalıdır. Bunlar, kısa dönemde sağladıkları yüksek istihdam olanaklarına ek olarak, düşük gelirli vatandaşlara hizmet götüren yani onların reel tüketim düzeylerini yükselten harcamalardır. Ancak, daha da önemlisi, düşük gelirli kire kiraya verilmek üzere, büyük bir kentsel konut programının devreye sokulmasıdır. Bugün büyük kentlerde konut sorunu ancak **acil** çözümlerle **başedilecek** düzeye varmıştır. Devletin, belediyeler aracılığı ile, **hiç olmazsa** 500 bin konutun inşaatına çok kısa sürede **başlayacak** şekilde arsa üretimine gitmesi mümkün ve zorunlu gözükmektedir. Bu şekilde olanakları zorlayan bir inşaat programı ile bir yıl içinde takriben 1 milyon kişiye yeni iş sahası açılacaktır. Doğallıkla, ekonomi yeni dengelerine oturup reformlar etkilerini göstermeye başladıkça, konut programı da konjonktürel bağlantısını kopartır ve sosyal adalet gereklerine uygun bir düzeye iner.

Şüphesiz, yukarıdaki öneriler konjonktürel araçları bitirmez. Örneğin ihracata olağan-dışı teşvikler verilmesi geçiş dönemi için gerekebilir; aynı şekilde, döviz kaynaklarının kullanılmasında kısa bir süre için «döviz planlamasına» gidilebilir; lüks kabul edilebilecek tüketim harcamalarına geçici «bunalım vergileri» konulabilir, vs. Daha önce de belirtildiği gibi, yukarıdaki öne-

riler, sadece «bunalım yönetiminde» nasıl bir yaklaşımın gerektiğini somutlaştırmak için sunuldu.

9. Sonuç olarak.

Yazıma, «Alternatif Büyüme Stratejisinin» Türkiye’de daha önce (ve bugün) uygulanan iktisat politikaları ile köklü bir kopuşu temsil ettiğini söyleyerek başladım. Türkiye ekonomisinin 60 yıllık **liberal-devletçi zıtlığını** aşması, hepimizin ekonomiyeye bakış açımızda büyük değişimleri göze almamız demek. Biliyorum, yılların birikimi ile yer etmiş düşünce kalıplarını terketmek o kadar kolay değil; gereğinde yakın bir geçmişe kadar doğru diye savunduklarımızın şimdi tersini söyleyebilmek önemli bir kişisel fedakârlık. Gene de, bunu denemek zorundayız. Türkiye’nin kökleşmiş (ve köhneleşmiş) bu yapıyı kırıp çağdaş bir Batı Avrupa ekonomisi olma yolunda hayati bir adım atabilmesi, herşeyden önce, ister profesyonel olalım ister amatör, iktisatla ilgilenen bizlerin kafalarımızın içini büyük bir reforma tabi tutmasını gerektiriyor. Bu özgül anlama, alternatifi bu şekilde sunuluşunun esas amacı, ekonominin kendinden çok ekonomik **kamuoyunu** oluşturan (ve **fiili** iktisat politikası sorumluluğunu taşımayan) çevreler. Çünkü, iktisat politikasını yönetenlerin yaptıkları **inanılmaz** hatalara rağmen kolayca aklanabilmesinin sorumluluğunu bu kamuoyu taşıyor. Artık, hepimizin kendisine göre uydurduğu bir efsanevi geçmişin (bir **sahte altın çağı**n) özlemi ile avunmaktan vazgeçelim: ister 1930 ların tek parti devletçiliği, ister 1950 lerin popülist liberalizmi, ister 1960 ların zoraki plancılığı, iç ve dış ekonomik-politik konjunktürlerin ve Türkiye ekonomisi ve toplumunun yapısının tümüyle göz ardı edilmesi ile üretilen bu efsanelerin, 1980 ler Türkiye’sinin ihtiyaçları ile uzaktan yakından hiç bir ilişki yok. Olsa olsa, 1980 ler Türkiye ekonomisi için **gerçekçi tercihleri kapsayan bir platformun** yeşermesini engelliyorlar, o kadar.

Nihayet, Türkiye ekonomisinin ihtiyaç duyduğu köklü reformların gerçekleşmesi için akılcı bir program ve sağduyulu bir kamuoyunun sadece **gerekli koşulları** oluşturduğunu, **yeterli koşulların** ise başka yerde aranması gerektiğini hatırlatmak istiyorum. Köklü ekonomik reformlar ancak **güçlü** iktidarlar yapar. İktidarlar ise, demokrasi içinde toplumun **özgür iradesini** temsil ettikleri ölçüde güçlüdürler. Reformlar, demokrasi ve

milli irade arasında geçmişte kurulan hatalı denklemlerin maliyetlerini bugün daha iyi görebilmemiz gerekir. Bir köklü reform programı için gerekli politik iktidarın **tek kaynağının** ancak ve ancak özgür seçimlerle belirlenen milli irade olabileceği hepimizin nezdinde berraklık kazanırsa, toplumun önyargılarına esir olmanın sağladığı ucuz (ve kolay) şöhretin tuzağına düşmeden **soluklu alternatif'ler** üretebiliriz. Her zamanki sağduyusu ile, sokaktaki adamın, bu soluğu değerlendireceği konusunda benim en ufak bir tereddüdüm yok. Temennim ise, bu çalışmanın, bazen (bazılarını) kızdırıp bazen (bazılarını), tahrik ederek söz konusu sürecin başlamasına bir küçük katkı yapmasıdır.

D İ P N O T L A R

(*) Bu yazı, İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyetinin Nisan 1982 de İstanbul'da düzenlediği «Bunalımdan Büyümeye Geçiş» konu'u seminerin ilk oturumunda sunduğum tebliğin genişletilmiş biçimidir. Başta Dr. Seyfettin Gürsel ve Dr. Fahrettin Yağcı, buradaki fikirlerin oluşmasına katkıda bulunan çok sayıda meslektaş, dost ve öğrencime teşekkür etmek istiyorum.

1. Sanayileşmenin ilk adımları atılırken, iktisat politikacısının hata yapma ihtimali çok düşük; basit bir tarımsal yapıda, her kurulan sanayi yararlı oluyor, etkinlik, akılcılık gibi kavramlar üçüncül, dördüncül düzeyde bir önem taşıyor. «Kolay ithal ikamesi» denilen bu dönemin Türkiye için 1950 ler sonunda bittiği kanısındayım.
2. Bu konuda, Seyfettin Gürsel'in «Bunalım ve Türkiye» (İktisat Dergisi, Şubat 1982) adlı makalesindeki görüşlere katılıyorum.
3. 19. uncu yüzyıl **natüralizmi**, sağ ya da sol varyantı ile, Türkiye'de çok yaygın; ben, ekonominin «kurulmuş bir süreç» (instituted process) olduğunu düşünüyorum. Bu konuda çok yararlı bir eser K. Polanyi, **The Great Transformation** (Beacon Press, Boston 1957) dir.
4. Bu tebliği sunduğum oturumda, dönemin ekonomi ile sorumlu Devlet Bakanı Turgut Özal da dinleyici-konuşmacı olarak bulunuyordu. Benim sunuşumdan sonra yaptığı konuşmada, nedense, sürekli Türkiye ile Bulgaristan'ı karşılaştırmak ihtiyacını duydu. Bu şekilde, alternatının esas amacının ne olduğunu anladığını kibarca ima ediyordu. TUSIAD

Başkanı Ali Koçman ve DPT Müsteşarı Yıldırım Aktürk kendisine aynı dalga boyunda (ama aynı kibarlıkta değil) katıldılar. Sonradan, kendi fakültemdeki «hızlı» dostlarımla, toplantının (ve benim) «sermayenin çıkarlarına» hizmet ettiği kanısında olduklarını öğrendim.

5. Yazıda, Friedman, monetarist, IMF gibi ifadeleri kullanmaktan mümkün olduğu ölçüde kaçındım; kimseyi IMF'cilik ya da Friedman'cılıkla suçlamamaya çalıştım. Ancak, baştan, anti-Friedman, anti-IMF ve antimonetarist olduğumu söylemeliyim. Üstelik, kökü dışarıda bir kavramsal çerçeveden de çok etkileniyorum: Cambridge'li ünlü iktisatçı Lord Kaldor'un öğrencisi olduğum, profesyonel iktisatçıların gözünden kaçmayacaktır.
6. Pek çok az gelişmiş ülkede, aynı ikili ayırımı bulmak mümkün: Örneğin, Latin Amerikalı iktisatçılar, özellikle aşağıdaki kategorileri kullanıyorlar.
7. Doğallıkla, Cumhuriyet iktisat tarihini dönemlemek için başka kriterler de kullanmak mümkün: Örneğin salt makro politika açısından bakmak, ya da öngörülen sanayileşme stratejisini temel almak, bizi farklı dönemlere götürürdü. İlginçtir ki, bu yönde çalışmalar çok az.
8. 1965-71'in ayırtedici bir özelliği var: Enflasyon oranının çok düşük olması. Sanıyorum ki, büyümeden feda etmeden fiyat istikrarına tanınan bu özgül ağırlık, hükümetin o sıralarda çok yaygın olan cuntacılık eğilimlerine karşı aldığı bir tedbirden ibaret.
9. Türkiye ekonomisinin 1970 li yılların ikinci yarısından itibaren girdiği ve her geçen gün derinleşen bunalımda dış konjonktürel etkenlerin katkısının çok az olduğunu, yani ekonominin kendi iç yapısından kaynaklanan bir bunalım yaşadığını daha önceki yazılarımda kanıtlamaya çalıştım. Bak. Örneğin, «Türkiye'nin dış ticareti üzerine gözlemler» **Toplum ve Bilim**, 12, Kış 1980.
10. Bu çok önemli konuda bak. İzzettin Önder, «Kamunun fon oluşturma görevi», **İktisat Dergisi**, Aralık 1981 ve Nicolas Kaldor, «Türk Vergi Sistemi Üzerine Rapor» (Kaldor Raporu), **Toplum ve Bilim**, 15-16, Güz 1981-Kış 1982.
11. Türkiye ekonomisinin uluslararası bir karşılaştırma sonucu dünyanın en az ihracat yapan ülkesi olduğunu kolayca göstermek mümkün; bak. A.S. Akat, *ibid.*
12. Bir süredir, Türkiye'de sermaye/hasılâ katsayısının yükseleceğini ve bunun kaçınılmaz olduğunu söyleyenler var. Bak. Örneğin, Y. Küçük, **Seçme Teknik Çalışmalar**, A.İ.T.İ.A., Ankara 1981, s. 239-240,
13. Son yıllarda dolar bazında kişi başına GSMH'nin gerilemesi ile Ürdün, Suriye, Tunus Türkiye'ye yetişti; Yunanistan, Yugoslavya, Irak, Cezayir, Libya zaten yukarıda idi. Bu gidişle, Mısır ve Fas'ın da Türkiye'yi geçmesi bir zaman meselesi, o kadar.

14. Derviş-Robinson modelinin neoklasik varsayımları yerine Keynesci mekanizmalarla işleyen (**à la Taylor**) bir modeli öğrencim Bilge Okay doktora çalışması olarak kuruyor; Dr. Fahrettin Yağcı, kısa dönem dinamiğinin uzun dönemle birleşmesi yönünde büyük bir adımı kurduğu TEM (Türkiye için Ekonometrik Model) aracılığı ile attı; Prof. M. Celasun Ankara'ya (ODTÜ), Dr. F. Yağcı İstanbul'a (TSKB) Derviş-Robinson modelini getirdiler. İlginç olan, bu oluşumların Türkiye ekonomisini yöneten DPT, Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası gibi kuruluşlar dışında, onların yardımı (ve haberi) olmaksızın gerçekleşmeleri.
15. 24 Ocak istikrar paketine ve Turgut Özal'a yönelttiğim eleştirilerde, büyümeden vazgeçmesi ve gelir bölüşümünü bilerek bozması önemli bir yer tutuyordu; ancak, hiç bir zaman piyasa mekanizmasına yöneldiği için kendisini eleştirmedim. **Tam tersine**, Özal'ın piyasa yönetiminin lafta kaldığını kanıtlamaya, yani, rekabetçi bir piyasa mekanizmasına razı olmadığını göstermeye çalıştım: Özal'ı piyasa mekanizmasını işletmeyi **reddettiği** için eleştirdim. Bak. «Türkiye'nin dış açılması: bir not», **İktisat Dergisi**, Eylül 1981 ve «1981 Sonbaharında Türkiye ekonomisinin dış ilişkilerine bir bakış», **1981 Sonbaharında Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Özel Sorunları** içinde, Ekonomik ve Sosyal Etüdlar Konferans Heyeti, İstanbul 1981.
16. Çetin Altan, büyük ustalara özgü bir üslupla, «Ölümler sömürülemez, hadi ölelim; işsizler sömürülemez hadi işsiz katalım» gibi özdeyişler üretip süredir bu duygusal ve akıl-dışı yaklaşımlarla inceden inceye alay ediyor. Bence, ekonomik bağımsızlığın bir tek gerçekçi kriteri var: Ödemeler bilançosunu **politik taviz vererek borç almadan dengeye getiren** her ülke bağımsız (özerk) bir ekonomi politikası uygular, yani iktisaden bağımsızdır.
17. İsim babası **değerli** meslektaşım Taner Berksoy'dur; bak. «Uluslararası ticaret, İktisadi Kalkınma ve İthal ikamesi», **Toplum ve Bilim**, 13, Bahar 1981.
18. Bence, dış ticareti mutlak olarak daraltıp ekonomiyl dışı kapatmak (otarşıye yönelmek) bir iktisat politikası başarısı ise, o zaman birincilliği tereddütsüz 1955-sonrası performansı ile Adnan Menderes alırdı: 1950-60 arasında milli gelir iki katı olurken, reel ihracat ve ithalat mutlak olarak düşmüştü. (Bak. örneğin A.S. Akat, «Türkiye'nin dış ticareti üzerine gözlemler», **op. cit.**, s. 77, tablo 1). Türkiye'nin özgül tarihi ilişkilerinden biri, otarşiden yana olanların bu olguyu görmemezlikten gelmelerine yol açar.
19. N. Kaldor, **Further Essays on Applied Economics**, Duckworth, Londra 1978; Kaldor, Japonya, Almanya, İtalya gibi başarılı büyüme sağlamış ekonomilerin bu stratejiyi uyguladıklarını söylüyor, bak. özellikle s. 154-177.
20. Bu noktada, dipnot 16'da verdiğim bağımsızlık tanımına bence çok önemli olan bir boyut daha eklemek istiyorum: Türkiye'nin coğrafi konu-

munda, silah sanayi kurmadan bağımsız politika izlemenin çok zar olduğu kanısındayım. Yani, silah sanayi için ağır sanayi gerektiğine göre, yaygın sanayileşme Türkiye bağlamında «bağımsızlığın» ikinci somut kriteri aluyor.

21. Asgari ücret neden 22.000 TL de, 100.000 TL ya da 8.000 TL değil sorusu hemen akla gelecektir. Şüphesiz, her asgari ücret hesabı belirli ölçüde keyfidir, yani ânerinin öznel tercihlerini de yansıtır. Ben, öznel nesneli şu şekilde birleştirdim: Türkiye’de tarım-dışı kesimde çalışan nüfus başına brüt katma-değer takriben 5.000 dolar civarındadır. Buna göre, yıllık 1.500 dolarlık (aylık 125 dolarlık) net ücret, ortalama brüt 3.500 dolarlık bir kâr marjı bırakmaktadır; bu ise benim hesaplarıma göre, diğer ücret farklılaşmaları eklenince, 2.500 dolara düşecektir. Katma-değerin sermaye-emek arasında bire bir oranında paylaşılması bence **normaldir**. Aylık 125 doları cari döviz kuru ile çarparak 22.000 TL ye ulaşmak o kadar zar değil.
22. İç tasarruf tahdidli altında başlayan sanayileşme sürecinde sanayinin dağıtım bütçeden sübvansiyone edilmesi için gerekli fanlar mevcut olmadığından, ilkel sermaye birikimi ile ithalat yasaklarına dayanan koruma özdeşleşmektedir. Ancak, ekanomi karmaşılaştıkça, karumacılıkta iç pazar ve cebir bayutu halâ önemli olduğundan, ağırlık güm-rük duvarlarına geçer. Olgun sanayi ekanamileri ise, karuma politikalarında ağırlığı sanayilerini **dış pazarda** etkin korumaya olanak veren düşük-değerli döviz kuruna kaydırırlar. Türkiye, dış kanjantürün ve kendi döviz olanaklarının çok müsait olduğu 1971-74 arasında karuma politikasını rasyonelleştirmeyerek, belki de tarihinin en büyük fırsatını kaçırmıştır. Bu kanuda, 12 Mart dönemi hükümetlerinin büyük sorumluluk taşıdığını düşünüyorum.
23. Bu kanjantür, Malthus ve Marx’tan beri kapitalist ekanomi ile özdeşleştirilen çevrisel bunalımların tam tersidir: kapitalist bunalım, tasarrufların çok yükselmesine karşılık yeterli yatırım talebi almaması sonucu efektif talebin düşmesinden kaynaklanır. İlginçtir ki, Dağu Blaku iktisatçılarının yaptıkları araştırmalar, Türkiye ile aynı nitelikte bir çevrimin bu ekanomilerde de varolduğunu göstermektedir. Palanya ârneği için bak. A. Jezierski, «The stages of economic development in past-war Paland», *Studia Historiae Oeconomicae*, vol. 18, 1980, s. 49-54; Macaristan için bak. J. Kornai, *The Economics of Shortage*, North-Holland, Amsterdam 1980; Çekoslavakya için de benzer bir analiz olduğunu **London School of Economics’de** yapılan bir semnere katılan (ama adını hatırlamadığım) bir Çek iktisatçısından duymuştum. Türkiye ekanamisinin kanjantürünün piyasa ekanamilerinden çok merkezi planlama ekanomilerine uyması bence hiç şaşırtıcı değil.
24. Azgelişmiş ülkelerde papülist politikacıların «alaylı» sal Keynesçiliği(?) eski bir algı; gelişmiş ülke iktisatçılarının san dönemlerde keşfettikleri «mektepli» sal Keynesçilik ile karıştırılmaması gerekiyor. Bu sanuncuların fevkalade akli başında bir eleştirisi için bak. S-C, Kolm, *La Tran-*

sition Socialiste, Cerf, Paris 1977; Nicolas Kaldor'un ve eski Cambridge Keynesçilerinin (öz-Keynesçiler) bu akımla hiç bir ilgileri olmadığını hemen belirtiyim: N. Kaldor'un bu konudaki görüşleri için bak. «Monetarism and UK monetary policy», **Cambridge Journal of Economics**, December 1980, s. 293-318.

25. Batı Avrupa ekonomileri ile Türkiye arasındaki çok önemli farklardan biri burada: bu ülkelerde ücret mallarının çok büyük bir bölümü başta gıda maddeleri ucuz giyim, vs. dışarıdan ithal ediliyor; buna karşılık yüksek gelir tüketimi ve yatırımların «yerli mal» oranı çok yüksek. Bu durumda, devalüasyon, reel ücretler kısılmadığı takdirde aynı oranda nominal ücret artışına yol açıyor ve nisbi fiyatları değiştirme etkisi çok sınırlı kalıyor. Türkiye'deki durum, bilindiği gibi bunun tam tersi.
26. K. Kurdaş'ın bu cesur denemesini başarısızlığa uğratan, geleneksel maliyecilik tarafının ağır basması; sorunu, her zaman olduğu gibi bir devlet bütçesi sorunu olarak görecektir yerde ekonominin sorunu olarak ele alsa idi, eminim sonuç çok farklı olurdu. Örnek, K. Kurdaş gibi kaliteli bir iktisatçının bile, ekonomiye kaynak yaratmakla devlete kaynak yaratmanın aynı şey olmadığını görmesini engelleyen Maliye (Mülkiye) ideolojisinin gücü (ve zararları) açısından çok ilginçtir,

— ÖZÜR VE DÜZELTME —

KASIM — 1982, 216. sayımızda yer alan «Sanayileşme, İhracat, Enflasyon İlişkileri : İngiltere ve Latin Amerika Örnekleri» başlıklı yazıda Derleyen : Nurdan Arca, Çeviren şeklinde çıkmıştır. Okuyucularımızdan özür diler, düzeltiriz.

Toplumsal - Ekonomik Yapılar Kıskacında Birey - Erich Fromm'da Özgürlük Sorunsalı - I

Metin GÜMRÜKÇÜ

Birinci Dünya savaşında, özgürlükleri için dövüşen insanlar ve onların çocukları, 1920'lerde İtalya'da ve 30'larda Almanya'da, sanki özgürlüklerinden vazgeçmişlercesine, yazgılarını Mussolini ve Hitler'in ellerine teslim etmekte sakınca görmemişlerdi. Bu çelişki nasıl açıklanabilir?

Savaş ertesinde, monarşilerin yıkılıp yerlerine daha demokratik düzenlerin kurulmaya başlandığı yıllarda, özgürlüğe karşı bu umursamazlığın, dahası özgürlükten kaçma eğiliminin sadece İtalya ve Almanya ile sınırlı kalmadığı bir gerçektir. Demokratik diye bilinen ülkelerde de kitleler edileğin ve ürkek bir ruh durumu içinde, kendi siyasal gelecekleri konusunda son derece ilgisiz ve duyarlıksız görünüyordular. Faşizm bu ülkelerde iktidara gelmemişse, bunu, olsa olsa toplumsal-ekonomik koşulların elverişli olmayışıyla açıklayabiliriz.

Erich Fromm'un (1900 - 1980), 1941'de yayımladığı 'Özgürlükten Kaçış' adlı yapıtı, bu olgunun temelinde yatan toplumsal-ruhsal nedenleri ortaya koymaya çalışıyor.

Fromm'a göre, totaliter güçleri altedebilmek için herşeyden önce yığınların özgürlükten kaçış nedenlerini anlamak gerekmektedir. Yığınları, yani toplumsal sürecin dinamizmini anlayabilmek ise, bireydeki ruhsal süreçlerin dinamizmini anlamaktan geçmektedir. Tıpkı bireyi anlayabilmek için onu, kendisini yoğuran kültür bütünü (toplum) içerisinde ele almak zorunda olduğumuz gibi.

Faşist ülkelerde insanın kendi isteğiyle özgürlükten vazgeçmesine yol açan ve öteki ülkelerde de milyonlarca kişide yaygın olarak bulunan karakter özelliklerinin, (modern insanın karakter yapısındaki dinamik etmenlerin) çözülmesi, kitabın konusunu oluşturmaktadır.

Özgürlüğün insancıl yönünü, boyun eğme isteği ve güçlü olma tutkusunu gözönünde bulundurduğumuz zaman karşımıza çıkan belli başlı sorular şunlardır Fromm'a göre : İnsancıl bir deney olarak özgürlük nedir? Özgürlük isteği, insan doğasından ileri gelen bir şey midir? Özgürlük sadece dış baskının bulunmayışını mı anlatır, yoksa aynı zamanda, başka bir şeyin varlığını da gerektirir mi, gerektirirse o şey nedir? Özgürlük, insanın kaldıramayacağı denli ağır bir yük, kaçıp kurtulmaya çalıştığı bir şey olabilir mi? Doğuştan gelen bir özgürlük isteğinin yanı sıra, içgüdüsel bir boyun eğme isteği de var mıdır? İnsanların bir öndere boyun eğmeyi bu denli çekici bulmasını nasıl açıklayabiliriz? İnsanlarda doymak bilmez bir güçlü olma tutkusunu yaratan şey nedir? Bu çabalara güç veren ruhsalbilimsel koşullar nelerdir? Bu ruhsalbilimsel koşulların temelinde hangi toplumsal koşullar bulunmaktadır?

Özgürlük ve yetkencilğin (otoriteciliğin) insancıl yönünün çözülmesi, bizi, toplumsal olayların gelişimi içerisinde etkin güçler olarak ruhsal etmenlerin rolü gibi bir genel sorunu gözönünde bulundurmak zorunda bırakmaktadır. Bu ise, eninde sonunda ruhsal, ekonomik ve ideolojik etmenlerin karşılıklı etkileşimleri sorununu getirir gündeme. Faşizmin halklar üzerindeki etkisini ve çekiciliğini anlamak için yapılacak herhangi bir deneme, bizi ister istemez ruhsal etmenlerin rolünü kabul etmeye zorlayacaktır.

Faşizm iktidara gelişiyse birlikte insanın böylelerine kö-

tülük eğilimi gösterebileceğine, bu denli iktidar hırsına kapılabileceğine, zayıfın haklarını bu ölçüde hesaba katmıyacağına veya böylesine boyun eğme özlemi duyulabileceğine inanılmıyordu. İnsanda artık var olmadığına inandığımız şeytani güçleri ortaya çıkaran ve harekete geçiren siyasal bir düzenle karşı karşıya bulunuyorduk.

Son yüzyıllar içinde alışılmış insan tasarımı, insanın, kişisel çıkarları doğrultusunda davranabilme yeteneğiyle belirlenmiş akılcı bir varlık olduğuydu. İnsanın iç dünyasının gizemli ve şeytani güçleri, Orta Çağa ve tarihin daha eski çağlarına ait olarak görülmüş ve bilgisizliğe yada hilekâr krallar ve rahiplerin kurnazlıklarına bağlanmıştı.

Bu çağlar artık, uzun zamandan beri tehlikeli olmaktan çıkmış bir yanardağ gibi görülüyordu. Modern demokrasinin başarılarının, bütün uğursuz güçleri sürüp götürdüğüne inanılıyor ve güveniliyordu; dünya, modern bir kentin iyice aydınlatılmış caddeleri gibi pırıl pırıl ve tehlikesiz görünüyordu. Savaşların, eski çağların son kalıntıları olduğu sanılıyor ve yeryüzünden savaşı bütünü kaldırabilmek için yalnızca bir tek savaşın daha olması gerektiğine inanılıyordu; ekonomik bunalımlar, belli bir düzen içerisinde 'ortaya çıkmaya' devam etmiş olsalar bile, yine de ikincil önemde kabul ediliyorlardı.

(Hürriyetten Kaçış, Tur Yayınları, Ankara 1972, s. 6-7)

Modern ruhbilim, insan davranışının çeşitli bölümlerini belirleyen akıldışı ve bilinçaltı güçleri gözlemleyip çözümlenerek, modern akılcılığın hesaba katmadığı bir şeyin varlığını, yani insan karakterinin akıldışı ve bilinçaltı bölümünü keşfetmekle kalmamış; aynı zamanda bu akıldışı olayların belli bir takım yasaları olduğunu ve dolayısıyla akılla kavranılabileceğini de göstermiştir.

Erich Fromm, insanın davranışlarını büyük ölçüde belirleyen akıldışı ve bilinçaltı güçlerin nasıl ortaya çıktıklarını; insanı, kendi çıkarlarına aykırı işler yapmaya nasıl

zorlandıklarını; bu güçlerle nasıl başa çıkılıp, gerçek özgürlüğe insanların nasıl ulaşabileceğini derinlemesine tartışabilmek ve bir sonuca varabilmek için, insan doğasının (yani fizyolojik ve ruhsal özellik ve gereksinmelerinin) anlaşılmasını zorunlu görüyor. Bunun için de insanı, ta evriminin başlangıcında, hayvandan insan olmaya doğru geçiş aşamasında ele alarak başlıyor incelemeye. Fromm'un bu konudaki saptamalarını şöylece özetleyebiliriz :

İnsanın, içinde doğup büyüdüğü doğal ve toplumsal çevrede, öteki varlık ve kişilerden farklı ve bağımsız bir varlık olduğunu farketmesi, tarihin uzun dönemleri boyunca çok belirsiz biçimde gerçekleşmiştir. Ama bu farketme, yani bireyselleşme süreci bir kez işlemeye başlayınca, insan için bir dönüm noktası geride kalmış ve içgüdülere, hayvanlığa, kısaca doğaya veda etmek zorunda kalmıştır insanoglu. Bundan böyle doğa, artık bir ana kucacı olmaktan çıkacak, egemenlik altına alınması gereken bir sömürü alanı haline gelecektir.

Bireyselleşme sürecini hızlı biçimde izleyecek olursak, insanın giderek doğa, klân, kast ve kiliseye bağlayan bağlardan koptuğunu görmekteyiz. Fromm'un «temel bağlar» adını verdiği bu bağımlılıklardan insanın kopması, sadece istençle (iradeyle) açıklanacak bir olay değildir kuşkusuz. Toplamların gelişme süreçleri içinde, her yeni üretim biçimi, bir önceki toplumu karakterize eden 'temel bağlar'ın parçalanmasını sağlamış; böylece insanın bireyselleşmesi, toplum biçimlerinin gelişimiyle koşut ve bağımlı olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz 'temel bağlar'dan kopuşlarla belirlenen bireyselleşme süreci, aynı zamanda bir özgürleşme süreci olarak da düşünülebilir. Öyle ki, bir bakıma kişinin, kendisini dış dünyaya bağlayan bu 'göbek bağları' nı kesme derecesiyle ölçebiliriz özgürlüğü. Oysa bir zamanlar, bu 'temel bağlar' insana bir güvenlik ve ait olma duygusu vermekteydi. Toplumdaki yerinin belli olması, geçimini sağlayabilme konusunda belirli garantilerin bulunması, yaşamı anlamlı kılan bir ideoloji kalıbını hazır bulması anlamında, insan, belirli güvencelere ve huzura sahipti o bağ-

lar içindeyken. Günümüzde ise tam bir bireyselleşme aşamasına ulaşılıp bu 'temel bağlar' koparıldığı için, 'güvenlik', 'huzur' ve 'ait olma' gibi gereksinimler başka yollardan karşılanmak zorundadır artık.

Aksi takdirde insan, kendi güçsüz bireysel varlığına oranla ezici bir güce sahip ve tehlikelerle dolu olan dış dünya karşısında güçsüzlük ve endişe duygularına kapılacaktır, istemez istemez. Soruna sağlıklı bir çözüm bulunamadığı sürece insanda, bireysellikten vazgeçme, kendini dış dünyadaki güçlere teslim ederek yalnızlık ve güçsüzlükten kurtulma biçiminde içtepilerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Ne var ki, bu da kalıcı bir çözüm değildir. Bir çocuk nasıl fiziksel yönden bir daha annesinin karnına dönemezse, bireyselleşme süreci de ruhsal yönden hiçbir zaman tersine çevrilememektedir. İnsan kendisini, dış güçlere teslim edip onlara boyun eğmeyi yeğleyince, 'temel bağlar'ın koruyuculuğuna dönmüş olmamaktadır aslında; belki bilinç alanında bir güvenliğe ve doyuma ulaşmaktadır, ama bilinçaltında, bu güvenliğe ancak kendi güçlerinden ve bütünlüğünden vazgeçme pahasına ulaşmış olduğunu da duyumsayacaktır her zaman.

Böylece, boyuneğmenin sonucu, beklenilenin tam tersi olmaktadır; güvensizlik, düşmanlık ve belirsiz başkaldırma duyguları içinde insan eskisinden daha huzursuz, daha dengelessiz bir yaşantı içinde ruhsal yönden robotlaşmakta ve her türlü yıkıcı, saldırgan ve hastalıklı çağrılara kapılmaya hazır hale gelmektedir.

Yalnızlık ve endişeden kaçmanın tek yolu, boyun eğmek değildir elbette. İnsan, bireyselliğini yok etmeden de dış dünya ile ilişki kurabilme olanaklarına sahiptir. En açık ve bir ilişkililik, özsuynunu, kişilik gücünden ve bütünlüğünden almaktadır. Buna kısaca, gelişmiş benlik duygusu da diyebiliriz. Yani zihinsel, duysal ve coşkusal güçlerin harekete geçirilmesi, gerçekleştirilmesi.

Burada biraz durup, bireyselleşme ile benliğin uyumsuzluğu sorununa, daha doğrusu olgusuna eğilmemiz gerekiyor. Toplumun gelişme düzeyinin, insanlara sunduğu öz-

gürlük olanakları (bireyselleşme), yine toplumun sakatla-
yıp engellediği benlik bilincinin yetersiz kalması yüzünden,
sağlıklı olarak kullanılamıyor, Fromm'a göre. Çünkü top-
lumsal-ekonomik yapının bireylerden beklediği (yada bi-
reyleri yapmaya zorladığı) görevler, bireysel benliğin geliş-
mesine uygun davranışları içermemektedir her zaman. Ter-
sine, toplumun, çeşitli ödül, telkin ve ceza yöntemleriyle
bireyleri, öz çıkarlarına aykırı, sağlıksız bir yaşama biçimi-
ne sürüklediği söylenebilir daha çok. İnsanların çoğu bu-
nun farkında bile olmayıp, kendi özgür seçimleriyle hayat-
larını yaşadıkları yanılsaması içindedirler.

Bireyselleşme (özgürleşme) süreci, toplumun gelişme
sürecine bağlı olarak **kendiliğinden** olduğu halde, benli-
ğin gelişmesi çoğu zaman bu sürece ayak uyduramamakta,
çeşitli bireysel ve toplumsal nedenler yüzünden engellen-
mektedir. Bireysellik ile benliğin bu eşitsiz gelişmesi, kat-
lanılmayan bir yalnızlık ve güçsüzlük duygusu yaratmakta
ve kişi, bireyselleşmenin **getirdiği** özgürlük olanaklarını
- benliğinin gelişmemiş olması yüzünden - kullanamama,
dahası özgürlükten kaçma durumunda kalmaktadır. Başka
bir deyişle; bireyselleşmenin sağladığı özgürlük, **'bir takım
şeylerden kurtulma'** anlamında bir özgürlüktür; oysa insa-
nın bununla yetinmeyip, **'bir şeylere ulaşma'** anlamındaki
özgürlüğü elde etmesi, yani benliğini (sevgi ve yaratıcı iş
aracılığıyla) gelişmesi gerekir. Yoksa baskılardan kurtul-
muş bir insan olarak, **'özgürlüğü'** nasıl kullanacağını ve ko-
ruyacağını bilmiyorsa, o özgürlükten kaçmayı yeğleyecek-
tir, ister istemez.

Özgürlük ve modern insanın karakter yapısı üstüne
E. Fromm'un düşüncelerinin daha iyi anlaşılması - en azın-
dan yanlış anlaşılmaması - için, onun, insanın doğası ile
ilgili görüşlerini de öğrenmek yararlı olacaktır.

Fromm'a göre, hernekadar değişmez bir insan doğası
yoksa da, insan doğasını, alabildiğine eğilip bükülebilen ve
kendine özgü bir dinamizme sahip olmaksızın her türlü ko-
şula uyum sağlayabilen bir şey olarak göremeyiz. İnsan do-
ğası, ne biyolojik olarak verilmiş değişmeyen ve doğuştan
gelen eğilimlerin genel bir toplamı, ne de kolayca uyum

sağladığı kültür kalıplarının cansız bir gölgesidir. İnsan doğası, tarihsel gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmakta, ama aynı zamanda kendine özgü bir takım mekanizma ve yasalara sahip bulunmaktadır.

Sözü geçen mekanizmaların bir tanesi, uyum mekanizmasıdır. Bu konuda statik ve dinamik uyumu birbirinden ayırtetmek yararlı olacaktır. Statik uyumdan, var olan kalıplara, sadece yeni bir alışkanlık edinerek ve karakter yapısının bütününi bozmaksızın uyma anlaşılmalıdır. Örneğin Almanya'ya çalışmaya giden bir Türk işçisinin, belirli bir takım alışkanlıklar edinmesi ama ahlâk ve inanç yapısının değişmeye uğramaması gibi.

Dinamik uyumda ise, kişi kendini yeni koşullara göre ayarlarken kendi içinde de bir takım değişiklikler olur. Söz gelimi sert ve ürkütücü babasının buyruklarına boyun eğen ve böylelikle 'iyi' bir oğlan olduğuna inanan bir çocuğu ele alalım. Çocuk babasına bilinçaltı bir düşmanlık besleyebilir, ama bu duygusunun değil açığa vurulması, kendisince duyumsanması, ayrımsanması bile çok tehlikeli olacağı için, bastırılır. Ama bu bastırılmış düşmanlık, çocuğun karakter yapısında dinamik bir etmendir artık. Yeni bir endişe yaratabilir ve böylece çocuğu daha fazla boyuneğmeye itebilir; belli bir kişiye karşı olacak yerde, genellikle yaşama karşı yöneltilmiş belirsiz bir başkaldırma, bir karşı koyma tavrına yolaçabilir.

Aynı biçimde, toplumsal kümeler içindeki yıkıcı ve sadistik içtepilerin varlığı gibi bazı toplumsal-ruhsal olaylar da, akıldışı ve insanın gelişmesi için sakıncalı bir takım toplumsal koşullara dinamik olarak uyma'ya örnek oluştururlar.

Burada akla bazı sorular gelebilir : İnsanı, her türlü yaşam koşuluna uyum sağlamaya zorlayan şey nedir? İnsanın uyum yetisinin sınırları nereye değin uzanmaktadır?

Bu soruların yanıtı, insanın 'temel gereksinimleri'nin anlaşılmasında yatmaktadır. Fromm'a göre : Açlık, uyku, cinsellik gibi fizyolojik gereksinimler, insan doğasının, hangi koşullar altında olursa olsun mutlaka doyurulması gere-

ken ve dolayısıyla insan davranışının temel eğilimini oluşturan bir bölümüdür. Bu gereksinimleri karşılayabilmek için insan, çalışmak, bir şeyler yapmak zorundadır; bu ise, insanın, belli bir takım koşullara ve içerisinde doğup büyümüş olduğu toplumca kendisi için belirlenmiş çalışma biçimine bağlı olarak iş görmesi demektir.

İnsanın doğasında (fizyolojik gereksinimlerdenli katı ve vazgeçilmez olmayan) bir takım temel eğilimler vardır ki, bunlar belli yaşam koşullarına tepki olarak doğarlar ve daha esnektirler. Sevgi, yıkıcılık, sadizm, boyun eğme eğilimi, güçlü olma tutkusunu, toplumdan ayrılma eğilimi, kendini geliştirme isteği, tutumlu olma tutkusunu, maddesel zevklerden haz duyma, korkma vb. gibi eğilim ve gereksinimler, insan kişiliğine maledildikten sonra kolayca ortadan yok olmazlar ve başka bir eğilim haline dönüşmezler.

Sonuç olarak denilebilir ki; sahip olduğu bu gereksinim ve eğilim yapısı ile, insan, gerek yaşama gereksinmesini, gerekse toplumsal sistemi ilke olarak değiştiremeyeceği için, onlar (yani yaşama gereksinmesi ve toplumsal sistem) insanın esneklik gösteren eğilimlerinin dozunu ve biçimini belirlerler. Böylece belli bir ekonomik sistemde birey için belirlenmiş olan yaşam biçimi, onun bütün karakter yapısını belirlemiş olur.

Ancak bu demek değildir ki, insan toplumda ekonomik ve politik değişiklikler yapma olanağından yoksundur; tam tersine pek çok değişiklik yapabilir. Bununla birlikte, kişiliği, çocukluk yıllarında belli bir yaşam biçimince yoğrulduğu için, gerçekleştireceği ekonomik ve politik değişikliklerin belli bir sınırı aşamayacağı da ortadadır. Bu sınırın nerede başlayıp nerede bittiği ve toplumun bireysel kişilikleri nasıl yoğurduğu konusunda, Fromm, iki yeni kavram önererek, çözümlemesini geliştiriyor : **'Toplumsal karakter' ve 'toplumsal bilinçdışı'**.

Toplumun yada toplum içindeki bir grubun birçok bireyinde ortak olan karakter yapısının asıl çekirdeği diye tanımlayabiliriz, **'toplumsal karakter'**i. Aile ve okul eğitimi yoluyla ve çeşitli toplumsal kurumlar aracılığıyla, ödül,

telkin, ceza gibi yöntemler kullanılarak, bireyler, toplumsal dizgenin gereklerine uyacak biçimde davranmaya koşullandırılırlar. Yapmak zorunda oldukları şeyleri, içlerinden gelerek yapmaları sağlanır böylelikle.

Toplumsal karakter, belli bir toplumsal dizgede yaşayan bireylerin enerjilerini öylesine etkiler ki, bunun sonucu olarak, artık bireyler toplumsal görüntüyü, bilinçli olarak dikkate alıp kararlarını ona göre vermek gereğini duymazlar; nasıl davranmaları gerekiyorsa, düşünmeden, kendiliğinden öyle davranırlar ve üstelik kültürün gereklerine uymuş olmaktan ötürü bir çeşit gurur ve haz da duyarlar. Başka bir deyimle, toplumsal karakterin işlevi, belli bir toplumdaki insan enerjisini, toplumsal ilişkilerin gereklerine ve koşullarına elverişli yönde biçimlendirmek ve kanallandırmaktır. (Çağımızın Özgürlük Sorunu, Özgür İnsan Yay. Ankara 1973, s. 84-85).

Ancak şurası da belirtilmelidir ki; toplumsal karakteri yaratan temel, sadece ekonomik değildir. Düşünceler bir kez yaratıldıktan sonra, toplumsal karakteri ve dolaylı olarak toplumsal-ekonomik yapıyı etkiler. Toplumsal karakter, ekonomik yapı ile toplumdaki egemen düşünce ve ülküler arasında bir arabuluculuk görevi yapar.

"Toplumsal bilinçdışı" kavramına gelince; onu, «bireylerin çoğunluğunda toplumca baskı ve denetim altında tutulan düşünce ve duygu alanı» olarak tanımlıyor, Fromm: Çünkü türlü çelişkilere sahip olan bir toplumun doğru düzgün işleyebilmesi için bireyler, bu gibi duygu ve düşüncelerin içeriğini bilmemeli, dahası böyle bir içeriğin varlığından bile haberli olmamalıdır.

Her toplum, kendi günlük yaşam koşulları içinde, duygular ve algılar arasında kurduğu ilişkiler yardımıyla, anladığı, anlayabileceği kategoriler sistemini belirlemektedir. Bu sistem, sanki toplumun ayarladığı bir 'süzgeç' gibi çalıştığın-

dan, süzgeçten geçmeyen yaşantılar bilinç alanına giremez. (Çağımızın Özgürlük Sorunu, Özgür İnsan Yay. Ankara 1973, s. 125).

O zaman şu sorular akla geliyor : Toplumsal süzgeç nasıl çalışıyor? Nasıl oluyor da bu süzgeç, bazı yaşantıların bilinç düzeyine çıkmasına izin verdiği halde, öteki bazı yaşantıların geçmesine engel oluyor?

E. Fromm, toplumsal süzgeci dil, mantık ve tabular olmak üzere üç bölümde inceliyor.

Öyle duygusal yaşantılar vardır ki, belli bir dil-kültür sistemi bu yaşantıya bir ad bile verme gereğini duymadığı halde; başka bir dil-kültür dizgesi aynı duygusal yaşantıya bir değil bir çok adlar vermiş olabilir. (...) Genel olarak denilebilir ki, yaşantının, konuşulan dilde bir adı yoksa, bilinçli olarak yaşanması (duyulması, anlaşılması, algılanması) son derece ender bir olgudur.

(...)

Farklı diller, yalnız farklı duygusal yaşantılara verdikleri sözcükler açısından değil; sentaks-ları, gramerleri ve kullanılan sözcüklerin kök anlamları yönünden de birbirlerinden farklıdır. Dil bir bütün olarak, yaşama bir bakış ve dahası yaşam biçimidir; yaşamı belli bir biçimde yaşamının dondurulmuş bir simgesidir. (Çağımızın Özgürlük Sorunu, s. 126-128).

İnsanların büyük çoğunluğu, belli bir toplumda mantık-dışı görülen bir şeyin (evrensel mantığa aykırı olacağı için) her toplumda mantık-dışı olması gerektiğine inanırlar. Örneğin Aristocu (biçimsel) mantığın şüphe ile karşılanmadığı bir toplumda, diyalektik (çelişmeci) mantığın doğruları, değil kabul edilmek, düşünülemeyecektir bile. Çağdaş ruhbilimin 'karşıt değerlik' kavramına göre insanın bir kimseden hem nefret etmesi hem de onu sevmesi ola-naklıdır. Bugün insanların büyük çoğunluğu için böylesi bir duygunun bilincine varmak son derece güçtür. Çünkü

bir kişiye, aynı zamanda, karşıt iki duygu beslemek mantığa aykırıdır!

Toplumsal süzgecin üçüncü kademesinde, tabular, istenmeyen yaşantıların bilinç düzeyine çıkmasını engellerler; dahası bilince yükselmeyi başaran bazı düşünce ve duyguları 'bilinçdışı' ederler, istenmeyen konukların 'kapı dışarı' edilmesi gibi.

Burada sözü Fromm'a bırakalım :

«Örneğin çağdaş bürokrat (yönetici), tekdüze işler görmekten, yaşamının anlamsızlığından, doğru bildiğini yapamamaktan, hiçbir zaman gerçekleşmeyen bir mutluluğu aramaktan yorgun düşmüş ve bıkkın olabilir. Ama bu duyguların bilincinde olsa, görevini yapamayacak bir duruma düşerdi. Böylesine duygular yalnız tek bir bürokrati değil, bütün bir sistemi felce uğratacağından, bu tür duygular bastırılır ve bilinçdışında tutulur.

«Yada, iki yılda bir, eskisini satıp yeni bir otomobil alma geleneğinin akıllı bir iş olmadığını sezen, dahası «alıştıkları» için eskisini elden çıkarmaktan üzüntü duyan bir çok kimse - tüketim ekonomisi yurttaşları - vardır. Çoğunluk bu tür duyguların farkında olsa ve duygularına göre davranrsa, aşırı tüketime dayalı bir ekonomi ne duruma düşerdi?»

(...)

«Modern toplumlar da akıldışı bir sürü tutum ve çatışma görülür. Dünyada milyonlarca insan açlıktan ölürken, tüketim fazlası tarım ürünleri depo edip saklamak için milyonlarca dolar sarfetmenin anlamı var mıdır? Yine örneğin, kullanıldığı taktirde, uygarlığımızı hepten yok edeceğinden şüphe edilmeyen atom silahları için, ulusal bütçelerin yarısını harcamanın gereği, gerekçesi nedir? Yaşamda başarılı olmak için geçerli olan değer ve meziyetleri bir yana bırakıp,

çocuklarımıza Hristiyanlığın öngördüğü alçak gönüllülük ve başkasını sevmek gibi erdemleri öğretmenin ne anlamı vardır? 'Özgürlük ve demokrasi' aşkına iki dünya savaşı yapıp, 'özgürlük düşmanları'nı silahsızlandırdıktan bir kaç yıl sonra, yine 'Özgürlük ve demokrasi' adına onları yeniden silahlandırmanın anlamı - eski düşmanlarımızın şimdi müttefik, eski müttefiklerimizin ise şimdi düşman olmasından başka - nedir? (...) Bolluk içinde yaşadığımız halde, yaşamdan bu denli az zevk alışımızın anlamı nedir?» (Çağımızın Özgürlük Sorunu, s. 132-34).

Gerçeklerin bilinç düzeyinden uzak tutulmasına paralel olarak, bir çok akıldışı düş'ün gerçekmiş gibi kabul edilmesi zorunluğu vardır. Bazı gerçekleri görmek istemediğimiz için çevremizde oluşan boşlukların doldurulması gerekir ki, algılar dünyamız anlaşılır bir tablo haline gelsin.

Sözü yine Fromm'a bırakıyoruz :

«Bu örnekler aslında o denli çok ki, sadece bir kaçını anacağım : Bizler Hristiyanız, bireyciyiz, önderlerimiz 'bilge' kişilerdir; biz de iyi insanlarız; düşmanlarımız - şu sırada kimler veya hangi uluslar bu kategoride bulunuyorlarsa - ise hep kötüdür; anababalarımız bizi sever, biz de onları severiz; evlilik sistemimiz iyi işlemektedir vb, vb... Sovyetler ise, değişik bir ideolojiler sistemi geliştirmiştir : Onlar 'marksçı'dırlar, sistemleri sosyalizmdir, sosyalist sistem halkın istencini temsil eder; önderleri 'bilge' kimselerdir ve insanlık uğruna çalışırlar; sistemde geçerli olan kâr amacı da 'sosyalist' bir kâr amacıdır ve bu 'kapitalist' kâr amacından tümüyle farklıdır; mülkiyete saygıları 'sosyalistçe' bir saygı olup, 'kapitalistler'in mülkiyet hukukundan bütünüyle değildir vb, vb...» (Çağımızın özgürlük sorunu, s. 135).

İnsanlar, bildikleri veya bilebilecekleri konuları neden kendilerinden saklıyorlar? Şüphesiz asıl neden korkudur. Ama neyin korkusu?

Doğa'yı aşmış, kendi varlığının ve ölüm olgusunun bilincine varmış bir insan, mutlak bir yalnızlık ve toplumdan yalıtılmışlık duygusu içinde çıldırabilir. Kişi, insan olarak, delirmekten korkar, tıpkı hayvanın ölümden korkması gibi. Ruh sağlığını korumak ve akıl dengesini sürdürebilmek için insan, başkalarıyla birlikte yaşamak zorundadır. Başkalarına benzer ve onlarla birlik içinde olmak gereksinmesi, cinsiyetten, dahası yaşama isteğinden bile daha güçlü bir tutkudur. İşte bundan dolayı, insanları, toplumca yasaklanan şeyleri bilinçdışına itmeye zorlayan güç, yalnız kalmak veya yalıtılmak korkusudur. Denilebilir ki, açık yada kapalı bir aforoz edilme tehdidi karşısında, insanın kabul yada inkar etmeyeceği hiçbir inanç yoktur.

Buraya kadar 'uyma mekanizmasını' örneklerle açıklamaya çalıştık. Yazımızın ikinci bölümünde, 'kaçış mekanizmaları'na değinip, modern insan için özgürlüğün anlamı, demokrasi ile özgürlüğün ilişkisi konularında Fromm'un görüşlerini sergiledikten sonra, değerlendirme ve eleştirmelere geçeceğiz. E. Fromm'la ilgi Türkçe kaynakçayı ikinci bölümün sonuna eklemeyi uygun bulduk.

KAMU

İKTİSADİ

TEŞEBBÜSLERİ

**GELİŞİMİ, SORUNLARI VE
ÇÖZÜM YOLLARI**

KİTAP 100 TL.

OSMAN NURİ TORUN, HAYDAR KAZGAN, ÖZTİN AKGÜÇ,
MUSTAFA A. AYSAN, GÜNDÜZ PAMUK,
SELAHADDİN BABÜROĞLU, A. AYDIN DÜNDAR
GÜNGÖR T. URAS

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ YAYINLARI

Cumhuriyet Cad. No: 27/6 Taksim / İSTANBUL

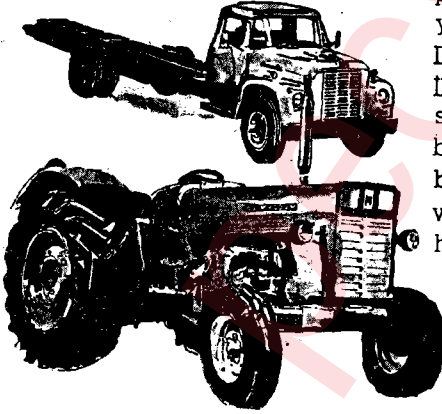
Not : Tek isteklerde kitap bedellerinin ve 10 TL. posta giderinin
posta pulu olarak gönderilmesi.

güçlü yatırım International

INTERNATIONAL, traktörü, kamyonu, değişik modeldeki iş makineleri, pamuk toplama makineleri, yükleyicileri ve çekicileri ile Dünyada ve Türkiyede önderdir.

INTERNATIONAL satış sonrasında da gülüryüzle süren bakım ve onarım hizmetleri, bol orijinal yedek parça stokları, ve gezici servisleri ile her zaman, her yerde hizmetinizdedir.

International en güçlü yatırımdır
International alın
geleceğe güvenle bakın

İmalatçı firma

**TÜRK
OTOMOTİV
ENDÜSTRİLERİ A.Ş.**

TOE ve MAT Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) iştirakidir.

Türkiye Genel Distribütörü:

**MOTORLU
ARAÇLAR
TİCARET A.Ş.**

Merkez 4. Levent Tel. 64 40 90-91-92
Telex: 26239 **İSTANBUL**

